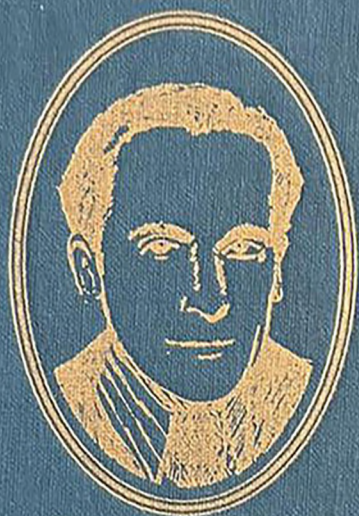

Mr. Byrnes

«Прайшлі, прамінулі гады... Зарубцаваліся раны, але ня сплямілася перажытае. Душа беларуса жывучая, ня ўмее маўчаць ні ў часіны радасці, ні смутку. Яна сьпявае й вядзе напярэймы жаданьням, а жаданьнямі гэтымі ёсьць шчырасьць і праўда жыцьця, ці гэта на Бацькаўшчыне, ці, як суджана ізноў злым лёсам, -- на чужыне»

Уладзімер Дудзіцкі

Укладальнік і рэдактар: Лявон Юрэвіч
Бібліяграфія і камэнтары: Алена Юрэвіч

Вокладку апрацавала Ірэна Рагалевіч - Дутко
Друкаваў кнігу: Мікола Прускі

Belarusian Poets and Writers Series 5

Library of Congress Catalog Card Number – 94-71340

Уладзімер Дудзіцкі

НАПЯРЭЙМЫ ЖАДАНЬНЯМ

Збор твораў

БЕЛАРУСКІ ІНСТЫТУТ НАВУКІ Ё МАСТАЦТВА

Ню Ёрк -- 1994

Uladzimier Dudzicki

STRIVING TOWARD DESIRE

Collected Works

BELARUSIAN INSTITUTE OF ARTS AND SCIENCES, INC.

New York -- 1994

АД РЭДАКТАРА

«Збор твораў» Уладзімера Дудзіцкага выходзіць у сьвет упяршыню. Падрыхтаваныя пры жыцці аўтара два зборнікі -- «Песні і думы» і «Напярэймы жаданням» -- загінулі. Нават невядома, якія вершы ўключыў паэт у кожны з названых зборнікаў.

Прапанаваная чытачу кніга аб'ядноўвае ўсе мастацкія друкаваныя і ненадрукаваныя творы Уладзімера Дудзіцкага, якія на сённяшні дзень вядомыя рэдактару.

Творы Ул. Дудзіцкага падаюцца храналгічна, датуюцца паводле аўтарскай вэрсіі. Час напісання некаторых вершаў удакладняўся з улікам публікацыяў і кантэксту. Недатаваныя творы акрэсліваліся ў часе толькі ў адпаведнасці з кантэкстам.

Калі твор мае некалькі рукапісных варыянтаў, друкуецца той, у якім ёсць зробленыя аўтарам змены і выпраўленьні, або, на думку рэдактара, больш дасканалыя. Калі твор мае рукапісны і друкаваны варыянт, перавага аддаецца публікацыі.

Усе рукапісныя творы Ўладзімера Дудзіцкага захоўваюцца ў архіве Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва (БІНІМ, Нью-Ёрк) і выкарыстаныя пры падрыхтоўцы выдання вычарпальна.

Рэдактар шчыра дзякуе спадарам Зоры і Вітаўту Кіпелям, якім належыць ідэя стварэння «Збору твораў» Уладзімера Дудзіцкага, за неацэнную дапамогу на ўсіх этапах падрыхтоўкі, рэдагавання і друкавання гэтай кнігі.

Слова глыбокай удзячнасці спадару Яну Запрудніку за ўважлівае рэцэнзаванне рукапісу і каштоўныя парады пры падрыхтоўцы кнігі да выдання.

Рэдактар удзячны спадару Эдварду Касінцу за добразычлівыя адносіны і садзеянне ў выяўленьні публікацыяў Дудзіцкага, змешчаных у рэдкіх і маладаступных пэрыядычных выданнях, захаваных у зборах беларускай калекцыі Славянскага аддзелу Нью-Ёрскай Публічнай Бібліятэкі.

Вялікі дзякуй тым, хто адгукнуўся на заклік дырэктара Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва спадара Вітаўта Кіпеля і падтрымаў выданне кнігі матэрыяльна, а таксама ўсім, хто спрычыніўся да вяртання ў беларускую літаратуру Ўладзімера Дудзіцкага.

Нью-Ёрк, 1994 г.

Memory

My last memory of Papa is painful to recall as all earlier ones prior to age 16, when, last I saw him. He was on his way to Caracas, Venezuela from Syracuse, New York and I was returning back to high school studies after Easter break, from Syracuse to Bloomington, Indiana. The year was 1968. It all seems another life and such a long time ago.

Life with Papa was never dull, sometimes filled with laughter as his humor was excellent; but mostly difficult because of ghosts which seemed to haunt him. The earliest memories of him include walks along country lanes near our home in Munich, Germany. I would have been aged five to six then. He would recite poetry. Often times his recitation of poetry surely had to do with private anguish or longing, which, as a child, I could not possibly have understood. Nevertheless, I sensed that it was important to him to walk and talk aloud. Perhaps it was a small comfort to him to have had one of his children by his side. I hope it was.

There were christenings and birthday parties attended by the priest, elegantly dressed parents and cleanly scrubbed children -- lively gatherings splendidly decorated with exotic foods and lots of drinks. Always the conversations amongst the adults returned to the horrors of World War 2, no matter how jovial our gatherings at home might have been. Adults chasing ghosts while children chased one another, oblivious to all the sorrow in our parents' world.

Early on, all the children under Papa's roof, Sergei, Lidia, Olga, Vova, Masha and I understood that his disposition was a troubled one. We did not understand why or know what to do to assist. We were children who were growing up with a man who had forgotten how to be a child. Perhaps there was a reason why he chose to forget those very early years of his own life.

It was not until we all grew older that we learned of Papa's professional accomplishments, his love of homeland and private anguish to do with all that happened to him prior to and during World War 2. I do not believe that even today we know the full account of his earlier life.

How could we have known then that he was a man besotted by a complex personal history, which, was intertwined with political events of his homeland? Our mother knew and spared us his torment in hopes that we could simply be children, enjoying the magic of childhood.

He lived his life in exile, which, meant that no matter where else he lived after leaving Belarus, whether Europe, South America or United States, he was a man without his country and never truly at home elsewhere. A man divided between love of family and love of homeland. In the end he chose homeland and so in 1968 began his journey home. I hope he found what he was looking for when he returned. I fear that he did not.

Speaking on behalf of his children, I can say that we are happy for him that his poetry is now to be shared with his countrymen and that the ideals he sought of freedom and nationalism have finally been realized in Belarus. He played a part in that struggle for independence and for that he deserves a moment of recognition. We only wish he could have been part of the later years of his children and now grandchildren. I am certain that his poetry today would include the joy of family -- because in the end it is our relationship to one another and to God that truly matters.

Sonoma, California
January 1994

Anya Crain

«НЕ КАРАЙ ЗА НЯМУДРАЕ, ОЙЧА МОЙ!»

Што для Паэта вяртаньне? Признаньне? Разуменьне сучаснікаў і нашчадкаў? Калі Паэт сапраўды вяртаецца? Зь першымі згадкамі і ўспамінамі пра яго, зь першым вершам, які прыйшоў да чытача, пераадолеўшы час і прастору? А можа, вяртаньне пачынаецца пазней -- з захаплення і радаснага здзіўленьня першага крытыка?

Паэт піша для сучаснікаў, сувязь яго з чытачом -- двухбаковая: ня толькі Паэт узьдзеінічае на чытача, але і чытач уплывае на Паэта. Такая ўстойлівая ўзаемасувязь фармуе творчасць. Калі-ж творы Паэта прыходзяць праз гады да ўнукаў, а дзеці нават ня чулі пра іх, чытачу неабходна вялікая работа пачуццяў і думак, каб адкрыць для сябе Паэта, убачыць і адчуць глыбіню і прыгажосць яго слова.

Паэты вяртаюцца зь нябыцця, са сховаў і архіваў безабароннымі, як немаўляткі, і чакаюць прысуду...

Уладзімер Дудзіцкі...

Нават сёння, калі, здаецца, ведаем усё пра Тыя часы, лёс паэта кранае па-асабліваму. Нарэшце мы чытаем творы яго сяброў і настаўнікаў, тых, хто разам зь ім быў рэпрэсаваны, і тых, з кім ён жыў на эміграцыі. І толькі вершы самога Ўладзімера Дудзіцкага, за рэдкім выключэннем, не знайшлі месца ў беларускай літаратуры на Бацькаўшчыне. Двойчы Дудзіцкі меў падрыхтаваныя да выдання кнігі, і двойчы яны не пабачылі сьвет. Жыцьцёвы лёс паэта, як вершы яго -- трагічны і цэльны ў сваіх імкненьнях служыць Беларусі. І хто скажа, ці адшукаем калі апошнія строфы яго паэзіі і ці спазнаем калі апошнія крокі жыцьця паэта?

Нарадзіўся Ўладзімер Дудзіцкі (сапраўднае прозьвішча Гуцька) 8 студзеня 1911 г. (23 сьнежня 1910 г. ст. стылю) на Меншчыне, у вёсцы Дудзічы былога Ігуменскага павету. У гэтай-жа вёсцы нарадзіўся і паэт Уладзімер Хадыка, а за шэсьць кілямэтраў ад Дудзічаў, на хутары Рудкова, -- Сымон Баранавых. З маленства яны былі разам -- у навучаньні, у захапленьні роднай літаратурай і мовай, у думках пра будучыню Бацькаўшчыны, у пакручастасьці лёсу.

Сям'я была вялікая: чатыры сыны й чатыры дачкі, змалку ўсе прывучаныя да працы. Бацька памёр, калі Ўладзімеру было два месяцы, гадаваўся ён пры айчыме. Вялікі ўплыў мела на будучага паэта маці, вядомая на ўсю ваколіцу сьпявачка. Духоўная сувязь Дудзіцкага (ад дзяцінства) з маці -- наймацнейшая. Менавіта да яе імкнуўся ён думкамі і сэрцам, калі апынуўся за парогам хаты.. Так было і за кратамі Марыінскай турмы і на эміграцыі.

Ня крыўдуй, дарагая Мама,
наяву і у сьне жывеш ты.
Цяплынёю да сьмерці самай
зьнітавала гадоў маіх рэшту...

.....
Ня журыся. На целе, кажуць,
ня сыціраецца знак радзімы...
Хоць і ўпokat дзе-небудзь ляжам,
але зьблізімся...

Сын Уладзімер

Дудзіцкі вучыўся ў вясковай народнай чатырохгадовай школе, пасыля -- у менскай сямігодцы. Тут ён і пачаў свае першыя літаратурныя спробы. Настаўнік беларускае мовы й літаратуры Ігнат Зянько прабудзіў у ім цікавасьць да паэтычнага слова, даваў чытаць кніжкі й ацэньваў вершы Дудзіцкага, што зьмяшчаліся ў школьнай насыценнай газэце. Першы верш называўся «Сьветач», у ім гаварылася пра значэньне навукі, пра імкненьне паэта пазнаць навакольны сьвет.

Яшчэ ў сямігодцы Дудзіцкі друкаваў зацёмкі й артыкулы з вучнёўскага жыцця, народныя песьні, прыказкі, прымаўкі ў розных беларускіх газэтах, актыўна працаваў у літаратурным гуртку пры клюбе чыгуначнікаў у Менску, якім кіраваў настаўнік Васілёнак. Тут праводзіліся тэарэтычныя й практычныя заняткі і выдаваўся на шклографе часопіс «Першыя крокі». Да гурткоўцаў прыходзілі Міхась Зарэцкі, Міхась Чарот, Валеры Маракоў, Тодар Кляшторны. Тут, у клюбе чыгуначнікаў, ладзіліся літаратурныя вечарыны, чыталі свае вершы вядомыя пісьменьнікі і пачаткоўцы.

Пасыля сямігодкі, у 1927 годзе, Дудзіцкі паступіў у Менскі Беларускі Пэдагагічны Тэхнікум імя Ўсевалада Ігнатоўскага. Тут вучыліся амаль усе беларускія пісьменьнікі першых парэвалюцыйных дзесяцігодзьдзяў. Нездарма Белпэдтэхнікум называлі «Беларускім Ліцэем», у ім бурліла й крынічыла творчая праца, панаваў дух беларускага нацыянальнага адраджэньня, ішла плённая асьветніцкая

дзеінасьць. Студэнты мелі добрых настаўнікаў: гісторыю выкладаў пэўны час сам Усевалад Ігнатоўскі, беларускую мову -- аўтар падручнікаў беларускага правапісу і граматыкі, выдатны мовавед Язэп Лёсік, мэтодыку беларускай мовы -- аўтар першага падручніка па мэтодыцы беларускай мовы Якуб Колас. Апрача насычанай газэты, у Тэхнікуме выдаваўся літаратурны часопіс «Крыніца», які стаўся сапраўднай крыніцай беларускае паэзіі. Часопіс гуртаваў усе маладыя літаратурныя сілы і ўзгадоўваў будучых вядомых беларускіх пісьменьнікаў. На літаратурных вечарынах, якія былі ў Тэхнікуме звычайнай зьявай, выступалі старэйшыя паэты, сярод іх -- Янка Купала, Якуб Колас, перад імі чытаў свае першыя вершы Ўладзімер Дудзіцкі.

Пад канец 1920-х гадоў усякае праяўленьне нацыянальнай самасьвядомасьці бязьлітасна каралася і выкаранялася бальшавікамі. У выніку жорсткай барацьбы савецкай улады з нацыяналізмам усе народы СССР страцілі свае самыя лепшыя інтэлектуальныя і творчыя сілы. Шырокая хваля нацыянальнага адраджэньня спалохала ўлады Беларусі. Першы ўдар быў нанесены па беларускай інтэлігенцыі, дзеячах беларускай культуры й навукі. Ахвярамі рэпрэсій сталі таксама выкладчыкі (Усевалад Ігнатоўскі, Язэп Лёсік і многія іншыя) і студэнты Белпэдтэхнікуму. Разам зь іншымі маладымі беларускімі пісьменьнікамі, сярод якіх былі Сяргей Астрэйка, Лукаш Калюга, Сяргей Русаковіч, Уладзімер Дудзіцкі быў выключаны з Тэхнікуму з «воўчым білетам» як «пацём».

Бацькі арыштаванага раней Антона Адамовіча прытулілі Дудзіцкага і яго сяброў. Пра гэты трывожны час, пра гэты гасьцінны дом на вуліцы Гарбарнай успамінаў пазьней паэт у вершы «На папалішчы руж», прысьвечаным Сяргею Астрэйку, аўтару паэмы «Бэнгалія», якая, па сьведчаньню Дудзіцкага, у першай рэдакцыі мела назву «Смарагды кроз».

Зіхняць «Смарагды кроз»
на сьцежках долі карнай.
І сум бэнгальскіх рос
над вуліцай Гарбарнай
п'е чару горкіх сьлёз
із поўсьці ночы хмарнай...

Тут, у доме Адамовічаў, хлопцы мелі магчымасьць пазнаёміцца з рукапіснымі творамі Ўладзімера Дубоўкі, Язэпа Пушчы, Адама Бабарэкі, Уладзімера Жылкі і іншых, а таксама з багатай бібліятэкай, у якой былі ўсе забароненыя бальшавікамі беларускія

выданні. На іх грунтавалася далейшае сталенне «выгнанцаў» з Тэхнікуму. Празь лісты, якія даходзілі з высылак і турмаў да маці А. Адамовіча, паэты яшчэ больш зацясынялі духоўную лучнасьць са сваімі папярэднікамі, яшчэ больш крытычна ставіліся да палітыкі ўлады. У гэтым зацішным кутку, пад чулай і клапатлівай апекай, разгортваў свае творчыя крылы Дудзіцкі. А куток сапраўды быў абвешаны духам паэзіі й літаратурных традыцыяў...

«Пасьля доўгага й паўгалоднага бадзяння», як пазьней узгадваў Дудзіцкі, у 1929 годзе яму ўдалося пры дапамозе Лукаша Калюгі і Уладзімера Хадзькі ўладкавацца на працу -- стыльрэдактарам газеты «Савецкая Беларусь» і перакладчыкам у Навукова-Тэхнічным Выдавецтве Беларусі. Адначасова ён вучыўся на літаратурна-лінгвістычным факультэце Вышэйшага Пэдагагічнага Інстытуту. Здавалася, жыцьцё пачынала наладжвацца. Але... «пласьмя на мур упала, засталася юнацтва, выпітае ў турме...»

Прадчуваньне арышту набывала ўсё больш і больш рэальныя абрысы. «Старога, згорбленага вайною пад самаварнаю Тулаю гаспадара мае кватэры арыштавалі; Хведара, суседа маіх бацькоў, і бацьку сябра Пятруся выгналі з хаты й завезлі ў шматнацыянальны Котлас; маці-ж мая наказала людзьмі, што "забралі з млыну старэйшага брата Рыгора" і што ён -- "як у воду кануў"...» («Успаміны»)

Турмы й высылкі запоўніліся «простымі» людзьмі, такімі, якіх сустрэў Дудзіцкі сярод турэмных асельцаў і партрэты якіх намалюваў, мабыць, у адным зь першых беларускіх раманаў (нажаль, ненадрукаваным і незакончаным) пра савецкія канцэнтрацыйныя лягеры: Мікіта Бурболік -- стары ганчар з-пад Таўкачэвіч, аднавокі дрыпасек Сялівон, гарбар Калоша, лекар Юдовін, настаўнікі Якуб Церабелец і Цімох Баравец, шацкі рыбалоў Гарбун, садавод Міхал Сырадой зь Вільшчыны.

«Жарты-жартамі, а праўда -- чамярыца зь перцам: далёка даўнейшаму да нашага цяперашняга. Даўней (да слова прыйшлося) балацкая Ігуменшчына на пальцах сваіх рыштантаў лічыла, і ўсе брытыя ілбы нешта каля паўгода Кацярынінскім трактам у Сібір пхнуліся, а цяпер і хаты нямашака бяз рыштанта, і дарогі да пядзі ўкараціліся: на месцы людзі ў турэмны сацыялізм паволі ўрастаюць...» («Успаміны»)

Уначы з 22 на 23 лютага 1933 году Дудзіцкі быў арыштаваны НКВД і атрымаў тры гады канцэнтрацыйнага лягеру. Тады-ж быў зьнішчаны і першы яго зборнік -- «Песні і думы».

«Дарэмна цягнула да сяброў. Мы сустрэліся ў сівых скляпеннях муроў: нас звёў суровы лёс жыцця, жыцця, якое ішло "от Москвы до самых до окраин"...

Даждзлівым вечарам, у жаўталістую, рудую восень 1934 году, "сацыялістычная індустрыя" імчала нас у далёкія пусткі Сібіру.

Пад грукат калёс, нібы ў вадказ на іронію лёсу, склаліся ў радкі вершу словы:

Я пазнаў і Эўропу, і Азію,
і Аўстралію вызнаць 'шчэ мусіў...
Пустка сэрца маё ўразіла,
не пазнаў што як сьлед Беларусі».

Так менавіта «ў няволі й на выгнанні», як акрэсьліў гэты пэрыяд свайго жыцця Дудзіцкі, пачалі складвацца вершы, у якіх ён спрабаваў асэнсаваць, што адбылося зь ім, завешта так пакараны:

Ня украў, не знявечыў нікога,
толькі тое у думках было,
каб народу закутага скогат
уняць лекамі дум і слоў...

А самае істотнае -- турбавалі думкі, што будзе далей:

Заўтра, пэўна, вятры закалышуць
на чужыне нялюбай мяне.

Якое нязвычайнае паэтычнае прадбачаньне свайго будучага, праз гады, трагічнага лёсу!

Кару Дудзіцкі адбываў у Новасібірску і Марыінску. Пасля трох гадоў канцэнтрацыйнага лягеру быў сасланы на два гады ў Сярэднюю Азію. Там ён жыў да канца 1937 году ў Ташкенце, адкуль быў вызвалены датэрмінова з прычыны цяжкай хваробы -- малярый.

Па дарозе на радзіму Дудзіцкага абакралі, згінуў пашпарт. На станцыі ў Менску ён быў зноў арыштаваны. У НКВД яму загалі на працягу 24 гадзін выехаць у Барысаў або Віцебск. Дудзіцкі выбраў Віцебск. Пэўны час працаваў у газэце «Віцебскі Пралетары», а потым да канца 1940 году выкладаў беларускую мову й літаратуру ў розных навучальных установах Віцебска, але хутка быў звольнены з пасады настаўніка, «як не патрапіўшы забяспечыць партыйнасьць у выкладанні мовы і літаратуры».

Нарэшце Дудзіцкаму ўдаецца вярнуцца ў Менск. Тут пры дапамозе А. Калубовіча ён знайшоў працу ў часопісе «Савецкая Школа», але празь месяц па загадзе наркома асьветы яго звольнілі

як «ворага народу». Зноў беспрацоўе. Пасля доўгіх пошукаў Дудзіцкі трапляе на працу ў Вэтэрынарны Тэхнікум у вёсцы Курасоўшчына каля Менску, дзе яго і засьпела вайна.

Пачынаўся новы віток жыцця -- надзей, пошукаў, выбару...

Уладзімер Дудзіцкі неаднаразова і падрабязна аналізаваў у сваіх артыкулах выкліканыя гаспадараннем савецкай улады разбурэнні ў эканоміцы і культуры Беларусі. Цьвяроза ацэньваючы ўрон, нанесены ў мінулым беларускай зямлі як польскім, так і расійскім панаваннем, шкоду палянізатарскай палітыкі адных і русыфікатарскай другіх, Дудзіцкі, разам з тым, з болей гаварыў пра катастрофічнасьць і непараўнальнасьць таго, што зроблена на Беларусі Саветамі -- уладай «чужынцаў», «катаў», якая «ўціскае скрытна карак у ярмо». «Рэч у тым, што беларуская зямля, якая ў сваёй мінуўшчыне ніколі ня бачыла прасьветнае часіны, будучы пад пятою розных прыгняталнікаў, гэтым разам трапіла ў рукі самых вялікіх прыгняталнікаў у сьвеце, самых зацятых ворагаў беларускага народу -- бальшавікоў, якія, крычучы пра аднаўленьне разбуранага войнамі краю, а на самай рэчы ністожачы ягоныя векавыя набыткі, упрэглі беларускі народ у ярмо непасільнае працы й празьмерных вызыкаў...» («Бацькі й дзеці»)

Зьнішчэньне векавых набыткаў для Дудзіцкага -- гэта закабаленьне селяніна, адлучэньне земляроба-гаспадара ад зямлі, улада «пустадомкаў», руйнаваньне традыцыйных асноў сямейнай і грамадскай маралі, пераемнасьці пакаленьняў, выхаваньне людзей-манкуртаў -- без каранёў, без гістарычнай памяці, прыніжэньне нацыянальнай годнасьці, глумленьне над роднай мовай, выкараненьне нацыянальна-сьведамай і ведамай народу інтэлігенцыі, вынішчэньне здабыткаў матэрыяльнай і духоўнай беларускай культуры. («Гістарычная дата», «Сьлядамі гадоў»)

Пра зьнішчэньне спраўнага селяніна-гаспадара, разбурэньне родных селішчаў неаднаразова гаварыў Дудзіцкі ў сваіх творах. Адчуваньнем нямінучай трагедыі, непазьбежнасьці пагібелі наладжанай вякамі і пакаленьнямі гаспадаркі вее са старонак незакончанага рамана «Перад бурай». Нямнога знойдзеца мастацкіх твораў, дзе-б з такой сілай, скупымі выяўленчымі сродкамі быў намаляваны апошні звычайны дзень, на які ўжо насунуўся цень катастрофы.

І як спадзяваўся, верыў Дудзіцкі, што знойдуцца, згуртуюцца маладыя сілы, якія вызваляць Беларусь ад улады чужынцаў!

Сягонья разгон хай няпоўны яшчэ,
 ён заўтра патроіцца, потым...
 ушчэнт чужаніцы ярмо распячэ,
 муры, знітаваныя потам.
 І песьні нялюбае голас чужы
 мінуўшчынай стане заклітай,
 адно застануцца нам сьведкай крыжы --
 ліхая за шчырасьць адплата.

«Па-над кручай»

У «Сьне Зыябыціца» -- своеасаблівай містэрыі, уключанай ва «Ўспаміны», пэўным парафразе паэмы С. Астрэйкі «Смагады кроз», Дудзіцкі адкрыта гаварыў пра адказнасьць сучасьнікаў, заклікаў ратаваць Радзіму:

«...Прадзед Лукаш узяў мяне за руку й падвёў да вакна:

-- Бойся Бога, праўнук, і не гняві мае крыві, -- глуха сказаў ён, паказваючы на вялікі квяцісты сад. -- Хто дазволіў гэтым людзям глуміцца над сьвятымі дарамі? Хіба-ж не абліваецца крывёю сэрца тваё, гледзячы, як валяцца пад ськерай на грэшную зямлю поўныя жыцця й соку моцныя маладыя дрэвы? Кайся, мой праўнук!»

Свае спадзяваньні на адраджэньне дзяржаўнасьці Беларусі Ўладзімер Дудзіцкі звязаў з тымі пераменамі, што прыйшлі на яго зямлю ў 1941 годзе, хаця добра разумеў, што «рана струны душы лашчыць музыкай часу, песняй дзікаю зброі сталёвай і пад радасьць чужую далонямі пляскаць». Але другога выйсьця ён ня бачыў: надзеі на самавызваленьне Беларусі ўжо ня было. Ня было й выбару -- «шлях зусім вузкі». Пазьней, звяртаючыся да Нямецчыны, ён жорстка гаварыў пра тых, «хто учора за сьпінай нашае нашай сьмерці каваў нажы», «лашчыў сэрца сьмяротным прысакам на ўзьвіхах свае вясны, каб ня сьмелі ўзняцца высака залатая у песнях сны», хто «пакалечыў так зманнай веліччу сьвежы полскі людской зары» і «надзеі у грудзях матчыных хто зыняважыў -- на глум атрос?..» Няспраўджаныя надзеі не адзін раз адгукаліся потым у вершах Дудзіцкага горкімі радкамі.

А пакуль што ён кінуўся ў культурна-асьветніцкую і выдавецкую дзейнасьць, дазволенаю на акупаванай тэрыторыі. Быў адным зь першых арганізатараў «Беларускай Газэты», працаваў загадчыкам Аддзелу Культуры і Асьветы ў Менску і Менскай акрузе, акруговым школьным інспэктарам у Барысаве, рэдагаваў ваенны часопіс «Беларус на варце». У гэты-ж час закончыў паэму

«Клятва духу», падрыхтаваў да друку новы зборнік паэзіі «Напярэймы жаданням» і зборнік аповяданняў. Некаторыя творы тых часоў Ул. Дудзіцкі падпісваў як Мікола Дварэцкі.

Шмат сіл і часу аддаў Дудзіцкі Беларускаму Культурнаму Згуртаваньню -- легалізаванай арганізацыі, якая павінна была ўзначаліць справу Вялікага Нацыянальнага Адраджэння. У сваёй культурна-асветніцкай дзейнасці ваеннага перыяду Дудзіцкі кіраваўся наступным пастулятам: «Нацыянальная культура народу ёсць крыніцай ягонае духовае моцы. Гэта той Праметэеў агонь, які дало нам само неба. Калі гэтая крыніца высыхае, калі гэты агонь гасне, тады параліжуюцца розум народу і перастае біцца ягонае сэрца. Згуба свае роднае культуры, замена яе чужой, азначае сьмерць народу. Ён ужо тады ня ёсць раўнапраўным сябрам у вагульнай сям'і народаў і робіцца нявольнікам чужое культуры. А за культурнай няволяй, як няўхільны вынік яе, наступае і няволя палітычная. Гісторыя ўсіх народаў сьвету павучае нас, што яны за найвышэйшы свой скарб уважалі родную культуру і таму ня толькі рупіліся аб яе захаванні і развіцці, але і аб пашырэнні між іншых народаў. А з культураў асобных народаў складаецца культура чалавецтва. Народ, які ў гэтую агульную скарбніцу нічога свайго ня ўносіць, спатыкае толькі пагарду». («Беларускае Культурнае Згуртаваньне»)

Узначальваў Беларускае Культурнае Згуртаваньне літаратар Аўген Калубовіч, у склад Цэнтральнага ўраду Згуртавання ўвайшлі ведамая паэтка Натальля Арсеньнева, рэжысэр і актор Вечаслаў Сялях, кампазытар Мікола Шчаглоў, паэт Уладзімер Дудзіцкі, этнограф Антон Шукелайць. Рэдактарам ужоўленага літаратурна-мастацкага часопісу «Ўзвышша» быў абраны ведамы беларускі публіцыст і пісьменьнік, былы «ўзвышэнец» Юрка Віцьбіч. Вакол БКЗ гуртаваліся дзясяткі беларускіх дзеячаў культуры: пісьменьнік Янка Ліманоўскі, кіраўнік народных хораў Аляксандр Ягораў, кампазытар Рыгор Самохін і іншыя. («На тле зруйнаваных сьвятынь»)

Дудзіцкі спадзяваўся, што БКЗ зьбярэ ўсіх беларускіх творцаў як старэйшага, так і маладзейшага пакаленьня. Узначаліўшы аддзел прапаганды беларускае культуры, ён скіраваў усю сваю ўвагу на тое, каб узнавіць у памяці і сьведомасьці нашага народу вялікую культуру мінуўшчыны і вялікія гістарычныя традыцыі. Імёны слаўных сыноў Крывіччыны-Беларусі, якія стварылі няўміручыя помнікі нацыянальнае культуры -- Францішка Скарыны, Льва

Сапегі, Кастуся Каліноўскага, Францішка Багушэвіча, Ядвігіна Ш., Алеся Гаруна, Максіма Багдановіча, Янкі Купалы, Цішкі Гартнага, -- нязьменна паўтараюцца ў яго артыкулах. («За культуру і асьвету», «Гістарычная дата», «Янка Купала»)

Галоўны клопат Дудзіцкага -- нацыянальная школа, навучаньне дзяцей на роднай мове. Сваё разуменьне сыстэмы народнай адукацыі ён грунтуе на гуманістычных высновах пэдагогаў-рэформатараў і нашых вялікіх продкаў -- Францішка Скарыны, Лаўрэнція Зізанія, Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага, Мілеція Сматрыцкага, Сымона Полацкага, -- імкнецца ажыццявіць іх пэдагагічныя ідэі ў школьнай практыцы. Значна пазьней у радыёперадачы, прысьвечанай Яну Амосу Каменскаму, Дудзіцкі абагульніў свае ўяўленьні пра навучаньне і выхаваньне моладзі ў нацыянальнай школе. («Пэдагагічныя ідэі Яна Амоса Каменскага. Да 370-й гадавіны з дня нараджэньня»)

І зноў новы жыцця віток... Перад Уладзімерам Дудзіцкім паўстае пытаньне:

Ісьці ці застацца? Пайду...

Іду.

Супыняюся і...

застаюся.

Што-ж цяпер мне, скажы, рабіць,
аставацца ці зь імі разам?..

Заставацца -- небясьпечна,
а пайсьці -- бліжэй да згіну.

Сьмерць жыўцом хутае плечы,
уціскае ў дамавіну...

Стаўленьне Дудзіцкага да неадваротнасьці эміграцыі, да адлучэньня ад Бацькаўшчыны -- не ўспамін пра ранейшыя крыўды й шкадаваньне сябе, ня спроба неяк (і ў чым ?!) апраўдацца: «Гавару ўсім ім: "Не баюся пазіраць у вочы Беларусі"..."»

Але што нясе заўтрашні дзень:

Яшчэ адзін паставіў крок ты...

Куды? -- наперад ці назад?

Скрыпяць пад дахам новым кроквы
твайго прытулку, азіят.

Мінецца хмель п'янкі удачы,
бы хваль халодных пругкі бег.

Пачаткам заўтрашняга плачу
здаецца сьняжышні твой сьмех...

Пацягнуліся нялёгкаія эмігранцкія шляхі -- праз Эўропу, Паўднёвую і Паўночную Амэрыку... Лёс кідаў яго зь Беларусі ў Нямеччыну, Аўстрыю, Гішпанію, Вэнэцуэлю, Злучаныя Штаты Амэрыкі. Мала ведама пра жыццё Дудзіцкага на эміграцыі. Вядома, што ён быў кіраўніком ініцыятыўнай беларускай нацыянальнай групы ў Вэнэцуэлі, потым -- старшынём Часовае ўправы Аб'яднаньня Беларусаў Вэнэцуэлі. Пэўны час працаваў у Беларускай Рэдакцыі Радыя «Вызваленьне». Пісаў вершы, мастацкую прозу, успаміны. Друкаваўся нячаста і нерэгулярна. І -- вельмі сумаваў на Беларусі. Настолькі, што недзе ў 70-х паехаў на радзіму. І згінуў. А мо -- загінуў?

Ва ўсякім выпадку, для чытачоў на Беларусі ён загінуў у 40-я. Бо савецкія ўлады рашуча, зь вялікім майстэрствам выкрэсьлівалі зь літаратуры і з памяці тых, хто адмаўляўся супрацоўнічаць зь імі, і ў першую чаргу пісьменьнікаў-эмігрантаў. Заслона сапраўды была жалезная.

Наша стагодзьдзе -- стагодзьдзе выгнаньнікаў. Колькі таленавітых, выдатных пісьменьнікаў, вучоных, артыстаў, мастакоў вымушана было падацца на эміграцыю! Эміграцыя -- заўсёды трагедыя, для пісьменьніка -- трагедыя ўдвая. Яго страты самыя вялікія, бо ён губляе чытача. Аднак з часам адным удаецца прыняць чужую культуру, увайсці ў яе, другія знаходзяць свайго чытача ў эміграцыйным асяродзьдзі, але большасьць пісьменьнікаў і ў думках, і сэрцам застаецца там, на Радзіме.

Аднак ня трэба паглыбляцца ў сугэстыўнасьць, каб, вымавіўшы «эміграцыя», адчуць -- «настальгія». Сум па Бацькаўшчыне -- цэнтральная тэма паэзіі замежжа. Натуральна, яна не выяўляецца -- скрозь і толькі -- у суме, успамінах, асабістым пачуцці страты. Яе голас мяняецца ад шчымліва-журботнага ў лірычных вершах, апісаньнях прыроды да зьдзеклівага -- у сатырычных і поўнага ўсьведамленьня ўласнай годнасьці -- у гістарычных. Настальгія -- гэта і боль празь немагчымасьць вярнуцца, і няпрыйняць улады, і самотнасьць у сьвеце, такім дзіўным і чужым, і -- знойдзеныя ў маленстве суніцы, і парэпаньня ногі вясковай дзяўчыны.

Уладзімер Дудзіцкі пражыў на чужыне чвэрць века. Разам зь іншымі ён прайшоў усе этапы эмігранцкага быцьця. Але пачуцьцё выгнаньніка апанавала ім значна раней. Пачалося зь дзяцінства -- раньняе сіроцтва, раньні арышт, турма і высылка: Марыінск,

Новасібірск, Ташкент... Так рана, што паэту часам здавалася, быццам ён заўсёды ў выгнанні:

Ня першы раз і не апошні, мусіць,
баліць душа, і рады не дасі.
Сьніцеся мне вы, рэкі Беларусі,
і ты, журботная вазёраў сінь...

Так гаварыў паэт у 1933 годзе, і так -- у 1945:

Са мною ты на яву і ў сьне,
мой родны край, блізкі і блізка...
Табой живу. Малюся, як вясне.
Ты -- песьняў-дум найлепшая калыска.
Нідзе, я ведаю, сябры, нідзе
ня знойдуць лепшага у сьвеце вочы...

Самотнасьць, маркота для Дудзіцкага -- ня «модная» літаратурная тэма, не даніна літаратурнай традыцыі, а звычайны штодзённы духоўны стан чалавека. Ды і як можа быць інакш, калі вакол «каля сьценаў... цені -- адзіноты і суму пакутнага звыклія, блізкія госьці». Нездарма так часта бачым на старонках рукапісаў паэта накрэсьленае: «Адзін»...«Адзін»...«Адзін»...

Комплекс выгнаньніка акрэп на дарогах Эўропы, а потым Амэрыкі, што прынялі пад ахову, але не далі супакою. У якіх толькі метафарычных увасабленьнях не ўяўляецца У. Дудзіцкаму выгнанец: «Бяздомны сын», «як той колас, вятрамі падбіты», «зерне на таку», «як той колас у полі», «прывід у начы». Ды й як можа быць інакш, калі здаецца, што «у глыбокім моры нейкім ты жывеш адзін». Ці не таму так ня любіць У. Дудзіцкі вецер, звыклы персанаж сваёй паэзіі, што той лёгка гоніць «чалавека без каранёў».

Час як катэгорыя для шмат якіх эмігрантаў -- разарваны. Яны ня проста живуць у двух часавых прамежках -- мінулым і сапраўдным (для большасьці паваянных эмігрантаў ня было ўсьведамленьня будучага). Мінулае ня сыходзіць у нябыт, а існуе ў сёньняшнім, прарастае ў ім. Павялічваецца часавая дыстанцыя, і жыцьцёвы пачатак усё больш абвострана ўяўляецца як адзінае сьветлае -- вечнае і прыгожае. Сёньняшняе ня ўспрымаецца з-за яго чужасьці, а наступнае -- безнадзейнае. Уладзімер Дудзіцкі неаднаразова звяртаецца ў вершах да гэтых тэмы -- разарванасьці чалавечага лесу.

Перада мной -- прастор нябёс,
чужы, халодны і нялюбы.

Які-ж вар'ят сюды прынёс
мяне на здзек людскі, на згубу?

«Перада мной...»

Кірунак заходні -- зусім чужы,
усходні гэтакі-ж. Усе чужыя.
Над першым навалніца ўсё дрыжыць,
па-над другім -- зьвяр'ё начамі вые.

«О родны край»

Мінуў усходнюю чуму --
на сьцежках заходняя стала
і сушыць косыці рук і ног.

«Матуля любая...»

Таму ня дзіўна, што часам паэты жывуць пераважна мінулым і ў вершах ажыўляюць яго. Бо сум па Беларусі -- канкрэтны, як канкрэтныя для кожнага чалавека выявы Бацькаўшчыны, да якіх ён прыпадае у думках, быццам да крыніцы чароўнае вады: «туманы вільгаці балотнай», «рунь мурожная аселіц», «дзіўны россып песняў салаўіных», «связаўткі зары сьвітанак», «месяц ліпень і места Глыбокае». Так успаміналася паэту і Мекка беларусаў -- Вільня:

Ў душы ня стлее ўцеха, не згарыць --
абудзіцца мацней і сьлед пакіне.

З драбніцай кажнаю ўраньні, уначы
маліўся срэбру зорнаму і небу.

І гэта быў душы мае спачын,
спачын душы, пітво і солад хлеба.

І ціш сівое Вільні і вятры,
густыя, кволыя заўжды такія,
усьцешаць прышлаць іншае пары
і сьлед у сэрцы, у душы пакінуць.

«Вільні»

Дудзіцкі востра адчувае важкасьць каранёў, першасных сямейных і чалавечых сувязяў, якія так балюча парываць. Вершылісты да маці, сястры, звароты да сваякоў -- жывое дакументальнае сьведчаньне трывалай повязі паэта з родным гняздом, зьнітаванасьці з Бацькаўшчынай. У вершах-лістах найбольш выразна выяўляецца адна з адметных рыс паэзіі Дудзіцкага -- яе дыялагічнасьць, адкрытасьць, акрэсьленасьць адрасата. Таму так частыя ў яго звароты да Краю, Жывога Роднага Слова, Нёмана, Пічы, Неба, Годнасьці Чалавечай, Чалавека...

Матывы выпрабавання, цаны гісторыі, збавення натуральна аказаліся блізкімі большасці паэтаў паваяннага часу. Разам з тым, прыйшло і асабістае асэнсаванне трагічных падзеяў веку. Шалёны вецер сацыяльных зрухаў, вынішчэнне асноў чалавечага існавання пакінулі паэтаў сам-насам з рэальнасцямі новага быцця. У творах Дудзіцкага падзел між зямным і касмічным, сапраўдным і ўяўным сціраецца. Сучаснасць нясе на сабе знак катаклізму.

Пачатак паэтычнай творчасці У. Дудзіцкага супаў у часе з рэпрэсіямі Сталіна і нападам Гітлера, што выклікала ў сучаснікаў шматлікія асацыяцыі з Апакаліпсісам. У шэрагу вершаў Дудзіцкага і ў паэме «Зьвер двухногі», адной з найбольш глыбокіх паэм у беларускай літаратуры, адлюстравана трагічнае ўспрыняццё рэчаіснасці, глыбокі душэўны разлом: «Зямлі і неба ня відно было ні сьледу, і дзесяці захлынаўся жвірам дзікі рогат... Уваччу снавалі здані гідкія»; «Белы сьвет змярцьвеў і стаўся пусткай нябывалай.. Чую плач, вар'яцкі, дзікі рогат... І пакутная, як пекла, ноч»; «Здань Дракона патушыла жыцця прамень».

Адчуванне паэтам часу, рэальнасці, мастацкае адлюстраванне іх супадае з карцінамі «Аб'яўленьня сьв. Яна»: «І гвёзды нябёсных палі на зямлю, як фіга, трэсеная вялікім ветрам, страшае насыпелыя фігі свае; і неба зьвілося, бы сувой зьвіваецца; і каждая гара й абток скрануліся зь месцаў сваіх». (6:13,14) «І чыне вялікія знакі, ажно агонь зводзе зь неба на зямлю перад людзьмі». (13:13) Карціна Апакаліпсісу ўзмацняецца прысутнасцю вятроў -- небесных духаў, анёлаў чатырох бакоў сьвету, ідэнтычных коньнікам «Аб'яўленьня сьв. Яна». Яны апісаны ў кнізе Захары (1:8 і 6:1-7).

Вятры з заходняй стараны
спіраліся з наплывам чэрні.
А мы ад раньня да вячэрні
ўсе чыста -- дочки і сыны --
маліліся, каб тыя церні --
вянкі разбойнай сатаны --
рукамі прышлыя напаўсці
на цемя сатане пакласьці.

Так пакрысе пачынае выяўляцца вобраз Сатаны, што стаўся абагульненым партрэтам Леніна, Сталіна і Гітлера (радкі зь вершаў, што ніжэй цытуюцца, належаць да розных гадоў -- ад трыццатых да пяцідзясятых). Прыгадаем паэму «Зьвер двухногі». Яна адносіцца да тэкстаў такога тыпу, дзе, як гэта здараецца ў міфах, «кароль ніколі ня бывае толькі каралём, а пастушка

пастушкай» -- па трапным выслоўі К. Леві-Строса. Асацыятыўнасьць і сугэстыўнасьць паэмы зьбліжае яе з эсхаталагічнымі творамі сусьветнай літаратуры, што выступаюць у якасьці матывуючых падтэкстаў і выяўляюцца ўжо ў назве твора. Яна адсылае нас да Зьвера Апакаліпсісу. Пачынаецца паэма так: «Шмат разоў чалавек аплакаў спадзяваньняў сваіх зару». Натуральна, пад «зарой» маецца на ўвазе «пачатак». Але, акрамя таго, гэта тыповае параўнаньне з Люцыферам -- само імя яго значыць 'ранішня зорка'. Сваімі каранямі параўнаньне ўзыходзіць да Бібліі (цытуецца па выданьню: «Сьвята Біблія. Кнігі Сьвятога Пісьма Старога і Новага Закону». Нью-Ёрк, 1973): «Як зваліўся ты зь неба, дзяньніца, сыну раньня, разьбіўся вобземлю ты, што кволіў народы». (Ісая 14:12) Ня трэба здзіўляцца, што такое азначэньне нададзена Князю Цемры (бо і Хрыстос параўноўваецца з зоркай у «Аб'яўленьні сьв. Яна»), што менавіта так пачынае паэму Дудзіцкі. Трэба помніць, што Дэман некалі быў сам напаўбогам, блізкім да Яго. Ці не такімі ўяўляліся напачатку тыя «маляваныя ідалы», пра каго казаў паэт?! Тое, што выглядала перамогай веры, на справе сталася гібельлю. Дудзіцкі яскрава ўсьведамляе, чаму-ж так адбылося, у чым віна, за што кара і кажа: «Мы пазналі цану маляванага ідала і чаго абяцанкі ягоныя вартыя... Край наш цудоўны распылі й павесілі на крыжы апляваным» («Маем сілу і край свой»), «Грэшнік цяпер калыша шчасьце і наша імя» («Веру я ў сілу сілаў»). Тут прамая алюзія на Стары Завет, прытчу пра Залатога Цяльца, дзеля якога народ здрадзіў сваім багам і быў за што жорстка пакараны.

Аднак вернемся да вобраза Зьвера. Што ў апісаньні Дудзіцкага дае нам падставу ўважаць яго за Люцыфера?

Мо' гэта здань? А можа сон

на вочы скінуў вэлюм шэры?

Чаму-ж ён чорнае крысо

падняў на вузкі лысы чэрап?

Адзін з характэрных атрыбутаў Д'ябла -- яго пляшывасьць. Гэты знак можа быць успрыняты як адмеціна распуснага жыцця й празьмернай пажадлівасьці: «Гасподзь зробіць пляшывымі цемя дачок Сыёну, і Гасподзь аголе сорам іхні». (Ісая 3:17) З матывам 'пляшывасьці' цесна звязана і такая рыса вобліка Д'ябла як бязносацьць. Гэта можа быць і вынікам вэнэрычнае хваробы: «Страшэнны чалавек сьвідруе цемру носам крота», «Хавай-жа твар свой, сыцеражы...» Гэта яшчэ адзін знак распусты (Першы ліст

св. Паўла апостала да Карынціян). І як лагічнае разьвіцьцё вобраза Зьвера-Д'ябла -- апісаньне яго рэакцыі на крыж -- атрыбут хрысьціянства:

І нема стаўшы ля дарогі,
глядзіць зьняважліва на тры
сьвятыя сымбалі двухногі...

Як гэта сугучна наступнаму: «І разявіў ён ляпу для блявузганьня на Бога, блявузгаць на імя Ягонае, і на вітальню Ягоную, і на жыхарачых на небе» (Аб'яўленьне св. Яна).

Уладу Зьвер атрымаў вялікую: упіваецца ў душу «чорным кіпцем», «імкнецца.. ўкрасьці душу з грудзей людскіх». І пасля таго збірае сваё войска, няволіць людзей:

Як вецер сьлед мой заграбе,
магу табе ужо прызнацца:
смайлой на кволым тваім лбе
з уцехай выпеку «ІЗ».

Вядома, у «Аб'яўленьні св. Яна» (ІЗ:І6) гаворка ідзе пра іншую лічбу -- 666, але сутнасьць Зьвера ў паэме Дудзіцкага і ў Апакаліпсісе аднолькавая -- паляваньне за людскімі душамі, а страта душы вядзе да крушэньня чалавечнасьці і перамогі зла.

Успрыняцьце сацыяльных, нацыянальных, чалавечых трагедыяў XX стагодзьдзя праз вобразы Апакаліпсіса не залежыць ад рэлігійнасьці паэта. Для Дудзіцкага сьвятая кніга Біблія, пастулаты хрысьціянства выступаюць мерай агульначалавечых каштоўнасьцяў. Выкарыстоўваючы матывы Апакаліпсісу, Дудзіцкі працягвае распрацоўваць традыцыі сусьветнай літаратуры ў адлюстраванні барацьбы добра і зла, сьвятла і цемры, жыцьця і сьмерці, знаходзячы свае непаўторныя характарыстыкі: «Сьцякаюць крывёю зямныя пласты у лёхах няўмольных усходу», «Зрываюцца буры з надломаных скал, каб яркнулі зоры над пусткай», «З расколін чэрвеньскага землятрусу выходзілі і захлыналіся нябожчыкі ад дзіва», «І сьвет жывых пякельным здаўся варам»...

Сьвет паэзіі Дудзіцкага не гарманічны. Гэта сьвет моцных перажываньняў, драматычных сутыкненьняў, гэта сьвет, дзе напору чужых, разбуральных сіл супрацьстаіць мінулае, якое паэт схільны нават ідэалізаваць, і будучыня, у якую паэт верыць, але якая з кожным крокам усё аддаляецца. Побач з трагічным, што ўвабрала і лёс паэта «на пераломе спадаў і няўдач», і яго адчуваньне сябе як «вечнага выгнаньніка», -- замілаванае, паэтычнае, што ішло ад

успамінаў, духоўнай сувязі з роднай зямлёй. Услухаемся ў гэты боль душы:

Сухатвары белы сьвет, няблізкі,
навашчыўшы поўсьці жоўтай хіб,
сустракаў нас жованым агрызкам
невідзі за нашыя грахі.

«Грахі»

Грымяць і грымяць цягнікі
у бляску крывавых усхліпаў.
У спрыце вар'яцкім такім
трывога да шыбаў прыліпла.

«Клятва духу»

Глянем на сьвет вачыма паэта:

Акалелы месяц
спорна косіць
трапяткую
палахлівых зор ікру.

«Шлях зусім вузкі»

Сырадоем сівой начы
умываецца спуджаны ранак.

«Не прадам я ніколі вясны»

Лета выскубла жмук асакі
і ў палёх на спачын прысела.

«Не шкадую яго і ня плачу»

Толькі такой і магла быць паэзія сацыяльных і духоўных разломаў, у якой адлюстравалася адна з самых трагічных старонак «клятага веку», і, зразумела, такая паэзія патрабавала адпаведнай сістэмы вобразных сродкаў. І прыведзеныя вышэй метафары, і параўнанні, і эпітэты Дудзіцкага перадаюць сьвежае, нечаканае бачаньне і асэнсаваньне сьвету: рэчыўнае зьбліжаецца з духоўным, набывае яго якасьці і раскрывае складанасьць і супярэчлівасьць быцця. Словы з канкрэтным, бытавым значэньнем, узмоцненыя, як правіла, нетрадыцыйнымі азначэньнямі, у сутыкненьні з абстрактнымі найменьнямі ўтвараюць новыя, нязвыклыя кантэкстуальныя значэньні з выразнай экспрэсіўнай прыметай -- станоўчай або адмоўнай.

Прыгадаем некалькі эпітэтаў: *крывёй палуджаныя зоры, няўцешныя перамогі, скрыўджаны пагост, расьцяты маланкаю час, абвуглелыя далі, глейкі сум, чубатая доля, кужэльная пакоша, неўлагоджаны скрып панараду, апаленая краса кветак, кашміровая*

засень аселиц, *смуглатвары* глыбоцкі вечар, *наваскованыя* сонцам дарогі, хараство *абняслаўленай сіні*.

Слова паэта абнаўляе сваю семантыку ў шматлікіх параўнаннях, дзе адбываецца вобразная трансфармацыя аб'екта параўнання і ўзбагачэнне яго дадатковымі (пераважна негатыўнымі) эмацыянальна-экспрэсіўнымі адцэннямі, сугучнымі жыццёваму вопыту аўтара. У Дудзіцкага сьвет нязнаны, *як доля*; зманлівасьць былых уцех *выгінаецца халодным вужам*; ноч пакутная, *як пекла*; сьцены камяніц, *бы скамянелы жоўты прывід*; месяц смутны, *як і лёс мой*; рубцуе, *бы вогненны выліў вулькану*, знішчэнне свой поступ на твары стагодзьдзя; *апаленай медзьдзю* сплываюць з галінаў лісты; лёгка крыж здаецца *гарою*, маладосьць упала *сівым тлом пад энк вятроў на дзікай высьпе*.

Паэзія Дудзіцкага патрабуе ад чытача поўнай самааддачы, пільнай увагі і ўслухоўваньня ў вершы, бо вобразны строй іх складаны й шматслойны, што падкрэсьліваецца і складанасьцю сінтаксічных канструкцый. Дудзіцкі часта звяртаецца да інвэрсіі, якая дапамагае яму расставіць сэнсавыя акцэнтны ў адпаведнасьці з творчай задумай: *Адзінокія*, блудзяць сьцежкамі *спадзяваньні* пад млосьным небам; каб *мае* расьцьвілі ўсе найлепшыя *сны*; Навошта *сэрцу*, скажы, *раны, каханьнем жыць* *якое хоча*; *Усе*, валок што край мой і народ, на горб ваш пакладу цяжкія *мукі*. Гэтай мэце адпавядае і ўласьцівая Дудзіцкаму кальцавая кампазыцыя вершаў («Дваццаць пяты», «І думы, і словы, і сны», «Да зброі, да чыну» і іншыя).

Паэтычнае майстэрства Дудзіцкага грунтуецца на выдатнай беларускай мове. Нягледзячы на гады, пражытыя на чужыне, і дзесяцігодзьдзі творчай працы ў адрыве ад роднай моўнай стыхіі, ён захаваў жывое беларускае слова. Яго мова ня сыцёрлася, не засьмецілася, зьберагла выразнасьць і мілагучнасьць, граматычную правільнасьць -- прыгажосьць і фарбы матчынай мовы і тую «літаратурнасьць», якую ён пераняў ад сваіх настаўнікаў: Ігната Зянько, Язэпа Лёсіка, Усевалада Ігнатоўскага, якую вынес са сьцен «беларускага ліцэя».

Лексіка Дудзіцкага багатая на спрадвечнабеларускія яркія самабытныя словы, што былі забытыя за гады савецкай улады, адсунутыя на пэрыфэрыю літаратурнай мовы, лічыліся ўстарэлымі або дыялектнымі і засталіся па-за ўвагай складальнікаў нарматыўных слоўнікаў: *асельцы вязьніц*, на *абтоку* сьцьвярдзеласьці голай, *бітніцы* літыя, *войнікі-сыны*, *раса валогі*, *вуглянее слава*,

прыкунежылі сэрца краты, пускалі налпам, напасьнік ня стукаўся ў дзьверы, а жыць нець як хочацца, навоцлег адшпурне чужую вушчунь, і ніякае вам наўды, усьміхаўся рабінавы почат, палыскуе гэтак муць, ноч вятрамі ашукала сьцігачоў, сьцігашалы абліліся чэрняй змроку, сьцігуе чалавека вачэй няласкавых пагляд тупы, суворая камяніца, вечару суценак руды, ля брам ліхіх суцьмежжа, вузкі стрыб дугі, і рэчы ўсе спрытоніць напашэве, хвалі ўлевы стан зямлі абдалі, сады ўсупор сышліся з постыпняй азімай, утаямнічаная змова і іншыя. Многія з гэтых слоў сёння вяртаюцца, мы сустракаем іх на старонках перыядычнага друку, у сур'ёзных навуковых даследаваньнях, мастацкіх творах.

Жывыя інтанацыі народнай мовы гучаць у паэзіі і прозе Дудзіцкага. Гэтаму асабліва спрыяе багацьце выкарыстаных ім беларускіх устойлівых выслоўяў -- традыцыйных, агульнанародных і больш рэдкіх, вядомых толькі на роднай Меншчыне. Вось некалькі характэрных для яго прозы радкоў, насычаных фразеалагічнымі выразамі. Як надзіва дакладна і вобразна паказаны постаці вясковых жанчын: «... у Тэклі... і адна часіна на глум не пайшла, не змарнавалася бяз працы. Яна ня ведала пакуль такога выпадку ў сваім жыцці, а асабліва ад таго часу, калі пабралася з Палікарам, каб разьмінуцца калі, як кажуць, улегцы з днём, насалоды ягонае не адчуўшы. Ніхто, бывала, першым расы не абаб'е за ёю. Што не, то не. За траіх вырабіць. Гэта ня Прузына Нюхаўка -- бібікаў біць ня будзе, бяз хлеба седзячы». («Перад бурай») Усе гэтыя прыказкі, прымаўкі, ідыёмы натуральна ўваходзяць у слоўную тканіну твораў Дудзіцкага і арганічна зліваюцца з мовай аўтара і яго персанажаў. Чытачу патрэбны пэўныя намаганьні, каб убачыць і выдзеліць народны выраз, адрозніць ад аўтарскага. Прычына ў вельмі густой вобразнасьці мовы Дудзіцкага. Паспрабуйце аддзяліць народнае ад аўтарскага хоць-бы ў такім урыўку: «У турме -- ня тое: пайкаю суткі біркаваліся. Дзень руханіаю к вечару падпіхаўся, а ноч сном найбольш укарачалася, каб учарашнімі наедзінамі жывот да заўтрашняга сколанага й, пэўне-ж, недаважанага прыносу як-небудзь час той пераскрыгаў. Калі-ж сну й ня было на сяго-таго, дык вочы ўсяроўна заплюшчанымі ўсю ноч трымаліся, каб уставаць ня было ніякае патрэбы. Гэтак, маўляў, і ў двух зайцоў адразу цэлілася й сіла ашчаджалася: нешта сьнілася, нешта, калі ня думалася, дык хоць вярзлося й пад ложкавай меней смактала...» («Успаміны»)

Такое тонкае адчуванне Дудзіцкім жывога вобразнага слова, уменне зліць традыцыйнае са сваім, у лаканічным выразе перадаць глыбокую думку прывяло лагічна да таго, што многія выразы паэта ўспрымаюцца як афарызмы. І можна думаць, што зь цягам часу некаторыя зь іх стануць крылатымі: «Ці варта караць за нямудрае, Ойча мой? Не карай за нямудрае, Ойча мой!», «Вёрстаў кіямі ня зьлічыш», «Ні пры якім надвор'і спакою не знаходзіць штодзённы клопат», «Пачаткам заўтрашняга плачу здаецца сяннянішні твой сьмех», «Шчасьця -- ні на частку, а гора -- на пяцігодкі» і іншыя.

Дудзіцкі вельмі патрабавальна падыходзіў да выбару слова. Пра гэта сьведчаць і старонкі яго рукапісаў. Учываючыся ў не заўсёды разборлівыя радкі, словы, строфы, разбіраючы шматлікія накіды і варыянты, параўноўваючы тое, што было накрэсьлена рукою аўтара на крохкіх пажоўклых лістках, з машынапіснымі старонкамі й публікацыямі, бачна, як адказна ставіўся паэт да слова, шукаў і знаходзіў яго, бачна, як тварыўся і ўдасканальваўся твор.

Вось так, да прыкладу, удакладняў і канкрэтызаваў паэт вобразны строй верша «Балючым накіпам свае крыві», дзе ён перадае трагічную супярэчлівасьць свайго ўспрыняцця прыходу вясны. Параўнаем некалькі радкоў першага й канчатковага варыянтаў тэксту:

<i>у неведзь вечную сівых вазёр;</i>	<i>у глыб бяздонную сівых вазёр;</i>
<i>а зь ветрам восені спадзе рызьзё;</i>	<i>увесну восені спадзе рызьзё;</i>
<i>скажу: жыцьцё нас не зраклося;</i>	<i>скажу: цяпло нас не зраклося;</i>
<i>жыцьцё, жыві!</i>	<i>вясна, жыві!</i>

Дудзіцкі зноў і зноў вяртаўся да напісанага, як-бы ўзважваў слова, услухоўваўся ў яго, рабіў шматлікія лексічныя замены нават пасля публікацыі твора. Пакажам гэта на прыкладзе з паэмы «Зьвер двухногі»:

1. *Зьмярканьне дня прыблудны шум
крывёй азначыў на бяросьце.*
2. *Зьмярканьне дня трывожны шум
крывёй азначыў на бяросьце.*
3. *Прыблудных хваль няясны шум
крывёй азначыў на бяросьце.*

Канчатковы варыянт:

*Жалобу дня прыблудны шум
кляймо азначыў на пагосьце.*

Такая скрупулёзная праца ўласціва Дудзіцкаму на ўсім працягу творчага жыцця і сьведчыць пра яго выдатнае валоданьне словам, пра яго паэтычнае майстэрства.

Не патрабуе новых доказаў выснова, што дзесяцігодзьдзі савецкай улады для беларускай мовы -- гады малога набытку й вялікіх страт. Настойлівае імкненьне ўлад уніфікаваць нацыянальныя мовы на тэрыторыі былога СССР, падпарадкаваць рускай, прывяло да зьбядненьня і парушэньня выпрацаванай вякамі беларускай моўнай сістэмы, да зьнішчэньня найбольш выразных лексічных і граматычных асаблівасьцей беларускай літаратурнай мовы. Працэс гвалтоўнай нівэліроўкі, распачаты ў канцы 20-х гадоў, працягваўся да самых апошніх дзён існаваньня БССР.

Пісьменьнікі замежжа воляй лёсу атрымалі шчаслівую (у сваім няшчасці) магчымасьць пацьвердзіць стойкасьць і жыццяздольнасьць беларускай мовы. У чужаземным асяродзьдзі, маючы параўнальна вузкае кола чытачоў і парваныя сувязі з народнай мовай -- бяспэчнай жывільнай крыніцай мовы літаратурнай, -- яны змаглі захаваць роднае слова ва ўсім яго багацьці і прыгажосьці.

Мова твораў Уладзімера Дудзіцкага і іншых беларускіх пісьменьнікаў-эмігрантаў павінна разглядацца як зьберажоны скарб самабытнасьці беларускай мовы і адна з цаглянак у справе нацыянальнага Адраджэньня.

Да беларускага чытача вярнуўся выдатны пісьменьнік. З чужыны. З выгнаньня. На сваю Бацькаўшчыну.

І няхай ніколі не паўторыцца мінулае, няхай ніколі ня будуць выгнаньнікамі сыны Беларусі.

Лявон Юрэвіч

Коротка аб сабе

Нарадзіўся я 8 студзеня 1911 г. (27 сьнежня 1910 г. ст. ст.) у сялянскай сям'і ў вёсцы Дудзічы б. Ігуменскага, цяпер Рудзенскага, павету, на Меншчыне. Сярэдняю школу скончыў у сваёй вёсцы, а потым, пасля двухгадовага перапынку, пераехаў у горад Менск і вучыўся ў 22-ой сямігодцы. Скончыўшы яе, паступіў на двухгадовыя настаўніцкія курсы, а пазьней быў пераведзены ў Менскі Пэдагагічны Тэхнікум імя Ёсэвалада Ігнатоўскага. Скончыць не давялося: разам са сваімі сябрамі малодшых і старэйшых курсаў быў выключаны, атрымаўшы небяспечную для далейшага шляху ў тым часе мянушку «нацдэм».

Пасля доўгага і паўгалоднага бадзяння пры дапамозе беларускага пісьменьніка Лукаша Калюгі, паэты Ўладзімера Хадыкі і іншых стаў на працу за стыльрэдактара газеты «Савецкая Беларусь». Пазьней працаваў стыльрэдактарам у Навукова-Тэхнічным Выдавецтве Беларусі. Адначасова вучыўся на падрыхтоўчых курсах (пры Беларускім Унівэрсытэце) для паступленьня ў вышэйшыя навучальныя установы. Скончыў датэрмінова і быў пераведзены на літаратурна-лінгвістычны факультэт Вышэйшага Пэдагагічнага Інстытуту. Але ня скончыў... Зноў выключылі, як таго самага «нацдэма»...

23-га лютага 1933 г. быў арыштаваны й пасаджаны ў Менскую гурму, потым -- у «амэрыканку» НКВД. Гэта быў так званы другі зачынены працэс «нацыянал-дэмакратызму». Пад гэтай шыльдай ува ўсёй Беларусі было арыштавана тады больш трохсот чалавек. Сярод х было шмат беларускіх паэтаў, пісьменьнікаў і літаратараў: Ёмітро Астапенка, Лукаш Калюга, Сяргей Астрэйка, Мікола Ікановіч, Уладзімер Сядура, Сяргей Русаковіч і шмат іншых.

Пасля 3-х месяцаў допытаў, паводле пастановы калегіі НКВД СССР, быў высланы тэрмінам на тры гады ў канцэнтрацыйныя лягеры Сібіру. Кару адбываў у Новасібірску, а пазьней г. Марыінску.

Па адбыцці кары ў канцлягеры скіравалі ў Сярэдняю Азію, у Ташкент. Прытулкам былі сады й узбекская чайхана. Часова рацаваў у якасьці літаратурнага работніка ў газэце «Фізкультурнік

Узбекістана». Дапамагла маляр: захварэў і дамогся праз год звароту на Бацькаўшчыну.

Ведамыя мае каты зь Менскага НКВД загадалі асесці ў г. Віцебску. У гэты час экстэрнам здаў экзамены за VIII і атрымаў годнасьць выкладчыка беларускае мовы й літаратуры ў сярэдніх школах. Напачатку працаваў стылістым у рэдакцыі газеты «Віцебскі пралетары», а далей выкладаў беларускую мову й літаратуру ў сярэдніх школах, Мэдычным рабфаку і Пэдагагічным інстытуце.

У 1939 г. па загаду Віцебскага абкому партыі быў адхілены ад настаўніцкай дзейнасьці за тое, што не патрапіў забясьпечыць партыйнасьць пры выкладанні беларускае мовы й літаратуры. Пад пагрозай арышту вымушаны быў пакінуць горад. Паўгода мусіў хавацца ў розных мясцінах Беларусі й Расіі.

У 1940-41 годзе працаваў выкладчыкам беларускае мовы й літаратуры ў Курасоўшчынскім Вэтэрынарным Тэхнікуме каля Менску.

Цікавасьць да мастацкае літаратуры прачнулася яшчэ ў народнай школе. Глыбокую любасьць да літаратуры выхаваў выкладчык беларускае мовы й літаратуры ў сямігодцы паважаны сп. Ігнат Зянько.

Першыя вучнёўскія пробы пяра адношу да дванаціцігадовага веку, аднак, у меру шмат якіх прычынаў, друкавацца пачаў даволі позна -- у 1937 годзе. Гэты час і ўважаю за пачатак свае сталае паэтычнае працы.

Уладзімер Дудзіцкі

ВЕРШЫ

ПАЭМЫ

Стынуць хвалі і цяжэюць быццам,
па-над імі --
ў полымі пажару --
гнецца моўчкі,
прагнучы напіцца,
стан калін чырванатварых.

1929

Дарэмна прамяняў я сон начы
на пошукі нязнанай, сьвежай тэмы:
знаёмая прыйшла --
«Маўчы, маўчы!..»
І верш такі: кароткі ён і невы.

1930

І мала слоў...

І мала слоў, каб выказаць настрой:
мая туга -- бяз краю і бязь меры.
А кажуць мне: «Душу вазьмі, настрой
і песняй бі ў няходжаныя дзьверы»...

А дзе-ж яны, такія дзьверы, дзе,
скажэце мне, дасыцінныя дарадцы?
Нялёгка, знаю, сэрцу без надзей
чырвоным цвіетам маку загарацца,

а песні-вольніцы зьвінець у сьне,
адольваць сум душы, галодны лямант...
Як мор, упарта, моўчкі па вясне
паўзуць здалёля густыя часу плямы.

І мала слоў, каб выказаць настрой:
і шлях сьвятла, і праўды сьвет зачынен.
Ня плацяць ані гроша за пастой,
а йсьці наперад сяньня -- немагчыма.

Сьляпянка, травень 1931

А я -- наадварот...

Вы кажаце, што не?..

А я -- наадварот:

і вас люблю, і вашыя парады...
Як любіць вас і край мой, і народ,
якому не дасьцё ніяк вы рады...

Гаворыце -- мана?

Зірнеце на мяне:

які упэўнены юнак і шчыры!
Хіба-ж такога хто калі сагне,
і змоўкне дзе душы такая ліра?

Ды дзе вы бачылі?

Ніколі і нідзе...

Ад тапара прыйшоў -- хлапец вясковы.
У дзень, як край, здалося, маладзеў,
мой дух юнацкі сонцам быў раскован.

І ліра -- вольніца:

звыніць яна; крані --

гудзе, бы звон, сыцірае зрады сыцені.
І слухаюць яе сівыя камяні
і людзі, раннячы жарствой калені...

Ня верыце пакуль?

І сьмеяцця 'шчэ!?

О, сьмешныя і дзіўныя няверцы...
І вас яна, я ведаю, пячэ
і вашае крыху кранае сэрца.

Няпраўда, скажаце,

найноўшыя майстры?

Ага, вы -- людзі адмысловай маркі...
І нож, відаць, прабуеце гастрыць,
каб шнур жыцця майго расьцяла Парка?

Нялюба вам, ці што?
Мо' праўдаю мару?
І сам нялёгкую нясу я вязку..
Яна у петлях спрытных ваших рук
прымусіць дзесьці кайданамі ляскаць.

Усьцешаны цяпер?
Вы -- прагнеце крыві,
ад караля прастуеце да туза...
А лёс наважыў, бачу я, скрывіць
ваш хісткі, коўзкі шлях на Сіракузы...

Вы кажаце, што не?
А я -- наадварот:
і крыльце вам, багі зямлі, у рукі...
Усе, валок што край мой і народ,
на горб ваш накладу цяжкія мукі.

Менск, чэрвень 1931

І так яно ад веку і да веку,
 спакон вякоў да нашых дзён скупых:
 стракае і сыцігуе чалавека
 вачэй няласкавых пагляд тупы.

А дні імчаць на скрут цвет думак сьпелых,
 нікім ня звабленых дасюль, -- на змор.
 Чужынец -- кат мой анямелы --
 ўціскае скрытна карак у ярмо.

Ўжо так яно ад веку і да веку,
 не абысьці, не абмінуць і мне...
 Спачну, як моцна, шчыльна, векам
 прычыняць вочы у труне.

1932

Я пазнаў і Эўропу, і Азію...
І Аўстралію вызнаць 'шчэ мусіў;
думка сэрца маё уразіла:
не пазнаў што як сьлед Беларусі...

1932

ПЕСЬНІ НЯВОЛІ

Горкія ўспаміны

Цяжка ўспамінаецца зіма 1933 году... Ноч 26-га лютага абарвала крылатае юнацтва, скавала думкі, рукі. НКВД... Кожнае часіны ўсё новыя й новыя, гэта -- мае сябры: студэнты, журналісты, пісьменьнікі -- беларусы.

Калі мінула халодная абыякавасьць, паўстала пытаньне: за што?! Далей думкі ня йшлі: яны прышкіскаліся нейчым плачам і крыкам аб ратунку. Чорна-зямлістыя, акамянелыя твары зняволеных, здавалася, гаварылі: «Не хвалойся, пашкадуй здароўя, безь цябе яго выматаюць... чалавек жывучы...».

Ішлі тыдні, за імі -- месяцы. Твары гаварылі праўду: катнія рукі былі няўмольнымі, голад прыкоўваў да каменнае падлогі. У сэрцы катаў, як у тыя прадоньні, губляліся людскія сьлёзы й пакуты. Чаму? -- зноў пытаньне. «Помста за давер і шчырасьць», -- адказаў сябра, паэта-юнак.

Далей -- цяжкі, далёкі шлях... Сібір. Канцэнтрацыйны лягер. Вузел гора пачаў заціскацца мацней і мацней. Зноў ішлі месяцы, за імі -- гады, доўгія, чорныя... Чалавек жывучы...

Перажыўшы і перацярпеўшы нялюдскую пакуту на чужыне, хочацца ад шчырае душы гаварыць сваім людзям праўду пра ліхія бальшавіцкія часы, што згубілі мільёнам самае дарагое -- маладосьць і жыццё.

Вершы, што друкуюцца ніжэй, напісаныя ў 1934-35 гадах у горадзе Марыінску. Яны -- вынік перажытага.

1. Крокі і вёрсты

Сотні вёрстаў прайшоў,
а на месцы стаю,
падлічаю і крокі, і вёрсты...
Клічу з даляў чубатую долю сваю --
далі шлюць плач радзімы і лёскаці.

О, навошта!..
Нялюбы мне голас такі:
сам я маю ці мала такога...
Няма долі --
прышлеце мне песняў ракіт
і зямлі пах у сыцены вастрогу!

Мілы сэрцу майму балацяны павеў,
шум палёў,
песьні ветру,
туманы --
ўсё,
чым цешыўся, жыў
і цяпер чым жыве
край мой родны, ў няволю забраны.

Песьняў, долі -- няма.
Гора бачу, бяду,
нібы жыў у няволі і рос так.
Сьцеражэ цішыня.
І я далей вяду
тыя самыя крокі і вёрсты.

2. На парозе турмы

Ня украў, не зьнявечыў нікога,
толькі тое у думках было,
каб народу закутага скогат
уняць лекамі дум і слоў.

Ня уняў, ня суняў і ня сыцішыў...
Скогат іншага сэрца кране.
Заўтра, пэўна, вятры закалышуць
на чужыне нялюбай мяне.

3. А ратунку ня было й няма

Колер неба хмары ўслалі густа.
Цемень цісьне долу.

Цішыня.

Белы сьвет зьмярцьвеў
і стаўся пусткай
нябывалай...

Рук ня ў стане ўзняць.

Чую плач, вар'яцкі, дзікі рогат,
а ратунку ня было й няма.

За плячмі --

этапная дарога,

прад вачмі --

ня першая турма...

І бязьлістая, сівая восень,

і пакутная, як пекла, ноч...

Мне ў часіну гэтую здалося:

пазычаюць зраду праз вакно...

Скамянела, сьцішылася сэрца.

Кроплі сьлёз...

Разгойданая муць...

Няўжо тут цяпеньня боль парвецца?

Няўжо тут я сьмерць сваю прыйму?

4. Пакуль песьня яшчэ ня сыпета

Ня пытайся, мой любы дружа,
як жывецца у краі гэтым...
Спадзяюся як-небудзь здужаць
у няволі 'шчэ гэтае лета.

Смутах кволай душы,
часіну,
што звязала мне крыльце-рукі,
не заломіш на пень асіны,
хоць згінайся ад болю крукам.

Цела ные маё ад болю,
і ўжо месяц яно каторы;
а штодня ўсё мацней і болей
заціскаецца вузел гора.

Па-над пусткай паўночны вецер
ня сыціхае --
шалее люта;
і здаецца:
на цэлым сьвеце
сьмех і радасьць змагла пакута.

Кожнай ночы ў снох бачу лета,
чую шумы палёў аўсяных.
Імі гора й туга апеты,
імі-ж сэрца жыве і сяньня.

Ня пытайся, мой любы дружа,
як жывецца у краі гэтым.
Буду несцьці у сэрцы мужнасьць,
пакуль песьня яшчэ ня сыпета.

ЖЫВОЕ ПРАЎДЗІВАЕ СЛОВА

Скупыя заўвагі

Масква сьпявала, што яна ня ведае іншае краіны, апроч Савецкага Саюзу, дзе-б так вольна дыхаў чалавек, а на справе -- абрабаваным і выгнаным з Бацькаўшчыны людзям голад займаў духі ў канцэнтрацыйных лягерах. «Жыць стала лепш, жыць стала весялей», -- сьпявала Масква, а народ гаварыў: «Жыць ня хочам так далей мы!» Усе бачылі, што кожнага дня вузел гора завязваўся мацней і мацней, што радасьць і сьмех захлынуліся сьлязамі і крыўёю. Краіна «сацыялізму» ў разуменьні народу была нічым іншым, як канцэнтрацыйным лягерам, а будаўнікі «сацыялізму» -- белымі нэграмі бальшавізму.

І калі боль цяплівасьці пачынаў разрываць грудзі, лопала пакута маўчаньня й з душы вырываліся жывыя праўдзівыя словы. «Што-ж маўчыш, скажы, годнасьць мая чалавечая, калі вецер усходні шалее над пушчамі!?»

Дык ці не найвялікшая слава лёсу, што падняў утапаную ў гразь нашу годнасьць, спапяліўшы назаўсёды чорныя дні былога? Перажыўшы й перацярпеўшы гэтае былое, я з поўнай сьведамасьцяй пушчаю ў сьвет «Жывое праўдзівае слова». Усе вершы гэтага цыклю напісаныя мною на выгнаньні ў канцэнтрацыйным лягеры Сібіру ў 1934 годзе. Няхай яны пакуль што будуць хоць невялікім помнікам апляванае, расьпятае бальшавікамі Бацькаўшчыны-Беларусі і загубленае маладосці мільёнаў лепшых беларусаў.

1. Жывое праўдзівае слова

Песьціў доўга цябе, шанаваў і сьцярог,
жывіў сумам і песьняй лясною
у часіны крутыя ля чорных дарог,
о, жывое праўдзівае слова!

Прачынайся, маю я, расьці і жыці,
ня згінайся на ворыве новым,
ні на друзе рудым, ні на сьцежках крыві,
о, жывое праўдзівае слова!

Кажным гукам зьвіні над прасторамі ніў,
мчыся ў край мой на хвалях вясновых,
сэрцы братнія стрэламі крыўды пратні,
о, жывое праўдзівае слова!

Пабудзі, падымі і да зораў вядзі
супраць плыні праз пушчы, дубровы.
Волі цемра начы не здалее радзіць,
о, жывое праўдзівае слова!

Песьціў доўга цябе, шанаваў і сьцярог,
жывіў сумам і песьняй лясною
у часіны крутыя ля чорных дарог,
о, жывое праўдзівае слова!

2. Навальніца

На сьцежках крыжавых сустрэлі навальніцу
пасыля гарачыні...

Няўмольная такая,
ішла яна насустрач ветру.

Прыхіліцца
хацелася да дрэва першага.

Над краем
маланка кроіла, сьцінала хмары,
сівыя й чорныя...
Грымелі, чуў я, далі,
і далей --

нечакана,
быццам варам,
хвалі ўлевай стан зямлі абдалі.

Зямлі і неба ня відно было ні сьледу,
і дзесьці захлынаўся жвірам дзікі рогат...
О Божа любви мой!

Каб ведаць гэта ведаў,
ня выйшаў-бы у гэткую нялёгкую дарогу...

І шлях гразкім стаў непрыкметна пад нагамі,
гразкім і коўзкім --

прост' ні ўзад, ні ўперад...
Ўваччу бел-жоўтымі і чорнымі кругамі
снавалі здані гідкія...

Зірнуў -- паглядам зьмерыў
і крыкнуў нехаця, неспадзявана:
-- Досьць!

Годзе!
Стаю й дрыжу.

А зблізку голас дзікі:
-- Маланка цемру расьсячэ й народзіць
цудоўны дзень,

дзівосны дзень,
вялікі...

І навальніца йшла,
йшла зь пярунамі ў далі,
вятры зьбіваліся, здалося, з тропу.
-- Хто спыніць іх?
О, хто?
Хто цемру разгайдае
і спыніць буру весняною?
Адчуй мой, Неба, клопат!

3. Маем сілу і край свой

Праўду кажуць: «Жывем...»
 Жыць ня хочам так далей мы.
 Хіба-ж лёгка
 да сьмерці
 быць ліху падлеглымі?
 Маем сілу
 і Край свой
 з блакітнымі далямі,
 дык ці варта,
 скажэце,
 быць белымі нэграмі?
 Не...
 Зямля -- у ярме,
 самі -- скуты і змораны.
 У вязьніцах --
 з маленства.
 Ні слова ні права нам.
 Ёсюды,
 вокам ні кінь дзе, --
 на сьцежках,
 на ворыве
 пазяхаюць
 у сутаргах
 раны крывавыя...
 Гэта-ж цела братоў
 і сясьцёр
 пакалечана
 на шляхах крыжавых
 нечуванаю вушчуняй...
 Што-ж маўчыш,
 скажы,
 годнасьць мая чалавечая,
 калі вецер
 зьнішчальны
 шалее над пушчамі?
 Хіба-ж рук мы ня маем,
 вачэй сваіх,
 розуму?

Ці мо' сонца
 на небе
 ніколі ня бачылі?
 О, пара ўжо разьбіць
 сілу
 сілаю
 грознаю,
 няхай кат-далакоп
 сьлёзы нашы адплача нам.
 Права жыць і тварыць
 нам гісторыя выдала.
 І цяпер,
 як ніколі, --
 змаганьне упартае.
 Мы пазналі цану
 маляванага ідала
 і чаго
 абяцанкі ягоньня вартыя.
 Нельга далей скарацца,
 ўпіватца прынесеным
 і клясьціся
 да стомы
 чужому у шчырасьці.
 Гляньце:
 Край наш цудоўны расьпялі
 й павесілі
 на крыжы апляваным...
 Як здзек такі вынесьці?
 Чую голас братоў:
 «Жыць ня хочам так далей мы.
 Хіба-ж лёгка
 да сьмерці
 быць ліху падлеглымі?
 Маем сілу
 і Край свой
 з блакітнымі далямі,
 дык ці варта,
 скажэце,
 быць белымі нэграмі?»

4. На парозе пары

Не багацьце і слава, а гонар душы
і цяпер, як калісьці, вядзе.
Чым-жа, дайце параду, ільга ўзварушыць
сэрцы чэрствых прагных людзей?

Я сягонья стаю, як і шмат хто із нас,
на парозе пары і скупой і калючай...
Ужо восень прыйшла, а гавораць -- вясна...
Каму любя даймаць мяне словам балючым?

Няўжо посьніца духу мілей шчырых слоў
і мінуўшына краю ня тэ ўспамінаў?
Няўжо так, як сягонья, раней ня было
ні уцехі, ні сьмеху, шчасьлівай часіны?

«Эх, дзівак-чалавек, --
гавару сам сабе, --
хіба сумам ты камень падточыш?
Хочаш жыць -- памаўчы,
бо няцяжка згібець,
калі юда-прадаўца рагоча...»

Стрэлы чорныя цела зямлі працялі,
распаўзаюцца,
глянь і паслухай.
Зноў пытаюся шчыра:
«Скажэце, калі
бачыў край такі гнеў завірухі?»

Не, ня бачыў і чуць 'шчэ ня чуў
неўлагоджанай, дзіўнае рэчы...
Можа праўда, мо' не --
лепш вазьму памаўчу:
словам раны душы не залечыш

і ня выпечаш кропляй гарачай крыві
ані кроплі спагады, ні ласкі...

Не...

Ня буду ніколі душою крывіць
і ад хмелю чужога далонямі пляскаць!

Няхай той, чыё сэрца, як мур камяніц,
увіхаецца хітрай лісіцай;
гэты здольны заблытаць шляхі і скрывіць
і сьлязьмі, калі трэба, па вушы абліцца.

Хай...

Ня слава й багацце, а гонар душы,
як і ўчора, сягоньня мяне павядзе.
Чым-жа толькі, скажэце, ільга ўзварушыць
сэрцы чэрствыя прагных людзей?

5. Па-над кручай

Стаю па-над кручай. Сівыя гарбы,
нязломнае сілы грамады,
грукочуць і крышаць скал чорных ілбы --
астой чужацкага ладу...

Сягоньня разгон хай няпоўны яшчэ,
ён заўтра патроіцца, потым...
ушчэнт чужаніцы яро распячэ,
муры, зьнітаваныя потам.

І песні нялюбае голас чужы
мінуўшчынай стане заклатай,
адно застаюцца нам сьведкай крыжы --
ліхая за шчырасьць адплата.

Іх ладзілі ў шале найміты-майстры,
выносячы сьвету на сорам.
Пад сьцягам варожым чужыя вятры
падменьваюць радасьцю гора.

Сьцякаюць крывёю зямныя пласты
у лёхах няўмольных усходу,
і сэрца сыцінае няўмольная стынь
братом майго люблага роду.

Зрываюцца буры з надломаных скал,
каб яркнулі зоры над пусткай,
каб сьлед недаверка навек спаласкаць
рукамі сыноў беларускіх.

Зірнеце пад кручы: сівыя гарбы,
магутнае сілы грамады,
няшчадна зьнішчаюць скляпеньняў ілбы --
астой чужацкага ладу...

Жыву і ня жыву

Чым акрылю і ўсьцешу чым душу?
 Якою песняй абнадзею думы?
 З маленства на гарбе сваім нашу
 пакунак немалы людскога глуму.

'Шчэ на раду урок мне век Гармей,
 каб не скрануў мой дух жывога духу.
 Усё,

чым жыў,

і край што меў на ўме,
 распыла на слупох распусты скруха.

Вось так жыву і ня жыву...

Пяю,

пяю ня новую --

старую песню:

«Аддайце радасьць звонкую маю,
 што моліцца ля родных весьніц.

Пабачыць хочацца --

ды як яшчэ --

у цьвеце золата сваю уцеху,

а потым --

вяне хай пагляд вачэй

прад зьдзеклівым, хіжацкім сьмехам».

Менск, люты 1933

Каб хоць раз усьміхнулася шчасьце

Каб ня рукі, а крылы магутныя меў,
 узмахнуў-бы я крыламі... Вышай,
 у надзем'е крутое, як сэрца на ўме,
 дзе блакіт неба зорамі вышыт,
 узляцеў-бы і гора тугое зямлі
 у бяздоньне, раскрытае насыцеж,
 паміж хмараў набраклых у песнях разліў,
 каб хоць раз усьміхнулася шчасьце;
 каб у грудзі -- да сэрца -- з паведам вясны
 уліліся гарачыя радасьці хвалі,
 каб мае расьцьвілі ўсе найлепшыя сны,
 што, прысьніўшыся, сьпяць, як і спалі...
 Ды ня крылы, а цела нямыя кукі --
 рукі -- цяжка узняць і пакратаць,
 і ня цьветам, а пылам зьлезнай лускі
 асыпаюць душу Марыінскія краты...

Турма ў горадзе Марыінску
 (Сібір)

Ня першы раз і не апошні, мусіць,
 баліць душа, і рады не дасі.
 Сьніцёся мне вы, рэкі Беларусі,
 і ты, журботная вазёраў сіль.

Туманы вільгаці балотнай, дзе вы?
 І рунь мурожная аселиць дзе?
 Сатлеў пад стрэхамі ўчарашні невад,
 і човен гойдаецца на вадзе...

А з хаты прышлыя укралі восьці.
 Да сьлёз расчулены з такой бяды,
 мой кот, прывучаны да рыбы, посьціць
 і часта нюхае мае сьляды.

Зьбівае першыя да сонца росы,
 йдучы да рыбага калісь карча...
 Яму, дачуўся я, сягоньня млосна,
 і ён чамусьці перастаў мурчаць.

Ля вербаў моліцца мая уцеха
 і плача, стомленая, ля ракі.
 Няўжо бязвусае юнацтва сьмеху
 ня ўсьпеніць вёсламі і хваль пругкіх?

Хіба ўпадзе яно у хвалі віру,
 і захлынецца непаўторны цьвет?..
 Сыіскае грудзі мне бязбожны вырак,
 і мой хістаецца, бы цень, шкілет.

Ня першы раз і не апошні, мусіць,
 баліць душа, і рады не дасі.
 Сьніцёся мне вы, рэкі Беларусі,
 і ты, журботная вазёраў сіль.

1933

Ні маністаў, ні зораў

1

Я адзін ля вакна у суворай сяджу камяніцы,
а гадзіна-другая начы -- ані шуму, ні шэлесту
лісьця...
Толькі месяц, свавольнік, каб сіні нябеснай
напіцца,
із-за хмаркі, вандроўніцы сьвету, імкнуўся
употайкі выйсьці.

Я адзін ля вакна. Каля сьценаў зьбынуліся цені --
адзіноты і суму пакутнага звыклых, блізкія
госьці, --
расплыліся і зьніклі у пругкім зялёным мігценьні,
і ў нямой цішыні нятрывалых нейчых хруснулі
косьці...

2

Я-ж адзін ля вакна... Скамянелі у поэяху
сківіц --
сутарэньняў -- набраклых жаху сьмяротнага
чорных мязі...
«Да сустрэчы... Бывай... На зьнішчальныя
душы людскія...
І ніколі й нідзе голас нашай крыві не памрэ
й не завязьне».

Я-ж адзін... Каля крат патанулі у мляўкасыці
стома
нятрывалых думак пякучых пярэстыя тонкія
ніці...
І грымелі, як звон, у мурах словы дзіўныя:
«Хто мы?»...
Ды маўчалі муры, быццам гром той у сэрца іх
стрэламі выцяў.

У жаўталістую, рудую восень
пакінуў дом свой
і пакінуў Менск.
Пласмя на мур упала,
засталося
юнацтва,
выпітае у турме.

1933

Жывой крыві жывыя цельцы

Гулі вятры... Тае пары
балюча вытканяя моі
мурамі глум людскі скарыў,
мячамі радасьць перакроіў.

Трымцелі цяжка на мячах
жывой крыві жывыя цельцы...
І жах начы на тварах чах,
і мы -- вязьніц глухіх асельцы.

Маўчалі сьцены камяніц,
бы скамянелы жоўты прывід.
На зябкім полімі брусьніц
туга сукала думак грывы...

Каму паскардзішся, каму?
Каму жывое скажаш слова?
Вазьму лепш плач я перайму
вятроў і звон лістоў кляновых.

Трывожны звон і цяжкі плач,
і вечару суцэнак руды
на злome спадаў і няўдач
жыцця цалуюць сьцежак груды...

1933-1934

Мая родная, любая, кволая...
 Іншых слоў для цябе ня маю.
 І цяпер між вагнём і полымем
 доля цела тваё трымае.

І ты плачаш сьлязьмі гарачымі,
 сьлёзы буйныя, як брусьніцы,
 ды крывёю -- здалёку бачу я --
 абмываеш муры вязьніцы.

Ці таму, што пяшчотнай, шчыраю
 і гасьціннай такой была ты,
 на журботным узлёце выраю
 прыкунежылі сэрца краты?

Расказалі мне хмаркі лёгкія
 (падружыліся думкі зь імі),
 што упалі на сьцежкі вогкія
 майго шляху сьлязьмі тваімі.

Знаю: раны тугой ня выгаю,
 большым болем спаўюцца грудзі.
 Над сьвятою начамі кнігаю
 за цябе я маліцца буду.

Ня журыся! Як месяц выпяты
 абдымае чужыя сьцягі, --
 тройчы сьлёз сваіх горкіх выпі ты,
 каб ня ўпасыці пласьмя ад смагі.

1933-1934

На небе -- зоры й месяц. За вакном --
пажар рабінавы... І мне здаецца,
што, чэшучы ручайкі валакна,
у сенцах маці неўзабаве азавецца.
«...Ці мала працы ўсякай на таку,
а ты штодня на гэтыя вячоркі...»
Як заповедзь, на зломаным вяку
трымаю ў сэрцы матчыну гаворку.

1933-1934

Зь першых вершаў

1

Каму-ж паскарджуся і напішу,
 як не табе і не сабе самому?
 Пра ўсё: чым жыву, живу і што нашу
 па сьвежых сьцежках пералому --
 раскажа верш праўдзівы мой. Душу
 раскрыў яму на зайздрасць часу злomu:
 мой супакой часовы у бядзе,
 мо' ён да ладу думкі давядзе.

2

Цяпер і я пазнаў сваю віну:
 стаіць перад вачыма чорнай плямай...
 Ня выкуплю, напэўна, ня міну
 учынку грэшнага...

Да сьмерці самай
 на грудзі ўпаў цяжар такі... Крану --
 тужэй сьціскаецца: на моцны клямар
 прымкнула дні праклятая віна,
 і цяжка выбрацца душы на шлях відна.

1933-1934

Маўклівасьць дум
Песьні выгнаньня

Бывае так, што думаеш адно,
на справе -- іншае і не такое
насустрэч вынікне, і так яно
душу і сэрца непакоіць.

Стаіш на ростані --
маўклівасьць дум,
і песьні прарастаюць плачам;
няўжо спачыну, ласкі не знайду
і сэрца блізкага і люблага ня ўбачу?

О, не, ня верыцца...
Навошта сум?
Я крокі новага выразна чую,
убачу край і родную красу,
і стрэча гэтая да сьлёз расчуліць.

І зноў я буду там,
дзе медзі бродзіць шум
абветранага восеньскага лісьця,
аддам сябе і кволую душу,
як не даваў раней яе, калісьці.

Сібір, 1934

Гады крылатыя

Гады крылатыя, юнацкія гады,
 як зыбкі цень, мільгнулі, і ня стала...
 Гавораць мне, што я немалады,
 што ўжо даўно сустрэла мяне сталасць;
 што скроні бель абходзіць, серабрыць
 смоль валасоў няпрошаная госьця,
 што і каханьне ў сэрцы не гарыць,
 калі няма у сэрцы маладосьці;
 што стар мой твар, і страчанай красы
 не аднавіць, ня стрэць яе вачыма;
 што дзесьці ёсьць на сьвеце нейкі сын
 і што кахаю... сотую дзяўчыну...
 Няхай сабе.

Я-ж ведаю, сябры,
 што ёсьць мана і праўда ёсьць на сьвеце,
 і калі тлее іскра, не гарыць,
 гатоў яе разьдзьмухаць злосьнік-вечер...
 Гады крылатыя, юнацкія гады,
 як зыбкі цень, мільгнулі, і ня стала.
 ... Ў жыцці ня суджана быць двойчы маладым,
 калі ўжо вандруе дзесьці старасьць.

1937

На папалішчы руж

С. А-ку

Пачаў ды хутка змоўк.
І сэрцу прыкра гэтак.
Палескіх песняў шоўк --
пялёсткі першых кветак --
крывёю тлум затоўк,
і песня не дапета...

На папалішчы руж
расьце чырвоны вежаць...
Адважся і паруш,
крані знарок ці нежаць:
зірне пярэсты вуж --
ні думак і ні сьмеху...

Куды пайсьці? І як
ушчунуць гора роскат?
Сьцігуе сьлед хіжак
на могільніку костак...
Халодны бляск нажа
сьвіціцца ў зрадзе лёстак...

Зіхцяць «Смарагды кроз»
на сьцежках долі карнай.
І сум бэнгальскіх рос
над вуліцай Гарбарнай
п'е чару горкіх сьлёз
із поўсьці ночы хмарнай...

1937

Красою майскаю сады
прайшлі прад намі цёплай ласкай,
і недзе ў далях шызы дым
упаў на чэрвеньскія краскі...
Праходзіш сьцежкаю -- шумяць
лісты зялёныя, густыя
і дрэўца кожнага імя
гавораць поціху. Вось тыя,
што ўвесну хораша цвілі,
гадуюць яблыкi і грушы.
А гэтай нешта ўсё баліць,
вяршыню сонца надта сушыць...

Менск, 1939

Шлях зусім вузкі

Пасьля лета
гаспадарыць восень,
а па восені
у пене завірух
акалелы месяц
спорна косіць
трапяткую
палахлівых зор ікру.

Сыплюцца кавалачкі
вышыняў --
непамерлыя зародкі
хараства...
І скрыпяць
дарогаў хрыплых шыі,
і шчыміць
зямлі настылы твар.

А далёка --
там,
за сінім морам,
расьпякаюцца,
плывуць,
звіняць пяскі.
Эўкаліпты
з хвалямі гавораць,
а мы ім --
ні слова:
шлях зусім вузкі...

Менск, 1941

Маладзіца

Як каралі і калечылі,
 не галасіла,
 толькі тварам
 сінім
 прыпадала да зямліцы.
 Гэтакую,
 як той камень крамяністы,
 сілу
 мела
 шчуплацеляя
 у целе
 маладзіца.

Словам не азвалася
 да ворагаў
 ні разу
 і павекаў не расплюшчыла.
 Каму?..
 Навошта?..
 Заплаціла маладзіца
 катам
 за абразу
 ня чым-небудзь,
 а жыццём --
 найдаражэйшым коштам.

Галасілі не равесніцы --
 бацькі, сястрыцы...
 Покатам кацілася
 над полем
 галашэньне.
 Для вазёраў нашых
 сініх,
 паміж лозаў ніцых,
 унураўся
 неўтрапёны пошчак
 у імшэньнік.

А лясы,
бары сунічныя,
на хіб зялёны
падымалі
і вышэй яго шпурлялі --
ўгору,
каб пачулі не адны мы --
цэлы сьвет...
мільёны...
пра вялікае
пад Менскам Беларускім
гора...

1941

Кідаў я сеці ў глыб рачную

За хваляй хваля ўсё шпарчэй
хінецца, горнецца суладна,
і рэчка, Піч мая, цячэ,
паволі коціцца да спаду.

Абапал вольхі. Медзь ракіт
шуміць у звоне лозаў ніцых,
і вербы гольлем да ракі
звісаюць хваль тугіх напіцца.

Няраз праз гэтыя гарбы
кідаў я сеці ў глыб рачную,
ды заўжды ўлоў мой бедным быў,
бо й рыба, кажуць, стала чулай...

Няхай сабе живець яна,
тлусьцее, корміцца у Пічы:
на сьвеце-ж рэчка не адна,
іх вельмі шмат -- не пералічыш.

О, хвалі срэбныя, шпарчэй
плывеце, любыя, рачныя!
Ня спыніць вас, не урачэ
ніхто ніякімі вачыма.

Дудзічы, ліпень 1941

Напярэймы жаданням

Што-ж, снуюцца няхай сьмерці чорныя здані,
супыняцца прад імі ня трэба -- ня варта;
трэба йсьці, як ішлі, напярэймы жаданням
сьмела, мужа -- ступою напорна-упартай.

Рана струны душы лашчыць музыкай часу,
песьняй дзікаю зброі сталёвай,
і пад радасьць чужую далонямі пляскаць,
калі б'еца жывое праўдзівае слова.

Волю слову й душы даць павінны, няйначай,
песьню іншую прышласьці выкаваць трэба,
каб грымела яна па-над енкам і плачам
ад гразкіх каляін у блакітнае неба!

Стрэнуць людзі тады песьню тую, бы дзіва,
возьмуць прагна, зь вялікай уцехаі,
каб у краі жылі і спакой, і праўдзівасьць,
каб жыцьцё ацвярозіць сярэбраным сьмехам.

А пакуль --

хай снуюць сьмерці чорныя здані,
супыняцца прад імі ня трэба -- ня варта;
трэба йсьці, як ішлі, напярэймы жаданням
сьмела, мужа -- хадою упартай!

1942

Балючым накіпам свае крыві

Адчуў на скрыўджаным парой пагосьце
балючым накіпам свае крыві,
што зноў зайшлася да мяне у госьці
рудая, чорная...

Прыйшла -- жыві...

Мне ў хаце бацькаўскай ані ня цесна,
пакуль

падсуседкай пабудзь зіму.

Мой сум павесіцца на даўняй песьні --
рукамі моцнымі яго вазьму,
шпурну,

каб сэрца не тачыў начамі,
у глыб бяздонную сівых вазёр;
душа усьцешыцца: канцы адчаю...

Увесну восені спадзе рызьжэ
на попел захаду, бы дзень аджыты,
скажу:

цяпло нас не зраклося, не!..

Я дні лічыў, схіліўшыся на пліты,
і пліты цалаваў,

і верыў: не кране

вясны

скупая, злая восень-госьця,
рудая, чорная...

Вясна, жыві!

Адчуў твой пульс на скрыўджаным пагосьце
балючым накіпам свае крыві.

Лагойск, студзень 1943

Не прадам я ніколі вясны

Неяк рана прыйшла вясна,
усьміхнулася мне у вочы,
хай нясмела, аднак -- яна,
і зямлю ўжо расьліны точаць.

Сырадоем сівой начы
умываецца спуджаны ранак.
Кропляй першай расы лячыць
я прабую старыя раны...

Зіхацяць на далонях рук,
углядаюся: што за цуды!..
Хіба праўда, што я памру,
калі ўгледзеў крупінку бруду?

Бяру іншую -- дзьве і тры...
І дзівоснае шкло вадзіцы
дыямэнтам ужо гарыць,
можа, гэта ўваччу дваіцца?

У вадну я згартаю ўсе,
можа блага, а можа й добра;
зноў праява: ў жывой расе
пазнаецца знаёмы вобраз...

Устрасаю далоні:
Згінь,
чараўніца мая ліхая!
Мусіць, маеш язык даўгі...
Як адвагі адно хапае?

Не памру я!
Сама згібей
каля праслаў збуцьвельх плоту.
Наканоўвае шлях табе
балацнай іржою лотаць.

Хай і раны шчымяць --

дарма:

маю лепшыя ў часе лекі...

Знаю:

сорам зямлі трымаць
на грудзёх сівых здань калекі.

Не такому цяпер -- о, не! --

расчыняюцца дзверы даляў.

Вясна пройдзе і не кране,
вечер струшчыць і разгайдае.

Слаўлю далі і думы!

СНЫ

чараўніцы

ЗЫНЯВЕРЫЦЬ СОНЦА.

Не продам я ніколі вясны
ні за якія ў сьвеце чырвонцы.

Барысаў, красавік 1943

Не шкадую яго і ня плачу

1

Лета выскубла жмук асакі
і ў палёх на спачын прысела.
Успывае, зыбаецца шэлест ракіт
над пакошай кужэльнай аселіц.

За гумном ня сыціхае, ідзе
неўлагоджаны скрып панараду.
Ў даль рудую праз восеньскі дзень
ідзе нехаця жніўная радасьць.

Здаганяю і клічу:

-- Пажджы!

Безь цябе мне і восень ня міла...

-- Супыніся...

Зямлю сыцеражы,
пакуль сам не пазбыўся 'шчэ сілы.

Дык бывай...

Няхай восень сабе
гаспадарыць і цешыцца ў хаце.
Зразумеў я, што трэба глыбей
любіць край свой і родную маці.

Няхай вяне той жмук асакі,
не шкадую яго і ня плачу:
можна ў шэлесьце кволым ракіт
днямі восені радасьць пабачыць.

2

Дагарэла сонечнае лета,
адцьвіло --
і сьлед яго прастыў...
На красу апаленую кветак
квола палі жоўтыя лісты.

У пакоі стала неяк пуста,
ня узрушыць словам цішыні...
І на верш кладзецца суму згустак,
нечаканага зусім, ані.

Прэч, няпрошаны, нялюбы госьцю!
Клікаць я цябе ня клікаў, не...
Вызнаў шмат такога ў маладосьці --
рытму вершу яд твой не кране.

Няхай тлее жоўты ліст на доле,
лета зноў я стрэну, не бяды...
Зашуміць калосьсем сьпелым поле --
яму песьні дум сваіх аддам.

1943

Пела мне маці

Помню, у час вечаровы
пела мне маці калісьці...
Песьняў тых дзіўныя словы
чутны у шэлесце лісьця.

Пела мне маці калісьці
песьні пра шчасьце і волю,
песьні пра іхняе прыйсьце
ў гомане чутны кляновым.

Песьні пра шчасьце і волю
ў подыху чутны прастораў.
Сьпевам жытнёвага поля
край мой цудоўны гаворыць.

Помню, у час вечаровы
пела мне маці калісьці
песьні пра сьветлы і новы
Дзень найвялікшага Прыйсьця.

Красавік 1943

Хутчэй, хутчэй...

З-пад сьнегу першы 'шчэ храсток
пабачыў першы раз я ўчора.
Хутчэй, хутчэй, о хараство,
пратні кару дорогаў чорных!

Зірні, ўжо шэры красавік
ідзе, набракшы сокам глебы.
Навошта-ж сэрцам мне крывіць,
вясна, як хлеб, народу трэба.

Таму й хвалюе так храсток,
з-пад сьнегу ўбачыў што учора.
Хутчэй, хутчэй, о хараство,
пратні кару дорогаў чорных!

Красавік 1943

Не зракуся

Хіба шмат такіх вась нашых раніц
ёсьць дзе-небудзь у якой краіне?
І раса сьлязою ногі раніць,
і сады цьвітуць пад небама снім.

У гаі альховым, каля млыну,
улагодзіўшы ўчарашні клопат,
дзіўны россып песьняў салаўіных
абуджае соннае балота.

Прачынаюцца двары і хаты,
і ўжо дзесьці каля вёскі нейкай
хтосьці першы раз яшчэ пакратаў
струны пастуховае жалейкі.

Ветрык спуджаны з кустоў вільготных
выбег --

лісьцем зашасьцеў нясьмела.

Бабы б'юць кужэльныя палотны
на мурожным беразе аселіц.

Не, ніколі ні ў ваднэй краіне
не знайсьці такіх цудоўных раніц!
Не зракуся іх і не пакіну,
хоць і сэрца моцна хто параніць.

1943

І думы, і словы, і сны

Былі яны, словы і думы,
і думы, і словы, і сны...
Усё, не дабітае глумам,
прачнулася ў шуме лясным:
і думы, і словы, і сны.

І шум узьвіваецца ўгору...
Луска цьмяна-шэрай кары
ля пнёў старажытнага бору
смуглее на сонцы, гарыць
луска цьмяна-шэрай кары.

Ня сокам -- апаленай медзьдзю
сплываюць з галінаў лісты.
На змроку адчуў я, угледзеў
іх боль і асеньнюю стынь --
сплываюць з галінаў лісты.

А словы сьвятыя і думы,
і думы, і словы, і сны --
усё, не дабітае глумам,
прачнулася ў шуме лясным:
і думы, і словы, і сны.

Травень 1943

Упаў блакіт
З настройў ля Нёману

Упаў блакіт
на шкло ракі,
і сонца зь ім упала...
Празь цень густы
глядзяць лісты,
як сонца твар купае.

Ляжыць блакіт
на шкле ракі,
плынь зыбкая гайдае.
Рачное дно
мне ўсё відно,
краса і неба краю...

Дрыжыць блакіт
на тле ракі,
хмурынкі --
далей,
далей...

Сачу іх сьлед
на срэбным тле
і раптам --
хвалі,
хвалі...

Упаў блакіт
у глыб ракі,
рака-ж такая злая...
Не, не адна
у нас яна,
што скарб вякоў хавае.

Беражна, ліпень 1943

П'ю сок вясны

*З нагоды Першага Мая прысьвячаю
сваім прыяцелям і радні,
блізкай і далёкай.*

Мой родны брат, сястрыца мая, маці,
о, колькі дум, слоў колькі сяння маю...
Як любя мне, што ў роднай з вамі хаце
п'ю сок вясны у дзень сьвяточны Мая.

Празь цвіль смугі ўсьміхаецца травіца,
і рукі дрэў -- у новай апранасе...
Вясна з прыполу мне дае напіцца
пітва інакшага на новым, сьвежым квасе...

Зірнеце: вуліцы усе, завулкі
ад хмелю гэтага кіпяць у русе.
Ніхто й ніколі песьняў звонкіх, гулкіх
ня спыніць і скаваць ня змусіць.

Над горадам, на сьцёртых сьпінах плошчаў
ад раньня -- маладжавага -- да змроку
цалуюць сьцягі нашыя, палошчуць
вятры, наровячы ў блакіт высокі.

Там зоры зайздрасьцю гараць, іскрацца,
мільгаюць, любя, над шэрым грудам.
І лучнасьць нашая тужае ў працы,
каб мець жніво на папялішчы рудым.

Мой родны брат, сястрыца мая, маці,
ад сэрца шчырага пішу адгэтуль:
дай, Божа, ўсім у роднай сваёй хаце,
як гэты Май, правесьці зь песьняй лета.

Ліпень 1943

Беларускай моладзі

Дарма, што сypлямлены наш сад,
кpывёй абліт журботны жнівень,
шуміць пад зорамі кpаса
на сакавітай роднай ніве.

Дарма, што водбліскі кpыві
кpываваяць кpай блакітны неба,
пpацуй, змагайся і жыві:
змаганьне пільна сяньня трэба.

Адзін на жвір грудзьмі падзе --
другі народзіцца і стане;
і сьлед пpыцішаных падзей
сьвятлом зары асьвеціць раньне.

Насустрэч разам выйдзем мы
і першай сонечнай усьмешкай
спалошчам спадчыну чумы
і друз аджытага на сьцежках.

І расшуміцца сьпелы сад
і золатам спавіты жнівень.
Расьці, юнацкая кpаса,
на сакавітай роднай ніве!

Жнівень 1943

Верш

Падышла і сказала: «Ларыса»...
Прывіталіся. Слоў ня было.
На попеле захаду прысак
сонца сьлязьмі разьліло.

Часіны трывогі; і ростань
узрушыла сэрца, душу.
«Бывай! -- сказаў шчыра і проста.--
Прыходзь, мая радасьць, прашу.»

Верасень 1943

Ізноў я тут

Ізноў я тут, каля цябе,
 мой родны, любы, срэбны Нёман.
 Скажы мне, колькі на гарбе
 сваім дабра ты выцяг з дому?
 Якія думы думаў ты,
 калі твае сівыя грудзі
 мільён разоў гнялі плиты
 і нець, як змораныя людзі?
 Якія песьні пелі тут
 улетку хлопцы і дзяўчаты?
 Хто суцяшаў у золь, слату
 душу пакрыўджаную брата?
 А колькі поту асначы
 ўлілі у глыб тваю, у хвалі?
 Скажы, скажы, чаго маўчыш,
 мо' хвалі мову пахавалі?
 О, не! Я ведаю: жыве.
 Памерці хто такую змусіць?
 На ўсе вякі, а ні на век
 усім нам дадзена -- клянуся.
 Прызнайся, дружа мой, прашу:
 як сам ты, знаць усё хачу я.
 Ня бойся: чуеш, які шум? --
 ніхто нас трэці не пачуе.
 Прыйшоў сюды я з-пад Дзвіны,
 з-пад Віцьбы нашае, з-пад Случы,
 прыйшоў, каб цешыцца, ня ныць,
 каб больш ня мець з табой разлучын.
 Зірні, прыслухайся -- гудуць
 бары самотныя і пушчы.
 Не, сорам класыці на валу
 дабро і цела дрэва трушчыць.
 Даруй, што ўзрушаным такім
 прыйшоў сюды... Я шчыра раю:
 як мову нашу, -- на вякі
 пакінь і скарбы свайго Краю.

1943

Я зь песняй упоруч пайду

Прамчаўся працаты маланкаю час
на крылах апаленых сьвету,
у далі сьсінелыя ўрэзаўся, згас,
і песня яго, кажуць, сьпета...

Другі, працінаючы шэрасьць імжы,
выходзіць на ласе ўзвышша...
Шчапаецца пошчакам голас, дрыжыць,
у сполаху струны калыша.

Што дзіўнага ў гэтым?
У ходзе падзей
уцехі ёсьць кропля і болю.
І нават імкненьне адно --
маладзец --
парою істоту ўсю коле.

Ў часіну такую няцяжка зрадніць
удачы свае і няўдачы,
адно ня так лёгка адолець агні
і ветру кірункі зьмяняць...

О любяы думкі,
скажэце, на што
імчацца наўсуперак буры?
Мо' лепей паволі прайсьці пехатой,
каб вецер убок не адшпурьў?

Адна прамінае, другая вярста...
На вотшыбе,
ў восеньскім садзе,
былое прабую навоглег лістаць,
каб з думкаю новай паладзіць...

Лістаюцца дні, а за імі гады
раджаюцца ў муках і стынуць.
З руінаў спывае, кудзеліцца дым,
імкненьні ружовыя сініць.

Прастора зыбаецца, зябне бы здань,
і смуткам агорнуты месяц
ня ў стане над краем жуду разгайдаць,
што золак наровіць павесіць...

Нічога...

Я зь песняй упоруч пайду,
хоць шлях будзе йсьці і над пусткай.
Ня здзівяць,
ня ўзрушаць наструненых дум
на дружэ крываваыя згусткі!

Над пушчай сіваю,
у шуме лясным,
над стомай рабінавай ночы
ужо праразаецца воблік вясны,
што цемры скарыцца ня хоча.

Адна праімчалася, згасла пара,
прамчыцца у грукаце й гэта...
У небе займаюцца зоры, гараць,
вяшчуюць нам новае лета.

1943

Насустрач будучыні нашай

Я ўспамінаю дні «вясны» --
яны ані мяне ня дзівяць.
Былыя крыўды і «праўдзівасьць»,
як гук наструнены,
лясны,
як ночы казачныя сны,
мінулі, канулі і спрахлі.

Гляджу, прызнацца, не бяз страху
на воблік сянняшняга дня...
Паверце шчыра:
не маню;
і словы гэтыя мае,
я спадзяюся, пазнае,
хто хоча бачыць сьвет інакшым.

Яны --
ня купленыя,
нашы.

І я адно хачу яшчэ --
каб дні у даль ішлі шпарчэй --
сказаць:
-- Зямля ад вас ня просіць
ярма на горб свой моцны...
Досьць!

Згібей, наш лёс!
Жыцьцё, жыві!
Ушчэнт цаной свае крыві
мы расьпячэм усе нягоды.
Для прыйсьця сьветлага народу
пад сыягам бел-чырвона-белым
шляхі крутыя пройдзем сьмела
насустрач будучыні нашай.

1943

Была восень

Бяз прычын ня бывае гора,
ані суму, ні сьлёз пякучых...
Прыгадаў я сягоння мора
і знаёмага берагу кручы.

Была восень.

Вятры шумелі.
Хвалі пену вады пляскалі.
Вастракрылыя чайкі зь мелі
узляталі на грані скалаў.

І здалося,
 прызнацца шчыра,
мора любым такім і блізкім.
І нібыта зь сівога віру
твар калолі салёныя пырскі.

Але не... Мне у сьне здалося:
я ляжаў на вяршыні кручы.
Скалануўся --
 душа галосіць,
выпіваючы боль разлучын.

Дома маці адну пакінуў
і яе, радасьць сэрца, -- Асю...
Вечер кідаў у вочы кпіны:
«Ня журыся -- даўно зраклася...»

Вось таму і згадаў я гора,
кроплі буйныя сьлёз пякучых,
цьмяна-сінія хвалі мора
і знаёмага берагу кручы...

1943

Блакiт вачэй

Усьмешкай сэрца мне параніў
 блакiт вачэй, вачэй дзявочых.
 Навошта сэрцу, скажы, раны,
 каханьнем жыць якое хоча?

Блакiт вачэй тваіх дзявочых
 сустрэў з трымценьнем струнаў сэрца;
 з тае пары і ўдзень, і ўночы
 яно к грудзям тваім ірвецца,

ірвецца, мкнецца да спагады,
 цяпла, зьянябытае дагэтуль,
 каб вечна дружба была й радасьць
 сардэчнай шчырасьцю сагрэта.

Таму і сэрца мне параніў
 блакiт вачэй, вачэй дзявочых.
 Загояць веру, сэрца раны
 каханьне моцнае і вочы?

1943

Жыві...

Час кароткі мне векам здаўся,
і табе -- ня жыццё, а мукі.
Дык жыві, як калісьці, слаўся...
Я ад сэрца пацісну рукі.

1943

Хай пеніцца віно

Стаіць пітва нявыпітага кубак,
сам брагу п'ю...

Хай пеніцца віно!
Ня трапіць больш на высахлыя губы,
скажу: «Другімі выпіта яно...»

Мне кроплі сьлёз халоднае крыніцы
жывільнай стравай будуць напару...
Прыйду,

укленчу долу,
каб напіцца,
каб смага не змагла ні дум, ні рук.

1943

Блізкі і такі знаёмы

Часта чую сьлёзна-шчыры, любы
голас,

блізкі і такі знаёмы:
птушка шэрая свайго Якуба
кліча ў хату родную -- дадому.
Ку-ку,

ку-ку,
яснавокі сокал,
ку-ку,
ку-ку,
прыляці,
прыйдзі!

Ведаю,
сказалі мне,
ў глыбокім
мору нейкім ты жывеш адзін.
Кінь шукаці на чужыне шчасыя.
Ку-ку,

ку-ку,
кінь чужыну,
кінь!

Стрэну госьця,
расчыніўшы насыцеж,
шыр блакітную,
вазёраў сіль...

Крыўдзіць --
не пакрыўджу, дружа,
чуеш шэлесты садоў, ракіт?
Хорам бацькаўскі зь пялёстак ружаў
журыцца каля ракі...

Ку-ку,
ку-ку!..
Дарагі Якубе,
вербы гнуткія ў тузе, палі,
зжалься,
зжалься, калі шчыра любіш, --
о, як сэрцайка маё баліць...

Часта чую гэты голас любы
птушкі шэрае ў зялёным садзе:
кліча, бедная, свайго Якуба,
шчыра кліча страчаную радасьць.

1943

Былое трупам мусіць пасыці

Я дружбы з радасцяй ня меў:
туга была заўсёды госьцяй.
І голас звонкі мой нямеў,
бы думы сыятай маладосці.

І маладосці ня было,
не давялося ў горы выспець;
яна сівым упала тлом
пад энк вятроў на дзікай выспе...

На выспе цела маё тнуў
імжою золкай час дрыготкі.
Успамінаў я даўніну,
жыццё бацькоў і думы продкаў.

Шчымела сэрца. І штодня,
каб гора крыўдай перагрызці,
імкнуўся боль душы уняць
красою восеньскага лісьця.

Інакшых лекаў анідзе
знайсці ні я ня мог, ні маці,
і гурт радні мае радзеў,
і чэзла спадчына -- багацце.

Няраз братоў сваіх, сясцёр
на раду ў хату, помню, клікаў,
ды ня прыйшлі: іх сьлед расьцёр
варожы лад хадою шпікаў.

І сьлёзы буйныя плылі
і срэбрам падалі на рукі.
Калі, пытаўся я, калі
цяпеў хто дзе такія мукі?

Навокал -- сыціша. Ні душы.
 І толькі дзесьці ля дарогі
 глухую цемру варушыў
 вар'яцтвам выкліканы рогат...

Хто сам такога не адчуў,
 ня вызнаў смаку сьлёз пякучых,
 заўсёды будзе у ваччу
 яго салодкім боль разлучын.

І сяньня ён у цёплы кут
 паўзе ня першы раз, ня пяты,
 каб не павіснуць на суку
 ад чорных рук займанца, ката.

Мне сыцежкі ў цяжкай барацьбе
 расчыніць лучнасьць наша насыцеж.
 Былое, больш каб ня гібець,
 кажу я, трупам мусіць пасьці.

1943

Плача кроплямі золата дзень

1

Сінь дзівосная неба, рассып
срэбра зораў на травы ў поўні:
сонца выпіла кроплі расы
прагавітымі вуснамі поўдню.

Вяне, валіцца куст асакі,
млеюць нема садоў маіх ліпы,
іхны шэлест у пале такім
вецер подыхам высьмяглым выпіў.

І ня радуюць сыцежкі вачэй,
і ня цешаць, і дум не вясяляць.
Сумам русыя косы пячэ
кашміровая засень аселіц.

Сьлед на жорасьце чэрствых сыяжын
абвуглелаю выдаўся плямай.
Неўтаймованы б'еца, дрыжыць
у палёх гневам здушаны лямант.

2

Плача кроплямі золата дзень --
хараство абняслаўленай сіні...
Мне здалася: шукаць нас вядзе
лёс ратунку на горкай асіне.

Маці родная, сёстры, браты,
не змаўкае наструнены голас:
пераймаю і лямант, і плач залаты
на абтоку сыцьвярдзеласці голай...

Большыцёрпны працяў да касцей
маё цела на змроку употай;
мае песні на першай вярсьце
сівер раніць калючкамі дроту...

Мо' скарыцца? Замоўкнуць мо' ?
Не!

Не замоўкне душы мае песня:
узьляціць у блакіт, няжывога скране
і заплача ля бацькаўскіх весьніц.

Прытулюся і я ля разбураных сыцен,
ля курганаў укленчу, схілюся
і мацней запяю,
каб на кожнай вярсьце
чутны голас быў мой Беларусі.

Жнівень 1943

Над сьлядамі шляхоў аджытых

Рассыпайся драбнюткім макам,
ды ня выскачэш з муру сьлязы ты...
Золак кроплямі золата плакаў
над сьлядамі шляхоў аджытых.

І як сонца вільготнае потым
усьміхнулася раніцы млява,
акрапіўся халодным потам
неба сьцежак пясок смуглявы.

Пасіненлі іскрыстыя росы
у валозе ад церпкай смагі,
нібы поглядам кінуў косым
невядомы дагэтуль магік

ды спыніўся на пляцы места,
як рамізьнік шыракаскулы,
каб ніякіх ад бацькі вестак
не пачулі сіроты вулак.

Завіваўся гарачы накіп
на журботным палёў паркалі...
Золак кроплямі золата плакаў,
а мы вёсны дзядоў гукалі.

1943

Дваццаць пяты

*Раскажа сьпеў, што Беларусь
жыве,
непераможная ў працы сьціплай.
Што долю гадала на жарсьцьве
ня горш каралавых паліпаў.
Уладзімер Дубоўка*

Ні сіла наймітаў, ні блуд, ні звады змоў
ня зганьбяць славы колішняй у час дрыготкі:
ўпісаная яна у схоў тугіх тамоў
гісторыі крывёй гарачай продкаў.

Гартаем сяньня ўсё мы сівізну балон --
адвагі, мужнасьці гады пакут ня засьцяць;
таго, здабыта што, ня звабіць у палон
на 'т сіла найвялікшае напасьці.

У громе сяньняшнім зноў пошчак даўніны
стралой імчыцца, не шчапаецца, тужае.
Гудуць над краем змораным званы,
гудуць над усясьветным полымем пажару...

І згадкі з пошчакам імчаць мяне туды
(віецца мройны тор гадоў пражытых),
дзе тхнелі роднаю крывёй дзядоў сьляды,
дзе межы родныя сьлязьмі бацькоў абліты.

Да скібаў, да ральлі зямлі рудой прыляж,
услухайся ў таемны ейны плач, гаворку --
дрыжыць усланая касьцямі братоў зямля,
у дыме захлынаючыся горкім.

Яна -- усчатая цяпер хада падзей --
вядзе ахвярна гнёў наш да адплаты:
і гэта Ён -- той векапомны Дзень --
дзень Прыйсця -- Дваццаць пяты.

Ускрэсла Бацькаўшчына ў сьветлы Дзень сьвяты,
і волі сыцяг узняты быў над родным Краем,
каб ліхадзей -- злы дух, вятры і золь слаты --
душы і сэрцаў нашых не каралі.

О векапомны Дзень! З магіл, із курганоў
сівых ірвецца стогн ахвяраў часу злога...
І сяньня, як калісь, калянае радно
калышуць хвалі над расьпятым логам...

Сацьмее у разьні, спрахнее наша сьмерць,
і сыцішаць грэшніцкія горды крокі.
Ня кроў -- зямля апаленую медзь
зальле півом Сакавіковых сокаў.

Ні сіла наймітаў, ні блуд, ні звады змоў
ня зганьбяць славы колішняй у час дрыготкі:
ўпісаная яна у схоў тугіх тамоў
гісторыі крывёй гарачай продкаў.

1943

Да зброі, да чыну

Прыслухайся:

зноў,
як калісьці,
нас кліча

часіна цяжкая
да зброі,
да чыну.

Ля Сожу,
Дняпра
і ля Прыпяці,
Пцічы

калоціцца
цела
сьвятое Айчыны.

Хто
цела Краіны
імкнецца расьцярці?

Скарыцца
і пасьці
ніхто нас ня змусіць!

О, колькі стаяла
прад воблікам сьмерці
здабытая слава
мае
Беларусі.

Яе у мінуўшчыне
слаўнай Пагоні
жаўнеры крывёю абмылі
на ветры.

Ніколі ўжо
духу --
клянёмся сягоньня --
ніякія сілы
часоў
не расьпетраць!

Прыслухайся:

зної,

як калісьці,

нас кліча

часіна цяжкая

да зброї,

да чыну.

Ля Сожу,

Дняпра

і ля Прыпяці,

Пцічы

калоціцца

цела

святые Айчины.

Сакавік 1944

Крывёю купленае права

Сягоньня бачыўся у сьне
зь дзівоснай нейкаю праявай:
стаіць, здаецца, пры Вясьне
крывёю купленае права.

Вясна -- такой я не страчаў --
Багіняй выдалася нейкай
і праву -- права мастака
перадала на пэндзлі клейкім:

-- Ніхто ня зганьбіць, не кране
за ролю майстра немалую.
Скажы -- усьцешаны ці не?
Ці фарбы вобраз намалююць?

Багіню выслухаў маляр,
прамовіў нехаця, праўдзіва:
-- Даруй, прыгожая... Мая
уцеха сэрца не задзівіць...

Сама ты гэта замалюй
і згоду зор у небе сінім.
Цябе інакш я ухвалю,
каб ты мяне і не прасіла.

Бацькі казалі нараду:
пад сонцам шчасьце не загіне...
Інакшай, ведаю, знайду,
цябе, нябесная Багіня.

Жыві, Вясна, вякі усе!
Мастак нязнаны на мальбэрце
стварае вобраз пакрысе,
якога й грэшнік ня усьмерціць.

Сягонья ўбачыў я у сьне
крывёю купленае права.
Малюся Сонцу і Вясне,
табе -- мой Першы новы Травень.

1944

Вільні

Упярыню сустрэў твае мury,
крутыя вулкі, вуліцы, сьвятыні...
Ў душы ня стлее ўцеха, не згарыць --
абудзіцца мацней і сьлед пакіне.

З драбніцай кажнаю ураньні, уначы
маліўся срэбру зорнаму і небу.
І гэта быў душы мае спачын,
спачын душы, пітво і солад хлеба.

І ціш сівое Вільні і вятры,
густыя, кволяя заўжды такія,
усьцешаць прышласьць іншае пары
і сьлед у сэрцы, у душы пакінуць.

Вільня, травень 1944

Нечакана зусім і проста

Прысьвячаецца Веры Стосуй

Нечакана зусім і проста
напаткала такая сустрэча...
І здалося, да зор вырастаў
смуглатвары глыбоцкі вечар.

Сінь вазёраў срабрыстай лускай
узбягала здаля на мелі.
Словы ціхіх любых вуснаў
маё сэрца краналі хмелем.

І ці мог хто калі паверыць,
што бывае туга і ростань?..
Нечаканы пачатак, Вера,
нечаканы такі і просты.

Глыбокае, чырвень 1944

Веры Стосуй

Пачатак быў толькі такі.

-- Прашу пазнаёміцца...

-- Вера...

Чамусьці я пальцы рукі
балюча паціснуў, няўмеру.

А потым ня так, як раней,
у вочы глядзеў я нясьмела:
баяўся, што сэрца кране
агнём не кранутая сьпеласьць.

Пачатак быў толькі такі --
прыемны і любы надзіва.

Крануліся вусны рукі:

-- З прыемнасьцю, Вера, --

Ўладзімер.

Глыбокае, чырвень 1944

Замест разьвітання

Нашу радасьць -- буйное калосьсе --
прывязлі на захад цягнікі...
Разьвітацца нават ня прыйшлося,
цёплай не падаць рукі.
Думаецца, восень залатая
сёлета прыйшла зусім няўчас.
Мы бяз вас самотна адцвітаем,
адцвітаеце і вы бяз нас.
Разьвітацца ня прыйшлося... Болей
скошанай траве ў лугох ня ўстаць.
Горш яшчэ, калі ў жыцці ніколі
немагчыма будзе прывітаць.

Бэрлін, верасень 1944

Ля роднай бацькаўскай мяжы

Ля роднай бацькаўскай мяжы
мне доля жыць прываражыла,
надзейна там я палажыў
учора сноп сваіх зажынак.

Ягоны стан перавязаў
удубальт моцным перавяслам.
З вачэй гарачая сыляза
на сноп упала -- не пагасла...

Сьцябло сатлее -- будуць жыць
зярыяты -- буйныя крышталі,
ля роднай бацькаўскай мяжы
мяне калосьсем прывітаюць.

Бэрлін, верасень 1944.

Нараджаецца сьвет неапеты

Словы думак ня зловяць ніяк --
 нараджаюцца, мкнуцца, зьнікаюць...
 Дзе, скажэце мне, радасьць мая
 і якімі шляхамі блукае?

На усход ці на захад ідзе,
 песьні жалю сьпявае ці плача?
 Можа моцна бярэмя надзей
 да грудзей прыціскае гарачых?

Можа пражна далонямі рук
 на паўмежку аплаканым поля
 пераймае сьвятую зару,
 каб суняць раны сьвежага болю?

А мо' слава ужо на крыжы
 ўкрыжавана чужынцамі, скута?
 Нешта цела зямное дрыжыць,
 і трывожны вырастае грукат.

Шалясьцяць у трывозе лісты,
 прачуваючы клопат і небыт...
 Абвуглелыя далі і стынь
 прыпадаюць да ворыва глебы.

Сяньня сам да абветраных скіб
 перад сонцам схіляюся ніцма.
 Мне адкажуць сухія пяскі
 мовай струшчаных сьценаў сталіцы:

-- Камяністай дарогай ідзе
 непазнаная радасьць паэты.
 Не зракуцца і думы: у гневе падзей
 нараджаецца сьвет неапеты.

Бэрлін, верасень 1944

Надпіс да фотаздымку

Прысьвячаю Веры Стосуй

Зірні, мая радасыць, на гэту
галінку дзівосную мая.

Мне хочацца соладу кветак
напіцца, а права ня маю...

Я вычуў у шэлесьце лісьця
пяшчотную музыку мая...
Было яно, помню, калісьці...
Цяпер ані кроплі ня маю.

Бэрлін, кастрычнік 1944

Шкада, гавораць, працы нашай, поту,
жыцця каштоўнага -- цана адна.
Дарэмна поўзалі мы поўзма, кротам,
каб трапіць вобмацкам на сьлед відна.

І сам, бывае, у сябе пытаю,
а словы гэтыя -- калючы боль:
збавеньня сяньня я зусім ня маю,
калі гандлююць 'шчэ маім гарбом.

Цяпер спытаецца ізноў хто-небудзь:
«Дзе шчырасьць гэтага паэты, дзе?»
Я тройчы ў доказ пакланюся небу
і прысягну яшчэ сьвятой вадзе.

Няхай вішэньнік у садку калышуць,
асіну горкую грызуць вятры,
а сонцам сьцежку я наважыў вышыць,
пакуль над сьцежкамі сьвятло гарыць.

1944

На схіле гор стаіць мой новы дом...
Ня мой ён, не, -- чужы і на чужыне;
ні скалаў, гор, ні сыцен гаспадаром
мяне мой лёс ніколі не пакіне.

У іншы край, ня ведамы яшчэ,
пагоніць, пэўна, час мае згіноты,
а мо' й падун сівы у бездань звалачэ
і прыме ў сxoў глухі мой дзённы клопат.

1944

Птушка

Слова -- птушка, любая, павер мне,
зь лёгкіх вуснаў -- у блакіт і сінь.
І ніхто да сэрца не паверне,
як ні плач і сэрца ні прасі.

1944

Просьба

В.С.

Я стаміўся ідучы,
і стасункі нашы квіты.
Адзінотаю лячы
прымхаў мякіш сакавіты...

Вабіць кубак недапіты --
пі ды іншага вучы...
І пра век мой, горам біты,
ня турбуйся -- памаўчы.

1944

З паэмы «Цені сьмерці»

Ты наровіш, пазнаў я, употай паўзыці
за плячыма, туляцца і стынуць,
упівацца у цела маё да касьці,
ценом чорным схіляцца ля тыну.

На паўкроку цікуеш пры сонцы хаду,
а па сонцы -- даўкімі рукамі
у касьцістай істоце спустошаных дум
точыш, лашчыш абветраны камень...

Выгінаешся, кленчыш прад воблікам дзён,
перад першай выгоднай ахвярай...
Ненасытны пагляд твой, згібеньне, відзён
пры сьвятле і у збоішчы хмараў.

Адступіся, касьцісты, жажлівы прывід --
цень сьмяротны сьмяротнага духу!
Не скарыцца жывое на сьцежках крыві
перад сілаю грэшніцкай скрухі.

Ты наровіш, пазнаў я, употай паўзыці,
ценом чорным схіляешся коса.
Бой крыві ў маіх жылах ня счах і ня сыціх,
голас песьні расьце да нябёсаў.

1944

КЛЯТВА ДУХУ

Паэма

*Прысьвячаю любай
і дарагой мне Маці*

1

Час ізноў мае думы пакратаў
і наструніў пад грукат гарматаў.

Думы песняй вазьму апрану я,
няхай песня настрою пільнуе;

няхай цешаць пульсацияй вёснаў
гукі музыкі звонка-узьнёслай.

Яны сэрца крануць і расчуляць,
маці боль свайго сына адчуе.

Калі-ж песня мая зыржавее,
думы вецер дашчэнтэ разьвее;

гукі музыкі, любай і шчырай,
адлятуць у няведамы вырай;

і настрой, хоць і сьлёзна заплача,
гэтай страты ніяк ня зыначыць.

Дык расьцеце, і думы, і песні,
узьятайце у сіль паднябесься!

У нястрыманым вашым развоі
радасьць словамі сум перакроіць.

Я скажу ўсім: ідзе сюды вы
слухаць песні жыцця агнявыя,

песньні працы і песньні змаганьня --
думы блізкага, сьветлага раньня!

Гэта час мае думы пакратаў
і наструнiў пад грукат гарматаў.

2

Калісьці сокамі грудзей
паіла продкаў ты, зямліца,
і мы, каб род не парадзеў,
прыйшлі пітва твайго напіцца.

З маленства сьнілася у сьне,
было мацункам нам адзіным.
Яму, як сонцу і вясне,
маліцца хочам на Радзіме.

Тут ветры ў песнях шалясьцяць,
а песньні -- палкія, жывыя.
Драбніца кажная жыцця
усімі вызнана навывлет.

Пакуты цяжкія радні,
разбою воражага грукат,
уцехі выпітае дні
і радасьць даўняга -- адчуты.

Тут нылi з посьніцы бацькі,
і самi скораму ня зналі.
Ішлі, узяўшыся за кій,
у сьвет шляхамі чэрствых даляў.

Ня год які мо' і ня два
у край чужы ішлі нясьмела.
Сухая, гойстрая жарства
пакла ног струджанае цела.

Ня мелі болю чым уняць
сыны твае у дзікім сьвеце:

халоднай поўначы штодня
калечыў сэрца льдзяны вецер.

Цяпер зірні: перад табой
стаім на варце ганаровай.
Скажы -- і рынемся у бой
усе, ня вымавіўшы слова.

Пакуль-жа сокамі грудзей,
як продкаў некалі, зямліца,
напой, каб род не парадзеў,
каб ніцма цела не зваліцца.

Прыймі да споведзі! Вазьмі
присягу шчырую. Прычасьці
не пашкадуй -- сваймі грудзьмі
цябе заслонім ад напасьці.

3

Пасьля доўгіх і цяжкіх разлучын
радасьць стрэчы кальнула балюча.

На парозе часіны інакшай
скрыжаваліся погляды нашы.

І мацней 'шчэ браты мае, сёстры
горасьць вычулі прыкрага посту...

У зьняважанай бацькаўскай хаце
частавала сыноў сваіх маці.

Спаласкалі атруту былога
хмелем моцным пітва дарагога.

Кроплі дзіўныя першае чары
абдалі цела палкасьцю вару.

Гэта, збыўшы пакуты разлучын,
радасьць стрэчы кальнула балюча.

4

Каля сьвятыні на пагосьце,
пад бел-чырвона-белым сыягам,
усе знаёмыя і госьці
зышліся выслухаць прысягу.

Быў цёплы чэрвенеўскі вечар,
а неба ўходзіла у прыцем.
Сьвяточныя гарэлі сьвечы,
і месяц слаўся у блакіце.

Ўсе тройчы ўкленчылі ўрачыста
і пакляліся моцна, гучна
адолець сілы дух нячысты,
што пнецца зганьбіць нашу лучнасьць;

што мкнецца край цудоўны, любы
і скарбы велічныя краю
аддаць на здзек людскі, на згубу
у стан разбойнай, хіжай зграі;

і даўнасьць -- сэрца асалоду --
зьняславіць квапіцца, расьцверці,
і дух адроджаны народу
расьпяць на пляцы і усьмерціць.

І пакляліся моцна потым
каля сьвятыні на пагосьце
адпомсьціць часу за сіротаў,
за кроў, за бацькаўскія косьці.

5

Сіла клятвы, о, сіла сьвятая,
дух ваяцкі, бы птах, узьлятае:

узьлятае на крылах і кліча
войска грознага лік павялічыць.

Яно прыйдзе і стане із намі,
сіла духу дзе б'ецца крыламі,

дзе ў пякельных агнёх навальніцы
сінь крывёю гарачай імгліца.

Яно прыйдзе шляхамі крутымі,
клятвы помнячы словы сьвятыя:

-- Для цябе, беларускі народзе,
сіла збройна яшчасьце народзіць;

ахрысьці на ахвярныя чыны
у змаганьні за славу Айчыны!

Аніякай навале ніколі
не скаваць, не змагчы нашай волі!

Сіла клятвы, о, сіла сьвятая,
дух вацякі, бы птах, узятае.

6

Грымяць і грымяць цягнікі
у бляску крываваых усхліпаў.
У спрыце вар'яцкім такім
трывога да шыбаў прыліпла.

Сьціраюць марозны узор
із вокан далонямі людзі.
Мігценьне агністае зор
цяпло выціскае і студзіць.

А шлях не кароткі яшчэ...
наперадзе шмат кілямэтраў.
Імчацца, здаецца, шпарчэй
калёсы наўсуперак ветру.

У воблік дрыготкай начы
вачыма ўпіваюцца воі.
Ў тугую ляцяць далячынь
і іхныя думы-настроі.

Грымяць і грымяць цягнікі
у бляску крывавых усхліпаў.
У спрыце вар'яцкім такім
трывога да шыбаў прыліпла.

7

Зышліся у грозным баі
вялікія, грозныя сілы.
Краіна на варце стаіць,
да сну анікога ня хіліць.

Да сьцежак прыцёртых прыляж,
да плітаў -- часіну паслухай...
Дрыжыць пад нагамі зямля,
прыймаючы радасьць і скруху.

Расчулены месяц пасе
падзеі напятага сутак.
Няпрошанай госьцяй прысеў
ля крыжа збуцьвелага смутак.

Тут кліча прачнуцца, устаць
сыноў дарагая Матуля
і вобраз вялікі Хрыста
да сэрца гарачага туліць:

-- Зірнеце, сыночкі, з магілак сырых
на сьвет гэты Божы, на наскі!..
Малюся і плачу, каб нашай зары
ізноў не пасеклі на часткі!..

8

Ні матулі, ні горкага плачу
і ня чуюць сыны, і ня бачаць,

ані сонца, ні зораў, блакіту,
ані медзі ня бачаць ракітнай.

І сьмяротны узьлёт навальніцы
не згадаецца ім, ня прысьніцца.

Прыняла іх зямліца ў пасьцелю,
вечер лісьцем курганы усыцеле.

Пракувае зязюля ураньні
пра ахвяры цяжкага змаганьня.

Неба хмары сівыя падоіць
і напоіць сыноў сырадоем...

9

Сьпеце, славы крывіцкай героі,
дух ваяцкі клянемся патроіць.

Пасьля гнеўных баёў і адплаты
прыйдуць любыя вашы дзячаты.

Пакладуць яны кветкі жывыя,
плачам цывіласць курганную змьлюць

і вяночкі із ружаў паложачь --
яны любасць былую памножаць.

Росным раньнем улётку і ўвесну
прасьпяваюць вам сьлёзныя песьні:

Дзе ты, любы сокал,
дзе ты, чарнавокі?
Я цябе шукаю,
клікаю, гукаю...

Любы, адгукніся!

Ой, ды знаю, знаю...
Сорам, што гукаю...
Ты за цёмным борам
ды за сінім морам...

Любы, адгукніся!

Вернешся дадому
пад вясёлы гоман...
І у роднай хаце

стрэну я і маці...
Любы, адгукніся!

Ой, ды знаю, знаю...
Сорам, што гукаю...
У сырой ты сьпіш зямельцы,
кажа маё сэрца.
Любы, адгукніся!

Будуць дні і цалюткія ночы
гаварыць аб нядолі дзявочай.

Шчасьце з даляў сваё будуць клікаць
па усёй па краіне вялікай.

...Я-ж кахала цябе, мая радасьць...
Помніш росныя сьцежкі у садзе?

Помніш рэчку, крынічка дзе звоніць,
ты прыходзіў ды з кветкай півоні.

Хвалі беглі, каціліся ў далі,
квола кветкі-півоні гайдалі...

Ўспамінаюцца дні тыя, ночкі...
Дзе ты, кветка уцехі дзявочай?

Я-ж кахаю цябе, мая радасьць...
Помніш росныя сьцежкі у садзе?

Сьлед каханьня, цяпла не заліпне
і крывёю гарачых усхліпаў.

Сьпеце, славы крывіцкай героі,
дух ваяцкі клянемся патроіць.

10

А часамі гавораць гэтак:
«Нам сваё наймілей бывае...

Няхай восень сабе ці лета
узьвівае свой сьпеў над краем».

Ёсьць у кожнай праяве доля,
ёсьць і солад, і горкі чэмер.

Не адолець цяжкога болю,
хоць і сэрца сваё ушчэмім.

II

Хай, што хочучь, гавораць людзі, --
не такі ўжо вялікі грэх:
сяньня тое злачынствам будзе,
калі думка чыя памрэ.

Не здалее ніхто на сьвеце
красавацца, як трэба, жыць,
калі ўзьлёт ейны злосьнік-вечер
узапне на шпянні мяжы...

Чаго варта цяпер істота
у цяжкую жыцця пару,
што наровіць, бы смоўж, употай
прысмактацца да моцных рук?

Мо' таму й боль душу сыціскае
і спадае сыляза з вачэй?..
Дарма сяньняшні грэшнік-Каін
на ражне славу дзён пячэ!..

У мінуўшчыне -- час пражыты --
думку продкі радзілі дням,
каб да сонца, крывёй абліты,
гонар Бацькаўшчыны ўзьняць.

Шанаваць, сьцерагчы нам трэба,
гартаваць і далей расьціць,
каб пад родным блакітным небам
наканованы шлях прайсьці.

Хай шпурляе крывёй навальніца,
хай няўмольныя б'юцца агні,
хоць падзем, можа стацца так,
ніцма --
кляцьве духу ня здразім ані.

Дык няхай і гавораць людзі, --
не такі ўжо вялікі грэх:
сяньня тое злачынствам будзе,
калі думка чыя памрэ.

12

Прыйдзем, вернемся ў родную хату
сьвяткаваць найвялікшае сьвята,

сьвята мужнасьці нашае, сілы,
што нядолю ліхую скасіла.

Маці стрэне, гасыцінна расчыніць
урачыстыя дзьверы сьвятыні.

І памолімся, палячы сьвечы,
за шчасьлівую нашу вечнасьць.

Думы новага часу і песьні
узьятуць у блакіт паднябесься.

Менск, 1944

Віюцца чорныя дарог брыжы

...І дзе ні стань,
ні йдзі куды,
ні глянь ты,
віюцца чорныя дарог брыжы;
усыцяж іх,
сыцятая жалобным бантам,
нядоля выгінаецца;
дрыжыць
усьмешка,
выпітая часам едкім;
бы цень,
хістаецца жывы касыяк;
і мой шкілет --
жывая долі сьведка, --
відаць,
зьлічае дні свайго жыцця.

Сакавік 1945

На станцыі начы
Зь дзёньніка

Куды імчыш мяне, цягнік?
Спыніся, ня імчы!
Гусьцеюць жоўтыя агні
на станцыі начы...

Гавораць: «Побыту, пакуль,
няма табе нідзе»...
Адзін, як зерне на таку,
і я ў такой бядзе...

Назад -- няўсьцешны паварот,
наперад -- боль і сум...
Відаць, да д'ябальскіх варот
вятры душу нясуць...

Спыніся! Зыбісты міраж --
уяў шалёны скрут.
Апошніх высілкаў віраж
да шыбеніц прыгнут...

Адзін, як прывід уначы,
стаю на станцыі начы.
Навокал -- сыцены і мячы
пасталі цемру сыцерагчы;

блізютка, вусьціш жуючы,
снуюць скуластыя сычы...
Грымяць магутныя ключы
ля брамаў станцыі начы.

Згібей, спрахней ты, доля злая,
цярпець цябе ня маю змогі!
Няхай на суд сабе валае
за крык ратунку зьвер двухногі...

Прага, красавік 1945

Матуля любая, даруй,
што не пісаў: ліхія хвалі
юнацтва кволага зару
на ўзьлёце першым пахавалі.

Жыву, як зерне на таку...
Але-ж ня ведаеш таго ты,
як сына меншага пякуць
жыцця суролага клопоты.
Чаму? Пытаешся, чаму...

І ня пытай: карысці мала...
Мінуў усходнюю чуму --
на сьцежках заходняга стала
і сушыць косыці ног і рук.

1945

Да вас, суродзічы, да блізкіх і далёкіх,
праз ночы цёмныя, вятры, слату і стынь
здаля, з-пад гор -- з-пад Альпаў крутабокiх,
зноў пішу і шлю свае лісты.

Вятры калышуць гукі вальсаў вечных,
а ў сэрцы б'юцца рытмы скрытных дум,
і мне здаецца, што ад сыценаў менскіх
я з вамі, любыя, на бляск зары іду.

1945

Ліст да маці

Ліст гэты, матуля, ад меншага сына,
што лечыць тугу сваю золатам лісьця...
Цяпер ані цешыць, ня вабіць чужына,
як вабіла, помню, калісьці.

Яе уяўляў я, бы нешта сьвятое,
і заўжды паклон слаў з пустэльных аддаляў.
Цяпер тую веру, што сэрца мо' й тоіць,
аўстрыйскія ветры, відаць, разгадалі.

Жыву між чужых я, і голас вятраны
мне штосьці гаворыць, а што -- невядома...
Напэўна, пра тое, што край мой забраны,
што радасьць расьпята ля роднага дому.

Скажы мне, матуля, ці праўда ўсё гэта?
Дайсьці аніак не магу я да ладу.
Ці праўда, што восень зьняважыла лета,
што песьні украдзены з нашага саду?

О, чуў я, матуля, што ўчора ураньні
сяброў ахрысьцілі на вечны спачынак,
што хворага брата на голым майдане
крывая асіна зь сям'ёй разлучыла.

Сказалі вятры мне, што ліха ўсіх лашчыць --
братоў і сясьцёр, і сяброў-аднагодак;
што усе аж да поўначы ходзіце нашча
ля рэчак крывёю апырсканых водаў.

Адведасьць Цябе не магу я сягонья,
а слову, якім-бы яно ні было там,
нялёгка дайсьці да спустошаных гоняў
і ўняць іхны плач і штодзённы твой клопат.

Ня плач, ня журыся! Даруй свайму сыну,
што лечыць тугу пакуль золатам лісьця.
Цяпер ані цешыць, ні вабіць чужына,
як вабіла, помню, калісьці.

Зальцбург, кастрычнік 1945

Перада мной -- прастор нябёс,
чужы, халодны і нялюбы.
Які-ж вар'ят сюды прынёс
мяне на зьдзек людскі, на згубу?

І сам ня ведаю таго,
зь якой удачы ці няўдачы
пакінуў пах сваіх лугоў
і сьлёзы матчынага плачу.

Адно цяпер -- пад шум і сьвіст,
калі цягнік імчыць кудысьці,
прашапацеў пажоўклы ліст
сакрэт няспраўджанага выйсьця...

Мінуў аўстрыйскі даляглад
і неба шэрага аблогі...
Я чую: сьвежая ральля
мне беларускім пахне сокам.

Залыцбург, кастрычнік 1945

Пяскі дарог, і лісьцяў медзь,
дарог лукатыя аборкі...
Я прыплаціў-бы, каб ня мець
іх на віду і ў думах горкіх.

Сумуюць родныя палі,
ідуць, як шлях ідзе малочны.
Усьмешкай восеньскіх калін
глядзяць братоў сівых вочы...

Палі, вазёры і лясы --
на сотні сотняў кілямэтраў.
З чужой зямлі бяздомны сын
паклон ім шле на крылах ветру.

Да іх, туды -- за небасхіл,
дзе нарадзіўся, рос і вырас,
я панясу свае грахі
і сьпеласьць дум, і сьпевы ліры.

Зальцбург, кастрычнік 1945

Жалобная струна

Нялёгка сяння пішуцца лісты,
і словы глейкім сумах наліліся.
Упаў на грудзі зломаны кастыль
і рану цяжкую у сэрцы высек...

Глыбокая і прыкрая яна,
няўгойная, як модна ні залечвай...
Дрыжыць лістоў журботная струна
па ростані і няблізюткай стрэчы.

І ростані, здаецца, ня было,
ня бачыліся з роднымі у хатах.
На вотшыбе, за спаленым сялом,
разьвіталіся з шумам хвой кашлатых.

І кленчылі, падходзячы да меж,
перад апошнім -- блізкім -- кілямэтрам.
Пахрышчаныя бурамі, сущьмеж
хрысьціліся і кланяліся ветру.

Пакінутае -- курчыцца у сьне,
спатканае -- наровіцца ад сыці...
У прадзіве па страчанай вясьне
навошчаныя гневам звоняць ніці.

Прыслушаешся -- сочыва крыві,
пружкія хвалі і жывыя пульсы.
Ды чым і як жывульку ні жыві,
выпроставаюцца мінусы і плюсы...

1945

Ліст да сястры

Сястрыца родная, паклон ад брата.
Я вельмі ўсьцешаны, што ты жывеш...
Прыклей на браме каля нашай хаты
крывёй напісаны мой сьціплы верш.

Няма ў ім радасьці, няма і жарту --
такім мне выдаўся сягоння сьвет...
Найлепш ягоную узважыць вартасьць
вам крытык ведамых табе газэт.

Ён першым лекарам быў песняў-думаў
і знаўцам вывіхаў мае касьці...
Такого іншага у справе глуму
з табой ня здолею нідзе знайсці.

Стаю вось тут я каля сьценаў замку,
у нас -- асеньня цяпер пара...
Трымайся, любая, мацней за клямку,
каб злодзей вынесці ня змог дабра.

Прымі вось гэтую маю парадку,
кажу ад шчырае табе душы.
Калі-ж душу тваю суседзі ўкрадуць,
ў лісьце адказным мне хутчэй пішы.

Вярнуся, любая, да вас ня госьцем,
пад неба роднае вярнуся жыць.
Павесім раницаю на пагосьце
ручнік скрываўлены твой на крыжы.

На папалішчы мы зьбіраемся дзікім,
чужыя зводнікі дзе ладзілі таргі.
Браты і сёстры у той дзень вялікі
зьбіруцца ўсе у дом свой дарагі.

На стол кляновага паставім соку,
пакроім радасьцяй тугу і сум.
Сьмяяцца будзе вечар сінявокі,
зарой цалуючы палёў красу.

Такой ня ведала бяседы ў хаце,
такого сьветлага ня знала дня
ні наша бедная калісьці маці,
ні наша блізкая крыві радня.

Пакуль-жа, родная, паклон ад брата!
Я вельмі ўсьцешаны, што ты жывеш...
Прыклей на лішцьве каля нашай хаты
крывёй напісаны мой сьціплы верш.

1945

О родны край

Са мною ты на яву і у сьне,
мой родны край, блізкі і блізка...
Табой живу. Малюся, як вясьне.
Ты -- песьняў-дум найлепшая калыска.

Нідзе, я ведаю, сябры, нідзе
ня знойдуць лепшага у сьвеце вочы.
О родны край! Куды мой шлях вядзе --
у бок паўдзённы ці паўночны?

Ўпаду ад сьлёкі я, ўпаду, памру,
мароз душу маю ад цела прыме.
Не прывядуць шляхі к дабру,
калі сустрэнуцца у Рыме.

Кірунак захадні -- зусім чужы,
усходні гэтакі ж. Усе чужыя.
Над першым навальніца ўсё дрыжыць,
па-над другім зьвяр'ё начамі вые.

О родны край! Цяпер мая рука
наволг адшпурне чужую вушчунь.
Са мною ты, і шлях на твой наказ
паволі ўжо ідзе да родных пушчаў.

Зальцбург, лістапад 1945

Апошняя малітва

Яшчэ раз кленчу я ля сьценаў Храма:
 -- О Божа, Валадар зямлі, скажы Ты,
 чаму ізноў каля Сьвятое Брамы
 жывое цела бачым на крыжы тым?..

На пліты мармуровыя сыцяе
 кроў сьвежая із ран балючых...
 Пустэльнік помсьлівы -- раскольнік-Каін --
 чало сыцкае ўжо вянком калючым.

Па-над бажніцамі, над купаламі
 у стоме чорныя стварэньні кружаць.
 Няверцы прышлыя у грэшнай краме
 ля ног згінаюцца халодным вужам...

Нялюдскі танец свой згібеньне грае
 на струнах д'ябальскіх да сьлёз, да ўмору...
 Хіба ўжо гэтая доля Краю,
 табой ахрышчаная ў момант створу?

Ўпаду лепш сам я каля сьценаў Храма,
 і там апошняя малітва будзе:
 «Браты і сёстры, пад Сьвятою Брамай
 зямлёю роднаю прыкрыйце грудзі!»

Лістапад 1945

Адцвіла маіх надзеяў ружа
і, напэўна, больш не зацвіце.
Выгінаецца халодным вужам
зманлівасьць былых уцех...

На шляху няспраўджанае дзеі
прыпынілі дні маю хаду.
Дзе-ж вы, дзе, квяцістыя надзеі --
солад хмеліва юнацкіх дум?

Не спаткаю вас і не адчую,
хоць і часта сьніцца маладосьць.
Ні душы, ні цела не расчуліць
выпадковы у пакоі госьць...

1945

Вялікія шэльмы

Станіславу Станкевічу

У маленстве чужыя казалі,
і яно не забудзеца, мусіць,
што экзотыка нейкай Казані
прыгажэй ад лясоў Беларусі.

Я ня ведаю, можа, здалося,
што душа абліваецца воцтам,
але помню: у жоўтую восень
маё сэрца сыціскалася моцна.

І ружовае сталася чорным,
няпрыемным і прыкрасным вельмі.
Я-ж ня думаў, што ў краі вазёрным
ёсьць такія вялікія шэльмы...

Нямеччына, 1945

Веру я ў сілу сілаў,
веру самому сабе.
Веру, што ты расьціла
шчасьце у барацьбе...

Веру: яно ня выйшла.
Кажуць: яго няма...
Грэшнік цяпер калыша
шчасьце і наша імя.

Веру, што дзень кароткі,
веру, што ноч ня дзень.
Ведаю: нашы продкі
верылі веры надзей.

Веру, што верым, верым,
верым у веру вер.
Нам расчыняюцца дзьверы,
хцівы двухногі зьвер!

1945

ЗЬВЕР ДВУХНОГІ

Паэма

*Сьветлай памяці тых,
што загінулі за сьвятую веру
ў няўміручасьць
Бацькаўшчыны-Беларусі.*

Аўтар

*Праўду-ж горкую пазнаў я
позна,
вельмі позна,
пакарала-ж мяне кара Бога
вельмі грозна!*

Сафокл

I

Ападалі пялёсткі маку
на далоні каляных рук...
Шмат разоў чалавек аплакаў
спадзяваньняў сваіх зару,

і была яна рэдкай госьцяй
на нішчымным куце пары,
хоць малілі усе да млосьці
наймудрэйшыя знахары...

Сьцігавала хаду няўдача
на пякельным жыцця таку,
і каціліся сьлёзы плачу
на ляшчоткі цяжкіх пакут.

Пад счарнелаю пусткай ночы
нылі тупа суставы ног,
усьміхаўся рабінавы почат
на крутыя шляхі дарог.

А віліся яны далёка --
у нязнаны, як доля, сьвет...
Застывалі глухія крокі
на калючай, як шкло, жарсьцьве.

Упляталі у песьні пушчы
балацяны спакой тугі,
як нядоля на сьпінах вушчунь
заціскала вузлом тугім.

Заціскаўся, тужэў... Ніколі
і ні разу нідзе ня мяк...
І цяпер боль той сэрца коле,
а прысьніцца, бывае, так:

расьцьвіталі пялёсткі маку,
і браты на далонях рук,
каб ніхто не стагнаў, ня плакаў,
падымалі да зор зару...

2

Ападаюць пялёсткі маку
на далоні каляных рук...
Чалавек не падаў і знаку,
калі сплямілі дні зару,

але, сьціснуўшы скулы сківіц,
закусіў да крыві тугу,
каб ня вырваўся плач крыклівы
са зьмярцьвелых, халодных губ.

Яму-ж лепей упасьці ніцма
на скрываўлены груд сівы,
як згінацца лазою ніцай
перад зьдзекам і нема выць.

Не згінаўся яшчэ нідзе ён,
і цяпер, калі тлее сіль,
хто пасьмее сваю надзею
са згінотаю дзён мясіць?

Вуглянее ля сьцежак слава...
 Спадзяваньні -- скупыя сны.
 Хто-ж пакрыўдзіў і так зьняславіў
 няўміручасыь людской вясны?

3

На скрыжаванні -- тры крыжы,
 усе ад даўнасьці сівыя,
 над імі ў споласе дрыжыць
 прамень зары... Журботна вые
 вільготны подых. Ля ракі,
 на камяністым плыткім плёсе,
 вартуе, сеўшы, сьцень ракіт
 сівая, згорбленая восень.

Зыбае плынь луску ляшча,
 затокі мшысты бераг мые,
 і рэжа косамі плюшчай
 чароту выгнутыя шы,
 і плачуць мройныя кусты
 калін, нячэсаныя вербы,
 што неўзабаве ўбор густы --
 прыпынак ценявы, дзе зьвер быў, --
 руды аголіць лістапад
 і замяце у кут-зацішак,
 ці мо' ракі шумлівы спад
 на хвалях век іх закалыша.

Хінецца, горбячы свой стан,
 вятрамі высмактаны блёкат.
 Сьцякае з жоўтага ліста
 каля карчоў бусьліны клёкат...
 І шэлест гнецца у лісьці,
 пачуўшы музы гэтай гукі,
 разьмяк расчулены і сьціх
 ад стомы мляўкае ля сука.

Над полем вораным здалёк --
 празь цьвіль смугі ліпкой --
 аднекуль

бруіцца днёў самотных клёк --
адменны пах расьлінных лекаў,
паволі сочыцца, ідзе
да міражоў, дзе сьветлацені
прадуць на восеньскай градзе
уток крылатых лятуценняў...

І толькі зрэдзь яны адны,
нібы наструнены рукамі,
віхры пругкія -- бягуны --
клубкамі коцяцца пад камень
і вырываюцца адтуль,
і да крыжоў імкнуцца бліжай,
кранаюць дрэва наляту
і пыл на грывы свае ніжуць.

І пахне хмеліва зямлі,
і журавы на поўдзень з хаты
нясуць, бы тыя караблі,
на крылах клонат свой багаты,
спакой азёрнае тугі
нясуць у край чужы і небыт,
нялёгка безьліч міль тугіх
адольваць зорным шляхам неба!

Мінаюць шэрыя папар
і рунь азіміны із болем:
да пуху іхняга прыпаў
знаёмы, родны водар поля.
Мінаюць гомельскі блакіт
і накіп воблачнага цэду...
Паўдзённай сьлёкі воск плаўкі
плыве птушыным сьвежым следам.

Гавораць шэрыя чужым,
што ў нас зь вясной сябруе восень,
што па нябожчыцы-мяжы
палёў вятры цяпер галосаць,
і сьведкі даўнасьці жывой --
крыжы, бы тыя вартавыя,

стаяць маўкліва... Хмар сувой
даўно цяпло над імі выеў...

4

Якое сьвету хараство!
На харастве -- цьмяныя плямы.
Чыя-ж рука цудоўны Створ
пад сонцам мурзае вуглямі?

Якія контуры на тле
сьвятла выростаюць і рысы?
Яшчэ ня ўмёр, яшчэ ня стлеў
зарою высыпаны прысак...

Жыве ён... Курчыцца апад
красы ля брам ліхіх суцьмежжа.
Хто-ж гэта зноў, мой родны брат,
сады упокат хціва рэжа?

Чые-ж віднеюцца яшчэ
і ткуцца гэтак сілуэты?
Ці не касу сваю Кашчэй
над галавой заносіць сьвету?

І краем правага пляча
сьпірае збоі хмар гарбатых?
А мо' гатуе стравы чар
сваіх магутная Гэката?

Ліняе сьвету хараство,
мяняе колеры і блікі...
Глядзіць вачыма зораў Створ
на вобраз Януса двухлікі...

5

Дымяцца хмары. Неба край
у нявыразным нейкім русе.
Даўно ўжо Лысая гара
вяшчуе глум на Беларусі.

Глыбока ў ейную душу
 упіўся чорны кіпець госьця...
 Жалобу дня прыблудны шум
 кляймо азначыў на пагосьце...

Над ім -- у посягу згібень --
 накішталт мангольскага узору
 гараць на выкутым ілбе
 крывёй палуджаныя зоры...

І стогне Лысая гара:
 як тую кроў крывёю сьцярці?
 Галосіць нема родны Край
 у танцы выскаленай сьмерці.

Густыя воблакі працяг
 нябёс і край зары задзьмулі.
 Вільготным клёкатам бацян
 на языку мазоль намуляў,

заплюшчыў вочы, болю зло
 у пух скупы угнула голаў,
 упаў скамечаным вузлом
 на гузьякі карэньняў голых.

Рышелі тупа косьці дрэў,
 а вецер ліпу гнуў і гушкаў.
 -- Скажы, дзядунька, не памрэ
 ад болю скурчаная птушка?

-- Ды не, унучак, аджыве,
 але-ж нядобрая прыкмета...
 Зірні, часамі у траве
 няма яго цыбрых дзетак?

-- Няма, дзядунька, анідзе...
 А хіба ёсьць у птушак дзеці?
 -- А як-жа. Мусіць, у гнязьдзе
 іх забаўляе сьпевам вецер...

Дымяцца хмары. Неба край
у нявыразным нейкім русе.
Напэўна, Лысая гара
вяшчуе глум на Беларусі.

6

На грудзе выгану рудым
акачанеў падбіты бусел.
Шчышаюць корань лебяды
лятою змораныя гусі.

Туга спанатрыла гусей,
і вартаўнік прыжмурыў вока:
ці выган посны напасе
усіх прад выраем далёкім?

Ці уратуе пух густы
ад зябкай плыні цела дзічы?
А мо', як бусла, пад кусты
прыгорнуць хвалі роднай Пцічы?

І мо' дарэмна ля уструг,
вазёр палескага балота
чакае -- блізкая нутру --
гусей асмужаная лотаць?

І спогад точыць мозак іх,
і ім такое нават сьніцца,
што усьміхнуцца на куп'і
'шчэ беларускія брусніцы,

і прыме ветліва у стан
радня спагадлівая плойма...
Абмые Прыпяць на хвастах
ляты завільжаную пойму.

Аж тупат нейчае хады
на хвалі пасьці іх прымусіў.
Застаўся корань лебяды
у дзюбе шчушленькае гусі.

7

Галосяць распачна вятры.
І, нема стаўшы ля дарогі,
глядзіць зняважліва на тры
сьвятыя сымбалі двухногі...

Каго-ж убачыў я? Паждзжы...
Згадай, дагодлівая памяць,
пакуль раптоўныя дажджы
і цемра постаці ня сплямяць!

Увагі-ж вобраз гэты варт:
ў вітрынах славіўся ружовых...
Але чаму ягоны твар
тупымі зморшчкамі пажован?

Мо' гэта здань? А можа сон
на вочы скінуў вэлюм шэры?
Чаму-ж ён чорнае крысо
падняў на вузкі лысы чэрап?

Калі-ж прыйшоў сюды і скуль?
Якія ў думках мае дзеі?
Пазнаў па цені на пяску
намер злачынны ліхадзея...

Хавай-жа твар свой, сыцеражы...
Душа і сам ты у палоне.
Паслухай, неба як дрыжыць
ад гневу нашых Сцыпіёні.

8

Нябёс базырны сакатун,
здалося, хмары бічам хвошча.
Прысеў на чорную пяту
зямлі зьвярэджанае пошчак,

стуліўся вузьлікам тупым,
прыліп -- ні слыху і ні дыху,

сьцігуе сьлед яго ступы
манаю купленае ліха,

ачнуўся, луснуў і яшчэ
(не адпачынак-жа на пятах)
праз морак вечару шпарчэй
памчаўся, сорамам праняты,

туды, дзе згас ужо і сцах
спадзеў абещанай уцехі,
дзе зноў жалобная сьвяча
гарыць ля саламяных стрэхаў,

дзе людзі змораныя, сны
снуюць ружовыя карункі
пра золак раніцы, вясны
на павуцінні думак стрункіх...

Імчыся-ж, пошчак, не маўчы,
усьцеражы ты наша шчасьце,
скажы, што сяньня уначы
імкнецца звер двухногі ўкрасьці

душу з грудзей людскіх; скажы
і урачы нячуты пострах:
на скрыжаваньні тры крыжы
перад лязом сякеры вострай

стаяць маўкліва. Зварушы,
ускалыхні ты навакольле!
Няўжо зьвярынае душы
ніхто на восьці не наколе?

Няўжо абыдзе, не кране
жывога сэрца сіла гневу?
... Упаў над полем і счарнеў
у хмарах
неба зорны невад.

9

Апошні згас агеньчык -- дагарэў.
Запахла у паветры прэлай вікай.
-- Якая-ж, згінь ты, цемра на дварэ,
ну, прост' хоць вока пальцам выкаль...

І трэба-ж, выгнала якраз сюды
мяне нялёгкая да іх часіна.
Надвор'ем гэтакім, я чуў, заўжды
прымаюць грэшніка сукі асіны...

Э, думкі чорныя, ідзеце прэч!
Што мне да грэшніка таго ці сука?
Хіба ўжо першую сьвятую рэч
мае спрытоньваюць са сьвету рукі?..

Хіба ня бачыў на сваім вяку
яшчэ мо' горшае ля ног ахвяры?
Ня я -- дык іншыя павалакуць
да лазьні косьці і живот напарыць.

А страх, абачлівасьць -- курыны жарт,
ня камень-жа глытаць гарачы...
Чаго, дзівак які, разбойнік варт,
калі ня верыць у сваю удачу?

А хто-ж адважыцца -- няхай кране:
маё нутро зьвярынай помстай дыша...
'Шчэ-ж ня было ў жыцьці такога, не,
каб я на промысел дарэмна выйшаў,

каб я спыняўся перад чым калі, --
двухногі плюнуў і расьцёр нагою.
Калі душу сваю крывёй абліў,
душы развагай сьмешнай не загоіш...

10

Па цаліне былых валок
шляхі хады раскрыты насыцеж,

двухногі зьвер начы валок
на згін украдзенае шчасьце.

Згіналі голаў зьбегі мар
і нявыразны нейкі клопат.
Вятры кацілі тоўшчы хмар
па-над зьвярыным зманым тропам.

Мігнуў ля ног маланкі брыж,
і дождж паліўся, нібы з луба.
Гарою здаўся лёгка крыж
на моцных плечах душагуба.

Гулі з грыватамі слупы,
такая, знаць, удача слупа.
Адчуў двухногі боль тупы
і падазроны нейчы тупат...

Угнуўшы голаў, душагуб
убок рвануўся ашалела.
-- Няўжо?.. Няўжо?.. Перамагу
такі нязвыклы накіп цела...

Перахітру ягоны нюх,
што напасткі бярэ, і збочу...
А не -- сыцігуі сабе: зманю
душу і сьлед у пекла ночы.

А там -- памераемся мы
з табой і сілаю, і спрытам:
шпурну у твань камяк нямы --
і сыціхата, і шыта-крыта...

Ага... Ня выракся яшчэ?
Нясі-ж на скрут сваю удачу!..
Нясі-ж! Крывёю труп сыцячэ...
А мо' я сьмерці твар убачыў?

Хвастаў горб зьвера дождж касы,
і бег таропкі думак гнобіў,

здалося, быццам валасы
старчма на вузкім сталі лобе.

-- Ідзі-ж, ідзі-ж, касцяк, паўзі!
Паўзі, разумнік...
бліжай, бліжай!..
Хто-ж гэта месіва гразі
на кастылі крывыя ніжа?

Чые-ж там ськвіцы жуюць
вуглі чырвоныя на дроце?..
Хто-ж палыскуе гэтак муць
касой іржаваю упоцем?

А там... А там!..
Сіпяць вужы?
Вачэй смяюцца праварыны?..
Ха-ха, ха-ха!..
Крыжы... крыжы... --
зарагатаў гарляк зьвярыны.

-- Вазьмі-ж мяне...
Вазьмі, вазьмі!..
Няма ратунку і збавеньня!..
Навяз, разьятраны, грудзьмі
на дзіды гострыя каменя.

II

Табе, мой голубе, унук,
даўно ўжо расказаць хачу я
жывую казку. Час мінуў,
і пра яго ты не пачуеш,
калі памру я. Родны дзед
мне расказаў 'шчэ днямі тымі,
калі зьбіралі на градзе
ўдваіх капусныя лісты мы.

А сам пра час былых вякоў
ад жабрака, што граў на ліры,

пачуў за восем медзякоў,
калі буслы ішлі на вырай.
Не напісаў ніхто яшчэ
ані пра час той, ні пра бусла,
а казка сочыцца, цячэ
паволі з вуснаў і да вуснаў.

На неазначанай вярсьце
ля пушчы -- Белае балота,
зь вясны да восені расьце
адна-аднютка там лотаць.
Балота зьбікае ня сьпіць
ні уначы, ні ў дзень цалюткі,
сябе няцяжка утапіць
на цаліне ягонаў гнуткай.
Пад цаліной -- вада й вада,
а пад вадой сінеюць горы,
якія -- цяжка разгадаць,
а праўда -- вось што нам гаворыць.

Паблізу самых сініх гор,
што йшлі ад мора і да мора,
на неакрэсьленым прасторы
між рэк блакітных і вазёраў
спакон вякоў жыла, ляжала
адна вялікая дзяржава.

Народ -- багаты, ня скупы,
гасьцінны, мудры, працавіты:
араў, касіў і сеяў жыта...
А сьвет спакусай падкупіць
імкнуўся меж ягоных варту;
і аблягалі хмары ўпарта
няраз дзяржаўны супакой
і схілы гор, і сьпіну пушчы,
але ні разу не разлушчыў
гарэха збройнаю рукой
ля межаў зманлівых злачынец:
у край быў шлях яму зачынён.

Народ із розных быў плямён,
але ўважаў сябе адзінай
сям'ёй, нібыта нарадзіла
адна іх маці.

Заўжды ён,
калі на край паўзла навала,
зямлю, што долю ўздавала,
што хлеб людству дала і соль,
сыноў галубіла, расьціла
і наліла нязломнай сілай,
што абышла нягоды, золь
і ўратавала веліч славы
свае дзяржавы-Сьвятаславы,
абараняў, як сэнс жыцця,
як маці сына у няшчасці,
каб сьмерць ня здолела украсьці,
і ўпарта краю родны сыяг
наперад нёс.

І па віхуры
на чужынецкіх сьценах муру
ламаў ён дзіду перамог
і выразаў мячом на вежах
пячатку з вобразам мядзьведжым,
каб не адважыўся, ня змог
напасьнік выламацца зь меры
і больш ня стукаўся у дзьверы...

Ня бралі войнікі-сыны
з чужых зямель ніякай дані;
і як бы вораг ні паганіў
удачаў іхных, штовясны
ля пераможнае мясьціны
прымалі ворага гасьцінна
і частавалі караля
ці князя нейкага з дружнай
віном бруснічным і ажынным,
адборным мёдам -- чым зямля
плаціла кожнаму за працу,
было чым госьціям частавацца...

На разьвітаньне із байніц,
пасля ўрачыстых княжых словаў,
із літых бітніц адмысловых
на першым завадзе зарніц
пускалі ў сінь тугую налпам
сто чатырнаццаць моцных залпаў.

Вось так ля самых сініх гор,
што йшлі ад мора і да мора,
на неабсяжным тым прасторы
між рэк блакітных і вазёр
спакон вякоў жыла, ляжала
адна дзяржава-Сьвятаслава.

Між тым, у хорамах ля скал,
за васямнаццаццю замкамі,
дзе збуцьвянеў ад часу камень,
дзе жыў адважны князь Аскал,
ішла з чужынцамі размова...

Утаямнічанае змовы
ніхто ня ведаў і ня чуў,
і толькі грозная княгіня,
каб посьпех змовы не загінуў,
паліць загадвала сьвячу
ад першых зораў і да зораў,
каб не наслаў Бог часам мору
на князя.

Ўдзень і уначы
ад злых вачэй зямлі вялікай
праз слуг-ганцоў сваіх паклікаў
ён войска хорам сьцерагчы.
І сьвіце князь Аскал зьняверыў
і ўсіх на забаўку да зьвера
у лёхі хораму ўкінуў
і, каб зацерці сьлед злачынства,
каб выйшла гладка ўсё і чыста,
даў спадкаемцу свайму, сыну,
наказ -- усьмерціць тыя душы,
якія сон ягоны зрушаць...

І от ізноў ва ўсе канцы
тае дзяржавы-Святаславы --
да рэк, вазёр, балот іржавых --
імчацца сынавы ганцы,
імчацца пешкі, мчацца конна
з такою весткаю няпоўнай:
«У слаўным хораме, ля скал,
памёр вялікі князь Аскал...
Цалуйце сьлед ягоных ног
на скрыжаванні ўсіх дарог!
Ану-ж убачыць ля дарогі
шчасьлівец дух зямнога Бога»...

Гулі мядзяныя званы...
Усыяж дарог стагналі людзі:
«Як жыць бяз князя рай наш будзе?
Як будзем жыць цяпер адны?
О дух сьмяротнае напасьці,
вярні у рай наш сонца шчасьця!»

Між тым у хораме ля скал
за васьмнаццаццю замкамі,
дзе збуцьвянеў ад часу камень,
сядзеў з дружнаю Аскал
і вёў таемную размову.
Ніхто ніводнаму на'т слову
ня сьмеў пярэчыць, бы ня чуў...
І толькі грэшная княгіня,
каб посьпех справы не загінуў,
паліла жоўтую сьвячу
ад першых зораў і да зораў,
каб не наслаў Бог толькі мору
на князя.

«Святаслава,
кажу вам, хутка можа стацца
цэнтраляй сьвету і зямлі
ўсяе на цэлым белым сьвеце.
Адно уцямаце вы, што я,
памёршы, мушу уваскрэснуць,
што на зямлю прыйду ізноў

караць жывых зямлі і мёртвых...
 Пераканаць вам трэ'народ,
 што я памёр, а дух жыве мой,
 і каб маліліся усе
 за паварот мой найхутчэйшы.
 Але-ж пра гэта -- толькі тут,
 на нашых землях, зразумейце...
 А там -- за межамі -- жыву
 і доўга жыць і княжыць мушу...

А я, тым часам, спакушу
 народы сьвету і дзяржавы,
 што жыць нам трэба надалей
 усім у злагадзе і дружбе...
 Які вялікі, цяжкі грэх
 я на душу бяру, мой Божа,
 калі ад заўтрашняга дня
 ператвару сябе у Бога».

12

Вартуе цемра зьвера цень,
 а зьвер -- бліжэй, бліжэй да мэты.
 Што-ж сыніцца беднай сіраце
 пад дахам зор у момант гэты?

...Крутая сьцежка. Грузкі брод.
 Вазёры ліштвам і абшыты...
 Вялікі чорны калаўрот
 прадзе кустоў густых ракіту.

Спыніўся: мякішам мяздры
 шнуры ягонья набраклі.
 Лускою счахлае зары
 частуюць цені племя грака.

На балі гэткім, на карчы,
 жывое з глузду можа зьехаць.
 Ля пня, укопаны, тырчыць
 расьпечаны драцяны вехаць...

Нахлынула смуга. Прылёг,
стуліўшыся, хлапец ля куста.
Ашчэрыўся асельнік-лёх,
злачынны валадар распусты:

-- Ты стойма маеш сыцерагчы
асеці зорныя і пушчы...
Сівая ведзьма на карчы
зубамі шкла табе налушчыць.

Гарбуля -- гнеўная Яга, --
як што на прысмакі ты ласы,
сыпячэ зь ігліцай пірага,
а з вухналямі зварыць квасу...

-- А што... а што, калі сюды...
калі пастукае у дзьверы?.. --
дрыжэў прад воблікам блядым
хлапец ля ног калматых зьвера.

-- Дзядусь надыдзе... Аднаму
мне крыху вусыцішна. Баюся...
Каму-ж паскардзіцца, каму,
калі Яга мяне укусіць?

-- Дзядусь!
-- Маўчы!
-- Хутчэй сюды!..
-- Якога клічаш сюды дзіка?
-- Я...
-- Чуеш нейчыя сыляды?
-- Я дзеда роднага паклікаў...

-- Клянуся чортам, абмінуць
няхай увагу зьвера крокі,
прымушу выпіць бруду муць
із самай лужыны глыбокай...

Як вецер сьлед мой заграбе,
магу цяпер ужо прызнацца:

смалой на кволым тваім лбе
з уцехай выпеку «ІЗ».

Э, ліха думак! Сыцеражы
спакой балотаў зыбкіх, кручы...
Засьнеш-жа -- выкалю крыжы
на жываце ражном пякучым, --

сказаў такое хлапчуку
вядзьмак, крывёй наліўшы жылы,
крутнуўся двойчы на суку,
і цемра сьлед заваражыла.

-- Што зьвер двухногі мне чаўпе? --
падумаў, сеўшы каля прызбы.
Ад страху дзікага цяпер,
здаецца, камень перагрыз-бы.

Сядзіць, і мроіцца яму,
што сам смакуе саду сьлівы...
-- Дзядусь! Я птушку перайму...
Дзядунька, я не палахлівы...

Прамчаўся нехта па траве
і прылабуніўся ля плоту.
-- Дзядусь!.. Страшэнны чалавек
сьвідруе цемру носам крота...

Дзядунька, срэбра на расе
убачыў... Забаўка якая!..

Сякерай горла перасек
двухногі. Ліпкая, гляўкая
сьціскае грудзі кроў...
-- Вядзьмак...
-- Якая злосная, Яга, ты...

Расьцьвіў, здалося, сіні мак
і зьнік над пушчаю рагатай.

Злы дух у цемры рагатаў,
і цені стукаліся лбамі...

Прыліп, як клешч, да жывата
вядзьмак счарнелымі губамі.

Гаіла неба боль пакут.
-- О, каб дзядусь пра сьмерць праведаў!
Прачнуўся, стаў --
на лабяку
ні ведзьмака няма, ні дзеда.

1944-1955

МАІХ УЯЎ РУЖОВЫХ РАНАК

Паэма

1

Ад болю ўсё яшчэ гудзе
 разгневанае цела краю...
 Жыве яно -- не памірае:
 употайкі цяпло грудзей
 ягоных сьпеліць травы поля,
 і як ні смаж іх, ні палі,
 празь скібы чорныя ральлі
 яны зірнуць-такі на волю,
 крамянай сьвежасьцю вясны
 умьюцца. Расой валогі
 спалосча мораку цьвілога
 зара усходу сьлед квасны,
 і усьміхнецца поле хатам,
 і як ні смаж іх, ні мары,
 убачаць зноў гаспадары
 сваіх клапаў плён багаты.

2

І часам тым у шчыт такі
 напоўняць плёнам лёхі спрату.
 За найдарожшыя караты
 ён не прадасца. Ветракі
 за рупасьць мелівам заплацяць,
 і як ні смаж яго, ні праж,
 сьвяжукіх печываў ікра --
 адзнака моцы і багачыя --
 цалюткі дзень і дзень пры дні
 да новых жніў, да касавіцы
 ня выйдзе з хаты, са стальніцы
 ні у бацькоў, ні у радні.
 Запас, маўляў, бяды ня чыніць...
 І як спусьціцца і ня мець
 у сьвірпах збожжа таго медзь?
 А ну-ж і дзьверы хто адчыніць...

3

І хмелем паху пульхны хлеб
 змацуе пах акрас і варыў.
 І сонца спогаднае хмары --
 асеньніх днёў жалобны крэп --
 спатоліць, даўшы волю спору.
 І як ні смаж іх, ні чарні,
 праб'юцца спору карані
 у грунт зямлі, знябыўшы морак,
 напояць сочывам руды
 асьмяглы, глейкі мякіш глебы,
 і зашумяць у сіль, у неба
 шыракалістыя сады,
 налітыя крамяным воскам...
 І як ні смаж іх, ні пячы,
 яны -- найлепшы супачын
 гаспадару -- тубылицу вёскі.

4

Здабыткаў новых, сьветлых дзён --
 пладоў уцешнай, рупнай працы,
 за што сам край ішоў змагацца,
 чаму сам край быў так жадзён,
 не прыдаверыць край нікому,
 і як ні смаж яго, ні крой,
 пары тэй бачу сяньня скрой
 і ўжо выразна чую гоман
 вялікай прышласьці. Яна
 і не далёка ўжо, а блізка,
 хоць морак ейную калыску
 і затуляе ад відна.
 І дзень той сэрцу будзе дораг.
 І як ні смаж яго, ні гні,
 не прыгібае больш ані
 да рук сваіх спакусны вораг.

5

І не спаружыцца з красы
 краіны зводнік чалавека:
 лугоў краса, гаі і рэкі,

вазёры думныя, лясы --
найдаражэйшы скарб прыроды...
І як ні смаж яго, ні плюшч,
а ён бы той балотны плюшч,
расьціме й жыць для насалоды,
але-ж ня зьверу, а людству,
бо зьвер, як быў, і будзе зьверам..
І я ня дам ніколі веры,
што мор надыдзе хараству!
Усё, жыве і жыць што мусіць,
што сьпеліць зорная асець,
на хвалях прышласць прынясе
для несмяротнай Беларусі!

1946

Песьня

Хто-ж ня чуў Цябе і ня жыў Табой, несмяротная беларуская Песьня! І чулі, і жылі, і самі сьпявалі, і іншых пяшчотнымі гукамі музыкі цешылі. І найлепшым бавеньнем сэрца й душы чалавечай была Ты, цудоўная нашая Песьня...

Удзень і ўначы, у хаце сумной -- на Радзіме, і недзе далёка -- на землях чужых і варожых, у горы і шчасыці, у дзень нарадзінаў і сьмерці -- заўсёды і ўсюды -- зьвінеў, не змаўкаў непадкупны, адменны, наструнены голас Зямлі Беларускай.

Расла і ішла Ты ад мора да мора, за стромыя горы і пушчы ставечныя, празь вільгаць туманаў балотных сягала і немарач твані; на крылах вятровых наўсуперак лёсу плыла і мацнела пад сонцам, пад зорамі неба блакітнага сьвету.

І сянняя живеш -- не скараешся, родная, мужная Песьня народу! І толькі часамі Твой голас, сумны і надрыўны, ад болю змаўкае і падае ніцма на жораст, сухі і калючы, каб потым, акрэпшы, напіўшыся соку зямнога, узняўца вышэй 'шчэ, скрануць няжывога і горам прыбітага брата словам сваім абнадзеіць.

Ні вецер ільдызнага мора, ні сьпёка паўдзённая пустак ня спыняць Цябе, ня скуюць і ня здушаць нідзе і ніколі, дарма што зьняславіць наровяць дзікія, нязвыклыя, прышлыя зыкі. Нямеюць, пачуў я, спакусныя гукі і курчацца зводнікі цёмныя вуліц, адчуўшы Тваю векапомную славу.

І слухаюць людзі, чакаюць, ля крыжа укленьчыўшы нема, прыходу збавеньня пад гром навалніцы, дзе стрэлы маланак, агністыя стрэлы, ўядаюцца хіжа у цела жывое, і рانیць шаленства атрутай смяротна з уцехай на сьцежках прысьмелых істоту.

Душа чалавека, як Песьня, -- живою ня дасца у рукі свайго ліхадзея!.. І сьмерць не здалее змагчы, сьціхамірыць, хоць цела

павісьне на горкай асіне. Дух вечны, і вечнасьці сілы узьлёту
глумлівыя сілы зямлі спакарылі.

Прабілася Песьня празь немарач даляў... Спатоліўшы сілы ў
дарозе нялёгкай, упала ад стомы на сівыя скалы, і... песьню
спынілі халодныя Альпы. Галосаць і б'юцца аб камень зымшэлы
абрыўкі мэлёдый далёкага Краю, і стогнуць журботна, налітыя
гневам, у лёхах маўклівых падбітыя рытмы...

Дарма... Не памруць, не загінуць бязь сьледу, хоць песьні
чужыя зьбіваюць іх з тропу. Яны 'шчэ жывыя і грымнуць над
сьветам, узьнёсшы да зораў імя Беларусі.

Ліпень 1946

Каля вакна равесьнік-клён
глыбокую задумаў думу.
Я ведаю: пакуль і ён
ня выплакаў лістамі суму.
А выплача -- прыгне свой стан
і моцна зашуміць ля вуліц.
Я выйду зь ім упоруч стаць,
і ён гаротнага мяне прытуліць.

1946

Зь дзёньніка ДП'і...*

... І дзень ня спляміцца «заветны»,
і дні, пражытыя ў бараках,
як давялося йсьці на сьметнік
і дзень цалюткі поўзаць ракам.

А сьметнік -- сьметнікам: ня сад той
і не праспэкт, ня водар парку!
І ня дзівіся, дружа, надта,
што я мазоль нацёр на карку

вугальлем, выграбеным з кучы,
і змуляў ног сваіх калені.
І трасцы рад будзеш сьмярдзючай,
як месяц цэлы пакалееш.

Вось так жыву я і блукаю,
бы здань начы, каля дарогі,
пакуль на суд не пагукае
за крык душы мае двухногі...

Замоўклі ўсе, нібы сьвятыя...
Ня згасьлі сьвечы і агні...
Паклон табе, дэмакратыя,
і вам, вызвольнікі і дні!..

Навяз на зубы тэрмін «вываз»,
і думы сушыць і скрабе:
мо' морскіх хваль сівыя грывы
нас прыгалубяць да сябе?..

*ДП -- ад Displaced Person («перамешчаная асоба» -- выгнаньнік, уцякач, эмігрант).

Вязеце-ж, фурманы, край сьвету,
куды вядзе малочны шлях,
пакуль 'шчэ песенька ня сьпета
і конік ваш у аглаблях...

Сон...

Сабраўся, сеў я і паплыў,
а сьледам -- чорных дум наплыў:
-- Куды, паэце мой, браток?
Які спадобаўся куток?
-- Плывем па моры па глыбокім
у край нязнаны і далёкі...
Прыплыў, падняўся і стаю
і думу думаю сваю...
А думы чорныя яшчэ:
-- Ну як, браток, табе лягчэй?
-- Скажаў-бы, думанькі, вам нешта,
але і сорамна, і сьмешна...
-- Кажы, паэце, не маўчы!
Відаць, надумаўся ўцячы?
-- Нікуды, думкі, не ўцяку я:
і тут, як там, мяне цікакуюць...
-- Хіба ты шэльма ці круцель,
што голаў страх тваю гняце?
-- Ды не, ні шэльма, ні круцель я,
а сьвет, чамусьці, вар'ячце...
Шукаю, думанькі, я волі,
а воля тая -- у няволі...
Крануўся, йду сабе і йду,
а сьледам -- згусткі чорных дум...

Зальцбург -- Лексэньфэльд,
люты 1947

Адменная ода

Твая слава ня мной расьпечана,
хоць сама ты мяне й пякла...
Пакідаю цябе, Нямецчына,
спапялеўшая ўся датла.

Не сьмяюся над горкай чашаю
і ня плачу -- прабач...
Скажы,
хто учора за сьпінай нашаю
нашай сьмерці каваў нажы?

Лашчэў сэрцы сьмяротным прысакам
на узьвівах свае вясны,
каб ня сьмелі ўзняцца высака
залатыя у песьнях сны?

І пад сонцам,
дзе мройна сьпелі 'шчэ
наліўныя садоў дары,
пакалечыў так зманнай веліччу
сьвежы полыск людской зары?

І надзеі у грудзях матчыных
хто зьняважыў -- на глум атрос?...
Навет мора такое спадчыны
ня прыймае ў сваё нутро.

І цяпер, як апошнім дотыкам
вычуваю твой боль і сум,
над шпілямі халоднай готыкі
вусны гнеў мой табе нясуць.

Дзе нядоля мая прытуліцца,
ня пытайся пакуль -- маўчы,
да палацаў на родных вуліцах
ты спаліла мае ключы...

Брэмэнгафэн, верасень 1947

Пякельны дар

У новы край, далёкі і нязнаны,
з пакункам дум -- тугой набраклых мар --
нясу гадоў ліхіх пякельны дар --
скамененую горам немач раны.

Няўцешныя пэйзажы і экраны --
змардованы зямлі пакутны твар.
На тлю крыжоў -- глыбокі сьлед ахвяр --
мятуць віхры жарствы пясок каляны.

Губляецца ружовы небасхіл,
і пляміцца нябёс блакітны полаг.
У зьвівах хмар, над сумнішчам магіл,
калышацца агнёў трывожны сполах...

Нялёгкі шлях ізь пекла па касьці,
а мне-ж ісьці... Далёка 'шчэ ісьці...

1947

Сьвітанак

Сьвяжуткі зары сьвітанак,
купаючыся ў расе,
зь месячыкам на ганак
хацінкі мае прысеў.

Палашчыў ваконцаў шкельцы --
сінуюткае срэбра рос,
а потым чысыцоткім цельцам
да пёрка майго прырос...

Сяброўства трыўкога почуў
з шырокіх сьвятліц душы
выносіў на сонечны вочап
сьпялюткія думак каўшы.

Важкія, адменнай масьці,
з тугою лясных смужын,
ня ўмелі ні ткаць, ні прасьці
у праслах вузкіх, ні жыць...

У замуце днёў сьвітанак,
памыўшыся у расе,
пакінуў мой сыціплы ганак
і ў зацішку моўчкі сеў...

Ля берагоў Гішпаніі
(на вадаплаве)

...Цяпер усё. Уласнымі вачыма
пабачыў сьвет. І прыкрасьці дарог
адчуў, як клунак гора за плячыма,
кывёй параненых жарствою ног.

Да сьмерці ўсё у памяці зьбяры:
тугу тайгі і прыгажосьці Крыма,
пакутны крык у сутарэньнях Рыма
і водгульле няўцешных перамог...

Між жоўтых скал паўдзённае сыпакоты
у пошчаку шчапаецца мой плач,
і плодзяцца штодзённыя турботы
на пераломе спадаў і няўдач.

1947

1

Дарма, што на чужой зямлі живу,
 не валацуга я і не бяз хаты:
 удзень і уначы браты завуць
 мяне на полудзень у край багаты,
 дзе шэлест траў, вішнёвыя сады
 і песьні-думы вырасьцілі верш мой,
 дзе вышій я у веку маладым
 кілішак гора свайго першы
 і мудрасьць даўною пазнаў яшчэ,
 і шум дажджоў, і звон лістоў кляновых,
 усьмешку васільковую вачэй,
 і любай цёплае і ласкавае слова...

2

Дарма, што на чужой зямлі живу,
 не валацуга я. Трывалы вязень злomu,
 як весні гром, на грані пералому
 рашчу спадзеўнасьць спору наяву.
 А ўспоруч зь ёй заслону дзён прарву --
 да рунных ніў. На зайздрасьць часу злomu.
 Для родных стрэх -- ахвяраў крыгалому --
 схілю сваю пакорна галаву.
 Крыштальных сьлёз, што лягуць на далонь,
 нап'ецца сум, і сыцісьне боль тугі
 мне горам пасярэбраныя скроні.
 З далёкіх гораў, краю дарагі,
 імкліва мчацца думак мугі --
 прысяга коньніка Крывіцкае Пагоні.

Ня сыходзяцца горы з горамі

Ня сыходзяцца горы з горамі,
ня збліжаюцца і узвышшы.
Навет думкам, цяжкім і змораным,
на спатканьне ніхто ня выйшаў.

Адзінокія, блудзяць сьцежкамі
спадзяваньні пад млосным небам.
І ня хочуць цьвісьці усьмешкаю
рытмы вуснаў на чэрствай глебе,

зь весялосьцю чужой ня мірацца,
ня ступаюць сумесна кроку,
на журботнай у песьнях лірыцы
пакідаюць свой сьлед глыбокі.

Як упартасьць такую выраку
за марамі -- на жоўтай высьпе?
Кажуць, голас ліхога выраку
над маёй галавою высьпеў...

Бо ня сходзяцца горы з горамі,
ня збліжаюцца і узвышшы...
Навет думкам, цяжкім і змораным,
на спатканьне ніхто ня выйшаў.

Амэрыка, сьнежань 1947

СЫЦЕНІ Ліра-паэма

1

Падышла і моўчкі села,
прытулілася да цела.
Ад цяпла і тонкіх ліній
загарэўся ў сэрцы сіні
аганёк... Пакратаў вусны
і нясьмела словам луснуў.
Няпрыкметнае такое,
не давала супакою...
Я зірнуў у зоры-вочы,
на аблічча -- твар дзявочы,
на вясёлкі броў і веек,
грудзі -- белыя лілеі,
хараство і крылы-рукі
і адчуў цяжкія мукі...

2

Нацяможку з хаты выйшаў --
спакусіла чараўніца,
каб да сонца зь белых вішань
росаў першаму напіцца
і прыслухацца да мовы
траў і зор у небе чыстым,
зьвіць у сподзіў адмысловы
слоў адборныя маністы,
акрапіць валогай сіні
некранёнай вуснаў смагі,
каб вятры не замясілі
чысыціні шальмоўствам магаў,
каб яна (мы каштавалі
абяцанкі жоўтай скрухі)
разгарнула дум крышчалі
па-над посьніцаю духу.

3

'Шчэ драмалі струны ветру,
 і сады усьцяж маўчалі,
 толькі ўжо зямныя нетры
 адмыкаліся ключамі...
 Рассыпаўся звон іскрысты
 глыбіні на роснай стыні.
 Шэлест лісьцяў цымбалістых
 выплываў у стройным стылі
 зь цішыні і нікнуў дзесьці
 ў ніцях польнасьці рудое.
 Далікатна скроні песьціў
 шоўк сьвітальны сырадою,
 напаўняў душу да сыці,
 грудзі... Вылучыўшы змогу,
 цалаваўся, змыўшы прыцем,
 з хмаркай месячык двухрогі.

4.

Золак выцадзіў з-за пушчы
 полуд медзіва на стрэхі,
 цяжка раніцы расплюшчыць
 сум прытоптанага сьмеху.
 Ён тугі, як глыбы, глейкі,
 нібы месівішча гліны...
 Распластаўся раптам нейкі
 над зямлёю сьвет савіны.
 І маўчала чараўніца --
 макаў цьвет, кары мігценьне,
 каля пнёў бярозак ніцых
 лбамі стукаліся цені,
 ад касьцей сухога хрусту
 варушыліся узвышшы...
 Напаілі смагу вуснаў
 кроплі сьлёз ізь белых вішань...
 Боль і прыкрасьць насалоды --
 лепш зубамі камень грызці.
 Мрояў пешчаныя роды
 запякліся каля выйсьця.

5

Палажыў на горб уласны
 клунак крыўды -- хай трымае.
 Залатыя сонца пасмы
 засланіла сыцень жывая...
 Задаволеная, села
 і таўчэцца каля клямкі,
 быццам зьвер які ля цела
 аблюбованае самкі.
 І вартуе сыцены хаты,
 часта дзівіцца у вокны,
 ці жывы йшчэ дзень распыты
 на шпянёх вуглоў вільготных.
 Прыціскае, непакорны,
 да грудзей распыяцце крыжа.
 І яна ад злосьці чорнай
 языкамі шыбы ліжа,
 чырванее, стрэміць ікры,
 іклы шчэлепамі шчэміць...
 Адчуваць мне вельмі прыкра
 блізіню свайго зьнішчэньня.

6

Я стаю і моцна зябну,
 прытуляюся да шульля.
 Вецер вецьцем кволых яблынь
 лашчыць зрэбную кашулю.
 Вось яе, адзінай толькі,
 не напнуць на плечы сука,
 бо у нітцы кажнай столкі
 талісман жыцця усукан.
 Маці сеяла й мачыла
 сінявокі лён пад кручай,
 губку-ж выткала дзяўчына
 і пашыла ў дзень заручын.
 На грудзёх, над сэрцам самым,
 васілёк і колас жыта,
 колас доўгімі вусамі
 крэсьліць шлях неперажыты...

І шчыміць мой горб уласны,
і жыве, і дажывае...
Залатыя сонца пасмы
засланіла сыцень жывая.

7

Сонца хіліцца да спаду,
ля гумён гусьцее вечар.
Праплылі над цвіетам саду
хмар залочаныя плечы
і счарнелі. Сыцігашалы
абліліся чэрняй змроку.
Цені -- збродныя шакалы --
нюхам трапілі на крокі
і паўзуць, каб дух украсьці,
па сылядох на жыр спакусны,
сыліняць хіб чырвонай масьці,
хмелем скрыўленыя вусны,
пазяхаюць, гладзяць ікры
і ад рогату лажацца.
Адчуваць надзвычай прыкра
блізіню сям'і хіжацкай...
Ноч вятрамі ашукала
сыцігачоў... У пругкай позе
казытала цень шакала
пусьцінёй ікласты поэях.

1947

Ня было і няма...

Ня было і няма
весьлялосьці.
І ня будзе.
І песьня памрэ.
Сяньня стогне,
як звон,
на памосьце,
заўтра змоўкне
пад хвалямі рэк...

Не прачнецца.
Рабінавым сокам
пахварбуюцца
віру кругі...
На каменнях
у моры глыбокім
рытмы сыціснуща
сумам тугім...

Каракас, 1948

Усё ня так, як думаеш... Жывеш --
і моўчкі мара твая кане...
Гарыш, як росы у траве,
і раптам -- кропля ў акіяне.

Вятры усыпеняць воды і імчаць,
куды -- і сам ня ведаеш нічога.
Умееш гнуцца, плакаць і маўчаць --
умеі чакаць і выраку ліхога...

Адно із двух: загінеш або не...
Мо' усплынеш на хвалях, а мо' канеш.
І як-ніяк... успомні аба мне,
хоць я -- і кропля ў акіяне...

Каракас, красавік 1948

Зрада

Сярод чужых палёў расьціў свой агародчык...
 Ён рос і росамі пад зорамі іскрыўся,
 ды неяк раз, пасля дажджоў цяплоткіх ночы,
 на кусьціках расьлінаў кветкі расьцьвілі ўсе.

Яны і тоны іхных колераў прыгожых
 на тле дрымотных гор, як вечар цені зьвесіць,
 прыгавалі сады і шэлект траў ля Сожу
 і мройны супакой далёкага Палесься.

Так, песьцячы ў душы плён першай сыціплай працы,
 адчуў, здалося мне, цяпло чужога лета,
 але ня мог назваць уласьніку плянтацый
 нязвыклага імя адной з найлепшых кветак.

І проста адказаў, у твар зірнуўшы тлусты,
 цікаўцу сьпешчанаму -- зманлівай спакусе:
 «Такія, мой спадар, -- вам, пэўна-ж, не да густу? --
 растуць і плодзяцца пад сонцам Беларусі...

І ўпярышню яшчэ вось тут, за морам сінім,
 краса паўночная палоніць гэтак вока...
 Начамаі цёмнымі, каб зноў не галасіла
 душа мая, сыцішае боль тугі глыбокай».

Із вуснаў сьмехам скрыўленай, халоднай міны
 пачуўся неўзабаве двухсэнсоўны выснаў:
 «Да незнаёмае заморскае расьліны
 прыгледзецца бліжэй цікава і карысна»...

Нядоўга ў снох маіх той кусьцік цьвіў і рос так,
 а першай адцьвіла й завяла ў сэрцы радасьць:
 згадаў ураньні ля скамечаных пялёстак
 нямудрае імя вазёрнай кветкі -- зрада...

Вэнэцуэля, чэрвень 1948

Прыйдзі Санэт

З блакітнай вышыні прыйдзі, маю, хутчэй
на землі нашыя, збаўлення дух раскуты,
здымі з грудзей людскіх скрыжованыя пуці,
спакой вярні душы і бляск былы вачэй.

Мы-ж толькі ў цяжкім сьне -- у цішыні начэй --
п'ем сіль нябёс Тваіх -- ня хмель зямной
атруты...

І разгінаецца касцяк сьпіны прыгнуты,
і песьні сочацца выразней і званчэй...

Ды сон -- плыўкі міраж, нязьдзейсны плод
вязьніцы,
мігне, бы стрэл пругкі агністай бліскавіцы,
і ў мур глухі спадзе каля зялезных крат.

Зьнікае ўпоруч з ім спадзеў цьмяны
збаўленьня:
красу вясны жывой настойліва на спад
вядзе няўмольная, жывая сіла тленьня.

1949

Восень

Хто сказаў, што цяпер нявесела?
Эх, якая цудоўная восень!...
Расьцьвіла і пад сонцам зьвесіла
галавы залатое валосьсе.

Спавіваецца цела мораку
хмелем шоўкавых кос... Дзівіся,
пакуль роскат грывот на золаку
пярунамі тугі ня высек.

Ня прыспаны на крылах казковых
на узьвівах дзівацкі вырай;
цяжка скутае лета ляскае
кайданамі па струнах ліры.

Пошчак льне, дзе моўчкі павесіла
галаву залатая восень...
Мо' таму і душы нявесела,
што сівее зямлі валосьсе?

Сакавік 1950

Залатая зямлі мяцеліца

Хто сказаў, што цяпер нявесела?
Эх, якая цудоўная восень!...
Расцьвіла і пад сонцам зьвесіла
галавы залатое валосьсе.

Спавівае танюткімі ніцямі,
хмелем шоўкавых кос імшары,
занізала у рудым прыщеме
веснавы неспакой абшару...

Пасьмялела. Пад жоўтым месяцам
патушыла агні бліскавіцаў,
каб далёка, дзе зоры месяца,
не пасьмелі шляхі дзівіцца.

Ахмялела... І мулка сыцелецца...
На сыпчастым дарог абрусе
залатая зямлі мяцеліца
закалыхвае сны Беларусі.

Пошчак льне, дзе моўчкі павесіла
галаву залатая восень...
Мо' таму і душы нявесела,
што сівее зямлі валосьсе?

Сакавік 1950

Найпрасьцей яно -- зусім папросту:
 падысьці, прыблізіцца да цела,
 каб спадзея розьвітку і росту
 у грудзёх жарствою не асела.
 І рукамі -- смугласьцю калянай,
 гартаванаю у працы цяжкай --
 прыкунежыць шчыра і заглянуць
 у журботны твар свае манашкі...
 Ціхі роздум шчырасьці няварты,
 лепш імкліва пасьці і разьбіцца...
 У калоду згорнутыя карты
 не адкрыюць сэрца варажбітцы.
 І яно -- ад посьніцы і посту --
 неяк глуха стукае у скроні.
 Найпрасьцей яно -- зусім папросту:
 думкі й сэрца цела -- на далоні.

Каракас, травень 1950

Я шукаў цябе -- не знайшоў.
На дарогах сляды прастылі.
Расплыліся, бы косаў шоўк,
перажытыя з болем былі.

І апошняе, чым живу,
найдарожшы, гавораць, скарб той --
неразумную галаву --
палажыў я на чорную карту.

Верасень 1952

Даты і іксы

Юрку Віцьбічу

Пакідаючы попел, узялі адно:
 лусту хлеба і пляшку кляновага соку.
 І як змрокі палёў заслانیлі відно,
 прыкацілася песьня з дарогаў далёкіх...

Галасіла, расла, калаціла абшар
 і стагнала ад крыўды над шчасьцем разьбітым
 Гэтак стогне, гавораць, зямная душа,
 як плянэты, бывае, зьяляюць з арбітаў

і шчапаюцца напал, імчацца на згін
 у халодным сусьвету бяскрайнім разьміне...
 Дзе-ж рунеюць шуканьняў людскіх берагі?
 Дзе шукальнікаў доля скупая пакіне?

На акрайцах зямель негасьцінных, а мо'...
 пазяхаючых лавай дзікунскіх абтоках,
 каб прыцьміла суровасьць ганебным кляймом
 лусту хлеба і пляшку кляновага соку?..

І прыспалі у процьмах жажлівых гарбы
 вастрасьпінных абвалаў, маўклівых, бы сьфін
 жаўтатварыя цені рабоў і рабынь,
 пакідаючы нашчадкам даты і іксы?..

Не гавораць вятры плачу тускнай зары,
 што скрываўіла сэрца аб гострыя дзіды,
 дзе спыняюцца сны: ля каралявых рыф
 ці на грудзях шчаслівай у снох Атлянтыды...

Вэнэцуэля, сьнежань 1952

Спрытныя жарты

Сонца, важнае і вельмі чырвонае, вечарам
смутак зямлі пакідала зь нежаданьнем упартым,
нібы крывёй аблілі белы твар чалавечаю,
кажучы:

«Гляньце на нашыя спрытныя жарты --
квецікі сыціплыя... Ягадкі, моцна налітыя
сокам ружовым, зблізяцца... Зьнішчацца формы
і масьці»...

Неба чарнела. І хмары дзіравымі сітамі
зоры рассейвалі, з громам самім каб ня ўпасьці.
Нам-жа нялёгка было на душы: нябывалая
зьява благое нешта сьвету й людству варажыла...
Війная сіла -- магутная --гнула і звала нас
стацца бясстрашнымі... Скоўвала сочыва жылаў.
Потым...

з крывёю і потам хвалі прынесенай
полымя прагнае хлынула ў цёплыя покуці
хатаў... Ружовыя квецікі страшнага месіва --
ягадкі -- моўчкі глядзелі на сонца упокае...

Вэнэцуэля, сьнежань 1952

Жалоба

Было ды з вадою сплыло,
лістамі лілей спавілося...
Па згубе маё сяло
жалобу вялікую носіць.

У чорным. І крыж ля ракі.
Таполяў вільготныя бровы
калышуць у вецці мяккім
утраты і сподзіву словы:

«Было ды з вадою сплыло,
лістамі лілей спавілося»...
Над тым, што пад сонцам цвіло,
і молімся і галосім.

Ня вернецца -- вечны спакой,
акажацца -- выжывем неяк...
Паклонімся хвалі плыўкой
за літасьць і белым лілеям

і скажам: было й ня было,
бялюткі... Акрэп і вырас...
Маліся, маліся, маё сяло,
за сьветлы зваротнага выраз.

Вэнэцуэля, травень 1954

Жылачка

Пад кашуляй зь беларускага радна,
што пашылі на дарогу у нястачы,
вельмі моцна б'еца жылачка адна,
і здаецца яна гэтакай гарачай,

што раптоўна загарыцца й расьпячэ
і нічога не пакіне у бедным целе...
Абясьсілены шкілет маіх плячэй
падпіраецца ўначы гарбатым ценом.

І ніякіх прасьвятленьняў. Лекары...
Хіба-ж мне што скажа лекар ці знахар той?
Каб жывога зь нежывымі прымірыць,
і хадзіць да «інжынераў душ» няварта.

Пашчапаны землятрусам, белы сьвет
у душы пачуцьцяў сьветлых не замуляў,
спавяшчаюць мне, што жылачкі сакрэт --
у раднянай на плячах маіх кашулі...

Далікатных, каб прынеслі мяккасьць сну,
ня прыму і не надзену -- не спакусяць.
Не сябрую з думкай: «Лягу і засну,
і ніколі -- бесклапотны -- не прачнуся»...

Пацярплю. Тканінаю калянага радна
нецярплівасьці пякучасьць заспакою,
каб пад сэрцам гэта жылачка адна
не давала мне ніколі супакою.

Вэнэцуэля, студзень 1955

Я ня ведаю, дзе ты...

Я ня ведаю, дзе ты,
далёка ад дому ці блізка, --
не гаворыць ніхто.
І калі я такое пачую?
На дарогах,
наваскованых сонцам
і вельмі сьлізкіх,
толькі месяц смутны,
як і лёс мой,
зы мною начуе...
Прыглядаецца,
лушчыць
іскрыстыя зораў зьнічы
і плыве,
і малюе ля пальмаў
і сьцені, і плямы...
Я сьцішаю хаду,
я прыгадваю моцна
тваё аблічча
і вачэй глыбіню,
на сівы апушчаюся камень.

Да зялёных вазёр,
дзе пакінуў цябе я калісьці,
прылятаю на крылах балючых
змардованых мрояў.
Вось і дом...
І крывая рабіна ў жалобе --
бязь лісьця,
і чырвонае сонца
у хмарах над Лысай гарою...
Я маўчу.
Я да клямкі дзвярэй
дакрануцца баюся
і паклікаць...
Каго?

Цішыня --
 ні бацькоў і ні любай...
 Вецер прысак гумна разьдзімае
 і попел цярушыць
 па-над сыцнем маім
 ля апошняга ў вёсцы зруба...
 Прад вачыма
 на месіве глеістым
 вуліцаў гразкіх --
 мерцвякі...
 Пазіраюць у неба вачэй арбіты...
 А цябе --
 непаўторнай,
 сінявокай мае беларускі,
 не знайшоў...
 І живу,
 як той колас, вятрамі падбіты,
 бо ня ведаю, дзе ты,
 далёка ад дому ці блізка, --
 не гаворыць ніхто.
 І калі-ж я такое пачую?
 На дарогах,
 наваскованых сонцам
 і вельмі сьлізкіх,
 толькі месяц смутны,
 як і лёс мой,
 зы мною начуе...

Вэнэцуэля, люты 1955

Чорная карта

Самоу сабе

Як той колас у полі, адзін...
Падстаўляючы сонцу грудзі,
гавару сам сабе я: ідзі,
куды сэрца вядзе, -- ня зблудзіш.

Пратаптаў-жа ці мала ужо
і дарогаў, і розных сьцежак...
І хоць твар паблажэў і пажоўк,
але-ж дышыш паветрам сьвежым...

Ня цурайся. У маршы узваж
таямніцы і маршаў сакрэты...
І як кінуць у вочы: «Ня наш», --
значыць, сьлед твой ля сьветлай мэты.

Нятрывалых мінуўшы, прастуй
супраць лютасьці. Літасьці досыць!
Няхай сіла крывую вярсту
разгінае на чэрапе лёсу...

Калі здзейсьняцца мроі і сны,
раскажы, няслухмяны, упарты,
як марудна з зубоў сатаны
вырывалася чорная карта...

Вэнэцуэля, люты 1955

З цыклю ДА РОДНЫХ, БЛІЗКІХ І ДАЛЁКІХ

Лісты

1

Ня крыўдуй, дарагая Мама,
наяву і у сьне жывеш ты.
Цяплынёю да сьмерці самай
зынітавала гадоў маіх рэшту.

Шмат разоў пасылаў лісты я,
але з хаты -- ніякіх вестак;
толькі хмары плывуць густыя,
быццам зьлепленыя ізь цеста...

І даносіцца потых гáры.
Не фабрычнай -- лясной, аўсянай.
Не патухлі хіба пажары?
Ці гараць, што пачалі сяньня?

Напішы, напішы мне... Проста
раскажы, як казалі казкі...
пра ваўка... пра гузы-наросты...
пра дубы каля вуліц гразкіх...

Не забудзься пра гоман пушчаў...
пра апошні знаёмы вырай...
Ці-ж няпраўда, што ўжо расплюшчыў
старац вочы свае над лірай?..

І яшчэ: накажы на хутар --
сваякам ля зялёных межаў,
каб млынар галавы ня хутаў
ды завозу у сьне ня прылежаў...

Пра самога-ж такое ведай,
вось каб толькі-б дайшла дэпеша:
як той камень, -- удаўся ў дзеда,
адно сушаць туга і вершы.

Ня журыся. На целе, кажуць,
ня сыціраецца знак радзімы...
Хоць і ўпокат дзе-небудзь ляжам,
але зблізімся...

Сын Уладзімер.

2

Ці мала мелюць чутак-баек,
ізь белі тчэцца вытвар чорны.
Пра Тамашкрыба Сапсудзея
забыўся папытацца ўчора.

Гавораць, быццам гэты выжал
ачнуўся ў дамавіне цесця...
Брыдзе-ж і ведзьма раны ліжа,
як гіцлі вылушчаць із шэрсці...

Сялу -- бяда, а прышлым -- сьвята:
душу пякуць салёным варам...
Заўсёды ўецца дым кашлаты
з бліскучых тульскіх самавараў...

Гатуйце зёлкі у гарнушку,
замоўце пацерамі, словам...
Каб быў твой сын крылатай птушкай,
прымчаў-бы лекаў адмысловых...

Дастанеш... Мама, раю шчыра:
каб больш ня стукаліся ў дзьверы,
скажы асоцкаму Няміру
пра сэнс лістоў і Тамашкрыба...

3

Радасьць якая, мой любы сыне:
вестка як зь неба звалілася. Бачыш,
Бог сыцеражэ і нідзе не пакіне,
і мама ад шчасся хоць раз паплача...

Ведала: ты не маленькі і дужы,
але ці доўга шэльме жыцьцё ўкрасьці?
Я-ж і дагэтуль хаваю кужаль,
хочацца 'шчэ на кашулю напасьці.

Думала: ён-жа паўсьвету выжнаў,
пекла тайгі перажыў і выжыў.
Як ня прыедзе, дык слова нізам
зь ветрам прыкоціцца і з-пад Парыжу...

Нялёгкія цяпер у нас часы,
з чаго пачаць, ня ведаю сама я.
Хачу пісаць і не магу, мой сын,
бы нехта за язык мяне трымае.

А неспакой расьце ўсё і расьце,
і за вакном скрышці і плача ліпа.
І мне здаецца, любы, што ля сыцен
вушамі шпіка цень прыліпла.

Асадка часта падае із рук,
ня літары, а нейкія крывулі.
Напэўна, родны, я ўжо і памру,
не галава -- разьбіты трухлы вулей.

Паўднёвая Амэрыка, кастрычнік 1955

Да пары, да часу...

Пад Менскам,
на могільніку,
дзе буры
скалечылі
помнікі даўнасьці і крыжы,
схіліўся,
як старац,
на жораст буры
абломак каменны
із словам
«...жыць...».

Каму
прыціскаў
гэты камень грудзі,
ніхто не адкажа:
ні я,
ні мы...

Спалоханых
разбурэньнем
людзі
чыталі,
укленчыўшы,
надпіс нямы...

...Тутэйшы
ці блізкі...
чужынец адкуль мо'?

А можа й далёкі
ды родны такі
з-пад Каракасу,
Токіё
ці із-пад Ульму

крывёю
урэзаўся ў нашы вякі...
А можа...

Было-ж і такое...
О, то-та-ж...

Даўніну,
памяць думак жывых крані!

Чарнаскуры,
 із роду жывых гатэнтотаў,
 мог імчацца
 ў пагоню
 на белым кані...
 І вось я,
 перакроены
 часам і векам,
 тым,
 што ціснуць
 у пух камяні,
 гавару:
 заслугоўвае імя чалавека
 той,
 жыццё што любіў,
 як сын
 любіць маці
 ў жыцці
 й па сьмерці,
 разумеючы
 вартасць жыцця і крыві.
 І ніхто не пасьмее
 ні сыпляміць,
 ні сьцерці
 імя добрага.
 Скажуць -- жыві!
 І прысыпаны
 жорастам
 стоптаны насып,
 абломак
 каменны
 із словам «...жыць...»
 разгадаюць;
 з парой,
 з часам,
 імя вырубцуюць
 на крыжы...

З цыклю ГЛУХІЯ ШЧАСЬЦЯ КРОКІ

1. Кавалачак неба

Да плямкі шкляной -- вакна --
кавалачак сіні неба
прыліп і гаворыць: «На,
вазьмі, калі вельмі трэба»...

Ня веру сабе. Маўчу.
Ня чуў ад людзей ніколі,
каб нейкі калі хлапчук
сьвятое дастаў рукою...

Ад дзіва у шпiк касьці
уклініўся раптам верад.
Памкнуўся было ісьці --
ня дзьверы -- каменны невад...

Кавалачак той, яшчэ
шчырэй каб яму аддацца,
у бляску маіх вачэй
трывогу душы намацаў...

«Я-ж ведаю, хто і чый, --
ні заваду злосьці дзіка.
Вазьмі-ж мае, вязень, мячы
ды з Богам! Удачы вялікай»...

Паўдзённая Амэрыка, кастрычнік 1955

2.Шчасьце

У далоні меў тваю далонь --
цяплыню і вусны каля вуснаў...
Але шчасьце лёсам не далася
цярплівосці маёй. Спакусных

спадзяванняў прадзіва імкне,
каля сэрца мосьціцца глыбока.
І шчымяць, здаецца часта мне,
у душы глухія шчасьця крокі.

Я-ж цярплю. Пазнаў грахі віны
і пакінуў думак бераг плыткі...
Каб спаткацца і ніколі больш ня ныць,
я-б навоі песняў табе выткаў.

Але-ж ты, чароўнасьць сноў і дум,
угібаная у хлуд хаўрусны...
Мне хварбуеш, дзе й куды ні йду,
і штодня бруснічным сумама вусны.

Кастрычнік 1955

3.Грахі

Разышліся, як дарогі ў полі,
супраць ветраў і вятром наўсьціг.
Не сьпяшаліся, ішлі паволі --
вельмі-ж не хацелася ісьці.

Адпльвалі хутары і вёскі
за прысьмелы дымам далягляд...
Распластаная, пчаліным воскам
пахла беларуская зямля.

Сухатвары белы сьвет, няблізкі,
навашчыўшы поўсьці жоўтай хіб,
сустракаў нас жованым агрызкам
невідзі за нашыя грахі...

Кастрычнік 1955

4.Пракалоліся вочы жалю

Я нічога зь сябе ня выжаў,
а суседзі даўно зажалі...
На іржэўніку іхным -- рыжым --
пракалоліся вочы жалю.

Не хварэю. Ці шмат, ці мала --
не свае-ж, а чужыя копы.
Вось яны і пад сонцам вялым
пакаціліся-б жоўтым снопам.

Не змаўчаў-бы. «Прыемна, выжал,
што ня маю да трупа жалю?
Не прапаў я, -- бяз хлеба выжыў,
а вы -- самі сябе зажалі...»

Лістапад 1955

5. Шлях

Ня ўлукаткі, а проста -- напасткі,
адмерваючы вёрсты крокам спорным,
кладзеца шлях на жорасыце хрусткім
перад вачыма зайздрасці супорнай...

Настойліва імкнуцца урачы,
а ён, каб з прытаптаным не спаткацца,
у сховінах рабінавай начы
глянцуе спрыт, што ў даўнасьці намацаў.

Паўдзённая Амэрыка, кастрычнік 1955

З цыкля ЖУРБОТНЫЯ СТРУНЫ

1. Вусны і песьні

Прачніцця, вусны і песьні,
каб думак у сэрцы ня сплесьніць,

каб подых вятроў і рэкламаў
дарожкі вузюткай ня спляміў,

ня гэтай, што топчам і полем,
тае, што шлюбуюцца з болям,

няходжанай, з пахам чабору,
дзе вербы з жытамі гавораць,

дзе сочыцца ў мякішы ночы
халодны рабінавы почат

і плачуць па восені руннай
завяў журботныя струны...

Прачніцця, вусны і песьні,
каб думак у сэрцы ня сплесьніць.

Вэнэцуэля, кастрычнік 1949

2. Неспадзявана

Неспадзявана сьцішылі хаду.
Спыніліся. Ля вогнішчаў гарачых
варушыць ноч ня першую жуду
над чарапамі жоўтымі няўдачы.

Тугой брыняюць снасьці і чаўны...
Шчапаюцца раздвоенныя маршы,
і водгалас у пошчаку лясным
губляецца на ганьбу плыні нашай...

Мінаюцца кварталы і слупы,
паўторваюцца фарбы і рэкламы...
У распачы ад вымыслаў скупых
малярскі квач палотнішчы папляміў...

Хвалююцца сябры. А гледачы
падлічваюць нячуваныя кошты...
Вазьму, бадай, я брамы на ключы,
каб ня дзівіліся
і ня пыталіся -- навошта...

Хацеў пісаць ня вершы, а лісты,
ды словы глейкім сумах наліліся.
Упаў з-пад рук пазычаны кастыль
і рану цяжкую у грудзях высек.

Упартая ад болесьці, яна
ня лечыцца, як модна ні залечвай, --
шчыміць. Дрыжыць напятая струна
па ростані і няблізюткай стрэчы.

Брэмэнгафэн, верасень 1947

3. Далей і далей

Хвалі ад берагу -- далей і далей...
 Чым іх усьцешаць туманныя далі?
 Спыняць, расьціснуць на сьпінах наплываў
 дугаў тугія зялёныя грывы,
 пенаю жоўтай на мелях затокаў
 вецер прыгорне у краі далёкім,
 буры сівыя глыбінь безьязыкіх
 век закалышуць на поўначы дзікай...
 Лепей употай на пальмавай высьпе
 пэрлавай занізью рос было высьпець,
 кроплямі цёплымі -- дожджыкам чыстым --
 спорна разьліцца над краем вячымым,
 краем, што стогне і б'ецца у русе...
 Гора-ж і ім і маёй Беларусі...

Карыбскае мора, ліпень 1950

4. На ганьбішчы славы

Прыляж да зямлі і паслухай, як кліча
апошняя змрочная часу гадзіна...

Ля Сожу, Дняпра, каля Сьвіслачы, Пічы
калоцяцца грудзі падбітай Радзімы;

і стогне, як гораў цяжкія абвалы,
як бура, як роскат магутны улевы,
ад гора, ад крыўды на ганьбішчы славы
гарачае цела, налітае гневам.

Рубцуе, бы вогненны выліў вулькану,
знішчэньне свой поступ на твары
стагодзьдзя.

Хто-ж выйдзе, каб боль наш у вечнасьці
кануў,
і скажа апошняе: «Досыць-жа! Годзе!»?

Крывёю жаўнеры Крывіцкай Пагоні
шляхі паласкалі на бітнішчах пушчаў,
каб жоўтыя горды на руністых гонях
ня сьмелі спакою нашчадкаў разлушчыць,

кранацца вазёрнага звонкага плоду,
пясчынкі адзінай, пылінкі ад спору,
каб рэчак блакітных жывільных воды
ім сталіся пострахам скрутнага мору,

каб вобразы волатаў -- продкаў -- паўсталі
з байніцаў Нямігі, з Высокага места,
каб голас мячоў зь беларускае сталі
азваўся на покліч нярадасных вестак.

Пачуў я, як моцна, упарта нас кліча
апошняя змрочная часу гадзіна...
Ля Сожу, Дняпра, каля Сьвіслачы, Пічы
калоцяцца грудзі падбітай Радзімы.

Вэнэцуэля, ліпень 1952

5. Жыццё

Шанаваў я цябе, кунежыў,
 захапленне ня мела меж,
 а ты сыціснула злосна межы,
 каб маліліся д'яблу веж...
 Не скарыўся. Ураньні -- нашча --
 прысягнуў шчыра Сіле сіл:
 «Лепш прапасыці ці быць прапашчым,
 як пад сэрцам вужа насіць».
 За упартасыць маю, няпослух,
 за свае -- не мае -- грахі
 звахтавала ў затоках вёслы
 і шпурнула на грозны хіб
 акіяну: «Плыві і кайся,
 прыліпай да чужых зямель --
 у Пэру, ля канадскіх пасек,
 і такое трымай на ўме:
 за упартасыць тваю, няпослух,
 за падняты угору сыцяг
 не прачнуцца у песнях вёсны
 на абломках скупых жыцця...»
 І як вырак, сухі і згуслы,
 непапраўны -- із вуснаў зьбег, --
 скамянеў, не крануўшы вуснаў,
 пераняты у горле сьмех.

Вэнэцуэля, чыравень 1954

6. Няпослуху дзівацкага сакрэт

Патоляй сьвет ня лашчыў нас ніколі,
і прыкрым быў чужы ля хаты сьлед.
«Ля родных стрэх шукайце, дзеці, волі», --
пакінуты вучыў нас запавет.

А мы пайшлі-такі у белы сьвет
пад націскам нясьцярпнай гідкай голі...
Як гнеў раба, сыіскаеца ад болю
няпослуху дзівацкага сакрэт.

І ганьбіцца зямлі ружовы цьвет,
знішчаеца на зыбкіх плынях золі...
Які-ж пакінем дзецям запавет,
пакутнікі зьнявераныя долі?

Паўторам нешанованы, а мо'...
... Сьмяротнае зямлі чужой яро.

Вэнэцуэля, сакавік 1954

7.Ля берагоў крывіцкае Нямігі

Уецца шлях гразкою каляінай,
а часам камяністасцю ўстае.
Сьціскаецца, суродзічы мае,
ад гневу голас песьні сакалінай.

Бы грэшнік той, прад чорнаю гадзінай
малюся сонцу. Вельмі-ж не стае
журботнае, вазёрнае мае,
далёкае і блізкае -- адзінай...

Калі-ж, калі зьнітуюцца з Радзімай
пад сонцам дум сьпялюткіх невады?
Заплодненыя сподзевам, сады
ўсупор зышліся з постыняй азімай...

І крышацца ільдоў грымотных крыгі
ля берагоў крывіцкае Нямігі...

Вэнэцуэля, сакавік 1954

8. Сябром

Мякка сыцелюць, ды мулка спаць,
і ніяк мне цяпер ня сьпіцца,
калі зноў, каб душу расьпяць,
калупаюцца ў сэрцы сьпіцай.

Не засну -- пастаю пакуль,
абапруся на кій вішнёвы,
каб, зірнуўшы на цені куль,
сьцерагліся начныя совы...

Калі-ж часам нясьцерпны змор
пераможа мяне, скажыце,
што упала з плячэй ярмо,
калі сэрца сьмяротна выцяў...

Вэнэцуэля, сьнежань 1954

9. Вузкі стрыб дугі

Сонца плавіцца, а я, дзівак, бажуся,
што сьвет плыняю ільдзянаю ацёк,
што нязручна чалавеку у кажусе
разьмінацца з пакалечаным жыццём.

Прыдзівіцеся, як корчыцца між вулак,
нібы старац... На далонях жоўтых рук
перад кажнаю пад поўсьцю тлустай мулай
падывае растапаную зару,

на кавалкі пашматкованую ўчора...
У правалінах вачэй -- вагонь і плач.
Мы, спыніўшыся, стаім на пляцы чорным
ля патухшага даўным-даўно цяпла

або спорым у бязладнасьці таропкай
каля прасел збуцьвянелых верад жыл,
падстаўляючы пыталнікі пад кропкі,
а над клічнікамі -- кропкі і крыжы...

Сонца-ж плавіцца... Вялікі почуў сілы
у крыві гарачай. Думак бег -- тугі...
Падпаўзаем, як вужы, пад камень сівы
з прыладованай на вузкі стрыб дугі...

Вэнэцуэля, студзень 1955

Не прабуджанае сонцам раньне

Не хвалю нічога
 і ня ганю,
 яно ўсё мінулася,
 але
 водгульле
 расьцёртага змаганьня,
 попел сноў,
 вясны
 і лёс калек,
 помнікі
 і слова --
 чалавек,
 вобразы
 на сплямленым экране --
 ўсе яны
 сьцігуюць,
 часта сьняцца,
 пераймаюць
 на жалобным пляцы
 і выразна кажуць мне:
 «У вочы
 раніцы
 пільней
 вазьмі зірні!..
 Калі сум
 сьлязьмі
 іх надта точыць,
 сам звуглее
 ў заўтрашнім вагні,
 ледзьве
 іскрай прысаку
 крані
 волю моцную
 на спадзе ночы»...
 Гавару усім ім:
 «Не баюся
 пазіраць у вочы
 Беларусі»...

На зямлі
я тое толькі ганю,
што іржою ганьбы
заплыло...
Мужнаму --
сыпяваю гімн змаганьня,
прад памерлымі --
зямлі чалом...
Муляецца
камяным вузлом
не прабуджанае
сонцам раньне...
І чаму-ж
ахвяры цяжкіх мук
не падняць
сваіх мільённых рук?
Не сказаць:
«Шпарчэй!
Мацней!
Мужней!» --
ня ськіпец каб сяньня
на ражне?

Мюнхэн, ліпень 1956

З цыклю ВЭНЭЦУЭЛЯ

1. Сіла рэчы

Учора цяжка зробленая рэч
на ўсіх жывых глядзіць, нібы на рэчы.
І як ты формы ейнай ні калеч,
яна прыймае вобраз чалавечы...

На ёй відны і пот, і пальцы рук
майстроў мастацтва, творчыя удачы
душы, цярпеньня, высілкаў і мук,
і сэрца трапяткога пульс гарачы.

Нямая -- рэч і сноў і насалод --
трымае, сыцяўшы, сілу чалавека...
І ён, хаваючы у мроях сум згрызот,
маўчыць, як крыўдай выцяты калека.

Мюнхэн, студзень 1958

2. Помнікі і абэліскі

На плошчы -- помнікі і абэліскі
вялікім сьвету й богу Сонца-міту.
Схіляюся, паклон усім шляю нізкі --
халоднай броньзе, мармуру й граніту.

А ў думках паўстае маіх: каторы
зь іх край вось гэты мілаваў бясконца?
І вецер з гор данёс: «Канкістадоры,
прыкрыўшыся сыягамі бога Сонца,

ня мелі ў сэрцы любасьці. На балі
агню й мячоў паклалі ў дамавіны
усё, што мы цаной крыві прыдбалі,
пакінуўшы гранітныя ўспаміны»...

Мюнхэн, студзень 1958

Слухаць мову тваю, Радзіма,
у маленсьцьве сваім прывык.
Ты сказала мне:
зь цемры зімаў
25-ты прыйшоў Сакавік!

Над вазёрамі,
над берагамі
плынных рэчак
жыло цяпло...
У суцэльнай
узынёслай гаме
памірала чужое тло.
Сокі глебы паілі травы.
Сокі веры раслі ў душы.
Дзень няўмерлай крывіцкай славы
сьлёзы долі людской сушыў.
Ды ня высушыў.
Здань Дракона
патушыла жыцця прамень.
Ля Марыі -- сьвятой іконы --
жыў у сэрцы Хрыста той дзень
вызвалення і сымбаль Веры --
несьмяротны прамень жыцця,
каб, як продкі нашчадкам, верыць
у абмыты крывёю сыяг
Перамогі...
Дракон драпежны,
прагавіты мае крыві,
зруйнаваў майго краю межы,
каб упадак жыцця жывіць.

Не памёр Сакавік --
жыве ён!
У маленсьцьве да волі прывык.
Хай-жа цемру і боль разьвее
41-шы наш Сакавік!

1959

Роднае слова

Я ня жыў безь цябе.
 Шанаваў і сьцярог,
 лашчыў ласкай
 і казкай лясною,
 каб ня ўмерла,
 крый Божа,
 ля чорных дарог
 Беларускае роднае слова.

Ня згінайся, маю я,
 расьці і жыці.
 Будзь і сокам,
 і звавам вясновым,
 але ў сэрцы маім,
 у іскрыстай крыві --
 Беларускае роднае слова!

Кожным гукам зьвіні,
 пладзі песьню-красу.
 Ты --
 жыцця майго
 скарб і аснова!
 Як малітву, цябе
 у сусьвет панясу --
 Беларускае роднае слова!

Сьнежань 1962

ЗЬ НЕЗАВЕРШАНАГА

Хоць у сьне ты мне, вазёрная, прысьніся,
 неспакой свой сном мо' сяньня супакою.
 Я-ж крывёю на каменных долі высек
 несьмяротнае, як сьвет, імя такое --
 Беларусь.

Ад менскіх дымных камяніцаў
 пачынаўся шлях мае хады ўпартай.
 Зоры неба сінія, звон лозаў ніцых
 гартавалі дух і сьцераглі ад хмар тых...

Там, на Радзіме,
 ля Пцічы-ракі,
 з-пад муру бруіцца крыніца,
 на золаку,
 чуў я,
 пад шэлест ракіт
 крывёю туман там імгліцца.

...У засені вербаў скланяўся мой дзед
 і кленчыў ля даўняга крыжа...
 Рака на'т сыцішае імклівы свой бег,
 да муру зварачвае бліжай,
 зялёныя хвалі на ейным ілбе
 ступелыя выступы ліжуць.

Бывае, прыймае разьятраны вір
 ахвяру чарговае сыці.
 І цела на дне, багавіньне і жвір
 у вечны спратоньваюць прыцем.

У прыцеме прашчтуры маюць спачын
 у хорама водных глыбіняў;

іх духі на бераг круты уначы
 выйходзяць да зорнае сіні.

Маўкліва ўзіраюцца ў польны прасьцяг,
 у глыб старадаўняе пушчы,
 чужынец адчуў дзе на собскім гарбе
 іх сілы змагарную вучунь...

Перада мною новыя лісты,
 я атрымаў іх поштай адмысловай...
 У беларускай мове і прытым --
 са спецыяльным націскам у словах.
 А слоў ці мала -- тысячы са дзье,
 не рахаваўшы, вызначыць бяруся,
 і, безумоўна, -- «Беларусь жыве»
 і -- «не загіне слава Беларусі»...

З табою, родны, блізкі і далёкі
 блакітны край.
 Жыві, змагайся і расьці
 на зайздрасьць воражай спакусе.
 Твае з крыві мы і касьці --
 сыны блакітнай Беларусі.

Скажыце, дзе вы бачылі такое,
 каб, як у нас, зьвінелі сокам травы
 і усьміхаліся каліны над ракою.
 А журавіны сьпелыя...

Вось і вуліца тая і ліпа,
 чорны камень здалёк відзён,
 нават дзесьці гармонік захліпаў,
 а ён, бедны, жыццю жадзён...

Ад маленства і жыў і рос там...
Навальніцы, трывожны шум...
І спатканьне дарыў, і ростань --
расьпякалі яго душу...

Дзьверы -- насыцеж.
Я выходжу ў сад.
Сад бялюткі,
як калісьці быў ён...

За горадам, як выдзьмуты пухір,
гайдаўся месяц. Цяжка галасілі,
расколваючы жнівеньскі сухі прастор,
званы, зьвярэджаныя ў сіле...

На зялёныя лісткі
селі моўчкі матылькі.
Пагайдаліся часінку,
потым іншую галінку
упадобалі й прыпалі,
каб лісткі яе ня спалі.

На сінюткі васілёк
сеў бялюткі матылёк.
-- Васілёчак, васілёчак, --
цябе кліча матылёчак...

...І давядзецца мо' калі
адведаць бацькавы вуглы,
прыйду і не пазнаю хаты
і клеці зь ліпаю, хлява...

Як ласку матчыну, у думках калышу
ўспаміны сьветлыя на зло спакусе...

Пра што-ж я раскажу табе, калі
пра ўсё ўжо сказана, толькі ня мной...
Хіба, пра тое, што баліць,
што вырвана
з-пад рук,
з-пад ног --
вайной?..

Ля сніх вазёраў спаткаліся мы,
і ўпоруч ісьці давялося.
На кожнай вярсьце наравіла размыць
залою шляхі нашы восень.

Свайго хацеў броду кірунак знайсці,
а ты мяне вабіў і клікаў
схіліцца над грудамі сьвежай касьці
пасля перамогі вялікай...

І я ўпярыню 'шчэ пачуў ад цябе
пра клясы і ўсякія масьці,
што нейкія клясы ў ліхой барацьбе
крывёй здабылі сабе шчасьце...

Цішыню парушылі вятры,
гул матораў і асада места.
Ля парогу на асінавым кастры
я знайшоў нярадасную вестку:
«Выбачайце... і самой шкада,
што чаўны спыніліся на мелі...
Штосьці 'шчэ я думала згадаць,
але неяк думкі анямелі»...

Гаварыла і «так» і «але».
Словы смольна ўеліся ў памяць.
Час прайшоў, а на ліпкай смале
засталася пажоўклая пляма.
Я сыціраў яе колькі разоў --
ня сыціраецца, як ні сыцірай ты...

Я ведаю, ты не са мной, --
другому дзьверы адчыняеш, мусіць.
І ліпень гліцаю лясной
нам сыцежак росных не патрусіць...

Месяц ліпень, і места Глыбокае...
Ля вазёраў журыліся клёны.
Усьміхалася сінявокае
раньне полыску хваль зялёных;
трапяткое яно і чысьцюткае,
нібы сочыва струн крынічных,
напаўнялася рознымі чуткамі...

Ня спляміцца і не заліпне
у памяці месяц ліпень...
Ня тое, што ў снох красуе,
у сэрцы сваім нясу я,
а сьвежую рану разлому
нясу на пацеху злому...

Вечарэла, стомлены, ля ганку
слухаў, як зьвіняць і пахнуць мёдам ліпы.
Смуглатварая, танклявая цыганка
моцным поглядам вачэй сваіх прыліпла:

-- Сінявокі, журышся?.. Карысьці
з гэтага, павер мне, аніякай.
Бацька мой, расказваюць, калісьці
слухаў музыку пчаліную і плакаў.
Доўга млела кроў яго у жылах,
і журбою выцьвіла-б дазваньня,
калі-б сэрца не прываражыла
хмелівам п'янкім цыганскае каханьне.

Стомлены цяжкімі думамі, ля ганку
слухаў, як зьвіняць і пахнуць мёдам ліпы.
Маладжавая прыгожая цыганка
моцным поглядам вачэй сваіх прыліпла.
-- Чарнавокі, журышся? Карысьці
з гэтага, павер мне, аніякай...
Бацька мой, расказвалі, калісьці
слухаў музыку пчаліную і плакаў.
-- Кінь, красуня, на чырвонага валета.
Рукі белыя твае пазалачу я,
калі сэрца неспакойнае адразу
з вуснаў мудрасьць слоў тваіх адчуе.
Не хвалюся храбрасьцю вялікай --
да маны жыцьцё не прывучыла..

З-пад стэпаў-пустак прытаўкліся
жаўтагрывістыя хмары...
Ляглі на сінім неба твары --
над ліпкай цьвільлю трупнай тлі,
тугой, тхнівом пярхотнай гары,
брынялым сочывам ральлі,
няспорам, сном зялёнай сьпелі --
і ўвачавідкі скамянелі...
У даўкім вобмегу зямлі
на'т камяні і тыя мелі;
чаўны спыняліся на мелі,
і хвалі сінія гулі
ад гневу, хрыплі і нямелі,

чарнелі, быццам-бы вуглі,
 ды, грозна коцячыся ў далі,
 жуду маўклівую гайдалі...
 Вятры з заходняй стараны
 сьпіраліся з наплывам чэрні.
 А мы ад раньня да вячэрні
 ўсе чыста -- дочкі і сыны --
 маліліся, каб тыя церні,
 вянкi разбойнай сатаны,
 рукамі прышлае напасьці
 на цемя сатане пакласьці...

Нарадзіліся марудна і дасьпелі
 думкі тыя... Сталася... Карай,
 несьмяротны пакараны край --
 пакланіўся сын Вэнэцуэлі.
 Вер на слова: вымавіць ня сьмелі
 вусны слова цяжкага «бывай».
 Пакідаў цябе, мой родны край,
 як чаўны спыніліся на мелі...
 Адцвілі сады і адшумелі
 і прыцьмеў у сэрцы сіні май.
 Нават песьні раптам анямелі,
 адплываючы ў нязнаны край...

Заставацца -- небясьпечна,
 а пайсьці -- бліжэй да згіну.
 Сьмерць жыўцом хутае плечы,
 уціскае ў дамавіну...
 Выскаляецца ад млосьці,
 кіем стукае у дзьверы...
 Беларусь з крыві і косьці
 не дае прыблудзе веры...

Адкрываць ня ўмею ніякіх Амэрык я,
хоць і дух гартаваў у трапічнай Амэрыцы.
Але ў тое, што Сьвет наш -- яна, Амэрыка,
і ня верылася, і ня верыцца...

Ойча мой!

бакавіцы іржавага плуга...

Калісь такім маленькім быў
і раптам няпрыкметна выраза,
акрэп, як дуб, на твары іншы выраз.
Пакліч яго -- у час любы,
як тыя верныя калісь рабы,
ад сэрца скажа -- проста, шчыра:
«Хай памаўчыць да часу ліра
на кліч ваяцкае трубы
іду, бы зьвер на пах ахвяры,
і ў першым стыку хай памру,
але вось тыя думкі-мары,
з маленства песыціў што, спатолю,
а не -- ад гневу -- дагару»...

Злыня хмари плылі з усходу,
а вецер упірысты -- з захаду.
Тады мы, шукаючы броду,
ня зналі ні ўсходу, ні захаду.
Нагамі мясілі ўсе лужы
на глейкай, выбоістай вуліцы,
і кожны казаў: «Я дужы,

давайте мне іншыя вуліцы!..»
Жылі і расьлі. Мацнелі
пад бомбамі і пад кулямі...

За днямі дні і місяці за імі
праходзяць, адыходзяць у нябыт.
І думкі гнеўныя упоруч зь імі
плывуць на крылах суму і журбы.
Бунтуючыся, стукаюцца ў скроні,
пытаюцца -- наперад ці назад?
Ці мо' вось так, як ёсьць яно сягонья...

Чужое гора вымераць нялёгка
і не лягчэй скрануцца да узлёту,
каб шлях, крывёй напоены і вогі,
услаўся сонечную пазалотай...

Часам голаў ускружыць такое,
што і думкі зьбіваюцца з тропу.
Ні пры якім надвор'і спакою
не знаходзіць штодзённы клопат...

Маўклівы і такі сівы, пакінуты на глум людзьмі
і сьветам камень,
у зьменнасьці вякоў прыцяміў агністы бляск яго
каменнай малалодыці...

З расколін чэрвеньскага землятрусу
выходзілі і захлыналіся нябожчыкі ад дзіва,
што не паслалі ля варот кужэльнага абруса,
а сонца вусны й душы людзям моцна парудзіла...

І сьвет жывых пакельным здаўся варам,
і потам рук дыхнуў акраец хлеба на сталыніцы...
Бялеў цень прыкрасыці на жоўтым прышлых твары...

У цішыні трывожны шум.
Ты -- ў белым, а я -- ў чорным.
Чорны колер здаўна да густу...
Хлеба чэрствая луста...

На няпростай, крутой дарозе
я пра гора сьпяваў у прозе,
а ў вершах -- пра сум і тугу.
І стагнала мая дарога...

Гавораць, што ўсё ня гнуса я...
Ці праўда яно ці не,
давайце пачнем дыскусію
аб восені і вясне
(і справа ўзбоч міне)...

І вузей 'шчэ прыжмурыў вочы
і падаўся у глыб прасек,
каб ня бачыць, як цела точыць
Беларусі дваццаты век...

Думкі -- пыл ліпкое мелі,
думкі -- дым куравы хорту...
Супыніліся на мелі
караблі паблізу порту...

Ня сплямілася, не заліпла
 трывога грахоў і правін.
 Як месяц з-пад воблакаў,
 выплыў
 праз морак гадоў успамін...

На пераломе спады і няўдачы
 пласмяя упалі. Сны нам адмысловы
 сьлязою абліваюцца...

На пераломе спадаў і няўдач
 сьціраюцца нязручнасьці і жарты;
 і як ты спрытна зьявішч ні тлумач,
 яны губляюць моц сваю і вартасьць.
 Пачатак ня трымаецца канца --
 канец ня вельмі вяжацца з пачаткам...
 А дзе-ж канец?..

Пасьля адліву спадаў і няўдач
 падрахаваў і мінусы і плюсы...
 --Тваю бяду і пальцам разьвяду, --
 сказаў сучасны магік не да ладу.
 Бывай! Таго, што на віду,
 зладзеі красьці, ведама, ня крадуць.
 Каму паскарджуся і раскажу...

Душылі іх майстры адметнай пробы,
 пазьней вялікі крытык Верхадум
 знаходзіў цень таемнае мікробы
 і выцінаў радкі. Ягоны глум
 яшчэ й дасюль, здаецца, ня прысох-бы...

Тасуюцца і плямяцца тузы,
і войнік жджэ адказу варажбіткі.
Прыліп да губ змардованых язык --
цяпеньне напінае кончык ніткі...

Апошні ліст календара
перахінуў на год аджыты.
Пара, мой верш, табе пара
спатоліць сэрца боль сукрыты.
Аддаўся голас, горам біты,
упраўнай гібкасьці пярэ...

ПЕРАКЛАДЫ З ТАРАСА ШАЎЧЭНКІ

Запавет

Як памру я, пахавайце
мяне на магіле
сярод стэпу шырокага
на Ўкраіне мілай,
каб палёў шырокіх нівы
і Дняпро, і кручы
было бачна, было чутна,
як раве равучы!..

Пахавайце і паўстаньце,
кайданы парвіце,
і варожай злой крывёю
волю акрапіце!
І мяне ў сям'і вялікай,
ў сям'і вольнай, новай
не забудзьце, ўспамініце
нязлым, ціхім словам!

(25.12.1845 г.)

Ня грэе сонца на чужыне

Ня грэе сонца на чужыне,
а дома-ж надта ўжо пякло.
І мне нявесела было
і ў нашай слаўнай Украіне.

Ніхто-ж ня вабіў, ня вітаў,
і я ня гнуўся ні да кога,
блукаў сабе, маліўся Богу,
і панства, катаў праклінаў

і згадаваў гады ліхія,
 нягодныя, бы золь, слата:
 расыпялі вырадкі Хрыста --
 й цяпер ня ўцёк-бы сын Марыі!
 Нідзе ня весела ўжо мне
 і, мабыць, весела й ня будзе
 і на Ўкраіне, мае людзі,
 але-ж такі на чужыне
 хацелася-б... ды з той вымогай,
 каб ня стругалі маскалі
 труны той з дрэва ды чужога
 або хоць крышачку зямлі
 із-пад Дняпра майго сьвятога
 вятры сьвятыя прынясьлі.
 Ды й больш нічога! Гэтак, людзі,
 хацелася-б... Ды што гадаць...
 На што ўжо Бога турбаваць,
 калі па-нашаму ня будзе.

(1847 г.)

Думы мае, думы мае Урывак

Думы мае, думы мае,
 цяжанька мне з вамі!
 Што-ж вы сталі на паперы
 сумнымі радамі?..
 Чаму-ж вецер не разьвеяў
 ў стэпах, як пыліну?
 Чаму ліха ня прыспала,
 як сваю дзяціну?..

Бо вас ліха на сьвет на сьмех спарадзіла.
 Палівалі сьлёзы... Як-жа не ўтапілі,
 ня вынеслі ў мора, не размылі ў полі?..
 Ня пыталі-б людзі, што ў мяне баліць?
 Ня пыталі-б, можа, чаму лаю долю,
 чаму ные сэрца? Што-ж і як зрабіць!

Ня кідалі-б кпінаў...

Кветкі мае, дзеці!

Вас кахаў навошта, песыціў, гадаваў?

Ці заплача сэрца адно на ўсім сьвеце,
як сам з вамі плакаў?... Можа і ўгадаў...

(1839 г.)

Мінаюць дні, мінаюць ночы

Мінаюць дні, мінаюць ночы,
мінае лета; шалясьціць
пажоўклы ліст; згасаюць вочы,
заснулі думы, сэрца сьпіць;
і ўсё заснула... І ня знаю,
ці я жыву, ці дажываю,
ці так па сьвеце валачуся,
бо ўжо ня плачу й не сьмяюся...

Доля, дзе ты? Доля, дзе ты?
Ня чую, ня бачу!
Калі добрае жаль, Божа,
дай хоць злое, з плачам!

Ня дай спаці хадзячаму,
сэрцам заміраці
і гнілою калодаю
па сьвеце блукаці.
А дай жыці, сэрцам жыці
і людзей любіці,
а калі не... дык праклінаці
і сьвет запаліці!

Страшна ўпасыці у кайданы,
паміраць ў няволі,
а 'шчэ горай -- спаці, спаці
і спаці на волі,
і заснуці навек-векі,
і сьледу ня кінуць

ніякага: усяроўна --
 ці жыў, ці загінуў!..
 Доля, дзе ты? Доля, дзе ты?
 Ня чую, ня бачу!
 Калі добрае жаль, Божа,
 дай хоць злое, з плачам!

(21.12.1845 г.)

На вечную памяць Катлярэўскаму Урывак зь вершу

...Праўдзівы мой дружа! Прыймі гэту мову
 душы мае шчырай. Прыймі, прывітай!
 Ня кінь сіратою, як кінуў дубровы,
 прыйдзі да мяне на аднюткае слова
 ды пра Ўкраіну яшчэ засьпявай.
 Няхай усьміхнецца сэрца на чужыне,
 хоць раз усьміхнецца, глядзячы, як ты
 славу дзей казацкіх -- і словам адзіным --
 перанёс у хату беднай сіраты.
 Прыйдзі, шызы орле, бо я адзінокі
 на сьвеце на гэтым, ў чужацкім краю.
 Гляджу я на ростань вод морскіх, глыбокіх,
 паплыў-бы на той бок -- чаўна не даюць.
 Згадаю Энэя, сям'ю і былое,
 згадаю, заплачу, бы тое малое.
 А хвалі на той бок ідуць і равуць.
 А можа, я невук, нічога ня бачу,
 злая доля, можа, на баку тым плача --
 сірату усюды людзі асьмяюць.
 Сьмяяліся хай-бы, ды мора там грае,
 там сонца, там месяц -- уцеха мая,
 там зь ветрам магіла ў стэпах размаўляе,
 там не адзінокім быў-бы зь ёй і я.
 Праўдзівы мой дружа! Прыймі гэту мову
 душы мае шчырай. Прыймі, прывітай!
 Ня кінь сіратою, як кінуў дубровы,

прыйдзі да мяне на аднюткае слова
ды пра Ўкраіну яшчэ засьпявай!

(1838 г.)

Каўказ Урыўкі з паэмы

За горами горы, хмарами спавіты,
засеяны горам, крывёю паліты.

Спакон веку Прамэтэя
там арол карае,
штодзень божы дзяўбе рэбры
й сэрца разрывае.

Разрывае, ды ня вып'е
ўсёй крыві жывучай,
яно зноўку ажывае
ды сьмяецца шчыра.

Ня ўмірае душа наша,
ня ўмірае воля.

Ненасытны ня выарэ
на дне мора поля.

Ня скуе душы жывое
і слова жывога.

Не аславіць славы Бога,
Вялікага Бога.

Ня нам на змог з Табою стаці!

Ня нам учынак Твой судзіць!

Нам толькі плакаць, плакаць, плакаць
і хлеб сьлязьмі адно мясіць
штодзённы высілкам крывавым.

Забойцы топчуць нашу славу,
а праўда наша п'яна сьпіць.

Калі ж яна пракінецца?

За горами горы, хмарами спавіты,
засеяны горам, крывёю паліты.

А там вось Спогадныя Мы
 галодную даўно, да болю
 загналі шчырую зьнянацку волю
 і ўсё цкуем. Лягло касьцямі
 людзей муштраваных ці мала.
 А кроў, а сьлёзы! Напаіць
 ўсіх імператараў-бы стала,
 зь дзяццямі і ўнукамі ўтапіць
 ў сьлязах удоў тых... А дзявочых,
 пралітых потай сярод ночы!
 А матчыных гарачых сьлёз!
 А бацькавых старых, крывавых!
 Ня рэкі -- вогненнае мора
 крыві людское! Слава! Слава!
 Майстрам аблаў, гаспадарам
 і нашым бацюшкам-царам!
 Слава!

І вам, горам сінім, слава,
 крыгаю сукрытым!
 І вам, рыцарам вялікім,
 Богам не забытым.
 Змагайцеся -- здабудзеце!
 Вам Бог памагае!
 За вас праўда, за вас слава
 і воля сьвятая!

Чурэк і сакля -- ўсё тваё,
 яно ня з ласкі ў рукі дана,
 ніхто ня прыме за сваё,
 не павядзе цябе ў кайданах.
 А ў нас!.. Навучаныя мы,
 пазналі Божыя засады!..
 І ад глыбокае турмы
 аж да высокага пасаду --
 у скарбах -- цела сьвецім голым.

Да нас вучыцца! Мы навучым,
 па чом і хлеб і соль па чым!
 Мы хрысьціяне: цэрквы, школы,

усё дабро, сам Бог у нас!
 Нам толькі сакля вочы коле:
 ня намі дадзена, а ў вас
 чаму стаіць? Чаму-ж мы вам
 аўсяны хлеб ваш вам ня кінем,
 як косыць сабаку! Платы нам
 чаму за сонца не павінны!
 Ці-ж гэта ўсё!.. Мы не благія,
 мы хрысціяне -- людзі тыя,
 малым што сытыя!.. Аднак,
 калі-б вы з намі сябравалі,
 ці мала-б ведаў атрымалі!
 Прастор у нас які... адна,
 адна Сібір -- краям краіна!
 А турм! А людю!.. Што й лічыць!
 Ад малдаваніна да фіна --
 на ўсіх языках ўсё маўчыць
 і пацяшаецца! У нас
 Сьвятую біблію чытае
 сьвяты манах і навучае,
 што цар, пастух сьвінны, прыпас
 кабету сябраву й прысебіў,
 а сябру збыў. Цяпер на небе!
 От бачыце, якія ў нас
 сядзяць на небе! Сьмела, бліжай,
 сьвятым ня зьнесеныя крыжам!
 Да нас вучыцца!.. У нас лупі,
 лупі і дай,
 і проста ў рай,
 хоць і радню вазьмі і кпі!
 У нас! Чаго адно ня ўмеем?
 І зоры лічым, грэчку сеем,
 французаў лаем, прадаем
 або у карты прайграем
 людзей... ня нэграў... дзе там, не,
 хрышчоных... простых... ня мінем.
 Мы ня гішпанцы! Крый нас Божа,
 каб крадзенае нам скупляць,
 нібы жыды: мы па закону!..

Па закону апостала
 вы любіце брата?
 Пустасловы, блудаманы,
 Госпадам закліты!
 Вы любіце ды братавы
 шкуры, а ня душы
 і лупіце па закону
 дачцы на кажушак,
 байстручанцы да выдачы,
 жонцы крыху шмацця
 і сабе, калі ня бачыць
 аніхто у хаце!..

За каго-ж Ты расьпінаўся,
 Хрысьце, Сыне Божы?
 За нас добрых ці за слова
 праўды... Або, можа,
 каб мы зь Цябе ды накілі?
 Так яно, мой Божа!

Капліцы, цэрквы і іконы,
 і стаўнікі, кадзьны дым,
 і перад вобразам Тваім
 Табе нястомныя паклоны

за кражу, за вайну, за кроў,
 каб кроў братоў зьнявечыць просяць,
 пасья-ж у дар Табе прыносяць,
 з пажару выкраўшы, дабро!

А пакуль што --
 свае думы,
 сваё злое гора
 сеяць буду. Няхай растуць
 ды зь ветрам гавораць.
 Вецер ціхі Украіны
 панясе з расою
 да цябе мае ўсе думы!..
 Братняю сылязою

ты їх, дружа, привітаеш,
ціха прачытаеш...
І магілы, стэпы, мора
і мяне згадаеш.

(18.ІІ.1845 г.)

1947

ПРОЗА

«Даруй, што я плачу...»

Замест успамінаў

Ураньні мае сябры зь літаратурна-лінгвістычнага факультэту Вышэйшага Пэдагагічнага Інстытуту здавалі залікі па гісторыі народаў СССР. На сталох ляжалі тоўстыя кнігі гісторыяў і палітграматаў. Гаворка ішла пра «турму народаў» і шчаслівую маладосць у краіне сацыялізму... Перада мною ляжаў ліст знаёмае дзяўчыны з дробнымі, але густымі плямамі на асобных літарах. «Даруй, што я плачу, пішучы гэтыя словы... Гаспадаркі нашае няма, а бацькоў таксама не засьпела. Што зь імі сталася -- ня ведаю. Кажуць, што...» Перапыніў мяне выкладчык і паклікаў да адказу.

-- Зноў пішаце вершы і нічога ня чуеце! -- заўважыў выкладчык. Я, да болю ўзрушаны няшчасцем знаёмай, патрапіў адказаць на пытаньне, але не на «выдатна», а на «вельмі дрэнна» з чырвоным запытальнікам. «Не, таварыш Пэрэльман, ня толькі чую, але й бачу гэтыя сьлёзы... Вось яны, паглядзеце»...

Адказ пачуў я ў канцы лекцыі: «А вам, таварыш, усё-ж трэба пазнаёміцца з «турмой народаў»...

Ноч, як і вечар, выдалася цёплай і прыгожай. Падаў мяккі, пушысты сьнег. Хацелася кудысьці ісьці, ісьці, куды вочы глядзяць, ісьці ў глыбіню й экзотыку лірычна-рамантычнае ночы. Цягнула да сяброў, да роднае маці. У суседзяў, за сцяною майго студэнцкага пакою, ішла гучная бяседа: абходзілі нарадзіны сына.

Меўся пісаць ліст да знаёмай. Думкі абарвала радзьё. Гаварылася пра дзень Чырвонае Арміі, пра гонар службы бацькаўшчыне... Я выняў вайсковую картку з прызыўнага пункту і яшчэ раз прачытаў: «До особого вызова». Мне прыгадаліся словы любімага беларускага паэты, і я чамусьці запісаў іх на тым шматку паперы:

...Жыцьцё, суровасьць і закон,
з табой ніяк я не паладжу.

Душа ня хоча быць званком
твайго і рогату і плачу.

Праз гадзіну пастукалі ў дзверы. У пакой увайшло НКВД.
Ордэр на арышт. «Вось і "особый вызов"»... -- мільганула думка.

Гэтак скончыўся 22-гі і пачаўся 23-ці дзень лютага 1933 году
на 22-ім годзе мае маладосці.

Дарэмна цягнула да сяброў. Мы сустрэліся ў сівых скляпеннях
муроў: нас зьвёў суровы лёс жыцця, жыцця, якое ішло «от
Москвы до самых до окраин»...

Уранні я ізноў убачыў ліст мае знаёмае і тыя самыя дробныя,
але густыя плямы на асобных літарах. Тут я сапраўды пераканаўся
ў праўдзівасці Пэрэльмана, што «вельмі дрэнна», і перад вачыма
паўстаў чырвоны запытальнік у новай турме народаў, якая
праглынула і першы падрыхтаваны мною зборнік вершаў «Песьні і
думы».

Дажджлівым вечарам у жаўталістую, рудую восень 1934 году,
«сацыялістычная індустрыя» імчала нас у далёкія пусткі Сібіру.

Пад грукат калёс, нібы ў вадказ на іронію лёсу, склаліся ў
радкі верша словы:

Я пазнаў і Эўропу, і Азію,
і Аўстралію вызнаць 'шчэ мусіў...
Пустка сэрца маё ўразіла,
не пазнаў што як сьлед Беларусі.

«Труд перевоспитывает человека» -- такім шыльдам сустрэлі
нас драцяныя загарады канцэнтрацыйнага лягеру на ўскраіне
катаржанскага гораду Новасібірску. Седзячы на абтоку гэтага
людскога ганьбішча, я пазнаваў непазнанае і глыбей адчуваў мала
адчутае Радзімы: красу палёў і шум бору, сівыя туманы і тугу
матчыных песьняў, сінь вазёраў і асалоду любасці да роднае зямлі.
Было крыўдна і балюча, але

Каму паскардзішся, каму,
каму жывое скажаш слова?
Вазьму лепш плач я перайму
вятроў і звон лістоў кляновых...

Гэты плач і звон, што, здавалася, даносіліся з Бацькаўшчыны, былі жывільнай стравай душы, крыніцаю будучае творчасці ў новым часе, калі былі-б у стане прачнуцца і зняволеныя «песні і думы»...

Прайшлі, прамінулі гады. Зарубцаваліся раны, але ня сплямілася перажытае. Душа беларуса жывучая, ня ўмее маўчаць ні ў часіны радасці, ні смутку. Яна сьпявае і вядзе напярэймы жаданням, а жаданнямі гэтымі ёсьць шчырасць і праўда жыцця, ці гэта на Бацькаўшчыне, ці, як суджана ізноў злым лёсам, -- на чужыне.

Бэрлін, 9 верасня 1944

Тайніцы Сяляпянскага лесу

За Менскам, на шостаі вярсьце ад Парку Культуры й Адпачынку, у лесе Малой Сяляпянкі, пахаваны вялікія тайніцы жыцця. Сяляды страшэннага злачынства пазарасталі даўно мохам і травою, але памяць часам ня сплямілася.

Я хачу расказаць пра тое, што бачыў на собскія вочы, і тое, што гаварылі мне жывыя сьведкі ды апавядальнікі чутага ад іншых. Ня ведаю, дзе цяпер гэтыя людзі. Бальшыня зь іх, напэўна, загінула ў канцэнтрацыйных лягерах Сібіру, а косыці іншых, магчыма, буцьвеюць у тым самым Сяляпянскім лесе... Пра гэтую праўду не напіша ніколі ні маскоўская «Праўда», ні менская «Зьвязда».

1932 год. Студэнты Менскага Пэдагагічнага Тэхнікуму імя Ёсэвалада Ігнатоўскага адбывалі на Дасьледчай Станцыі ў Малой Сяляпянцы сваю месячную сельскагаспадарчую практыку. Дырэктар станцыі папярэдзіў: «За дзьвесьце мэтраў ад баракаў пачынаецца ваенная зона, хадзіць туды забараняецца!»

Аднаго дня наказалі мне, што бацькоў выгналі з калгасу, а старэйшага брата пасадзілі ў турму. Хацелася йсьці на край сьвету. Надвечар я паклікаў блізкага сябра Сяргея Русаковіча, маладога беларускага пісьменьніка, і мы, нікому нічога ня кажучы, падаліся ў лес. «Стары Барыс, што корміць канадзкіх карпаў у сажалках, кожнага досьвітку бачыць «чорнага ворана», а тая ў лесе камяніца, кажа ён, ня дом адпачынку, а нейкая катавальня...» -- гаворыць Сяргей. «А Рачыцкая, дачка камісара, гаворыць, што там поўна хворых», -- заўважыў я. Розныя ходзяць чуткі... Каля забалаці, улева ад чыгункі Менск-Масква, мы прачыталі напісанае чырвонымі літарамі: *«Конскі могільнік. Небясьпечна!»* Мноства засыпаных і незасыпаных ямаў. Кавалкі гліняных трубаў, кучы хваёвых слупоў і скруткі калючага дроту. «Гэта, гаворыць сябра, для адводу вачэй... Барыс ведае ўсё чыста, папытайся толькі яго»...

Лес гусьцеў і рабіўся цямнейшы перад заходам сонца. У подыху вільгаці пахла трупной гнілотай. І вельмі блізка... Пачалі шукаць. «Бачыш?» -- з жахам зьвярнуўся я да Сяргея. Дагэтуль не даваў

веры, што можа ледзянець цела й заміраць сэрца. На плашчыні нейкіх трох гэктараў, паміж радамі пасаджаных у 1925 годзе хвоек, жаўцелі, размытыя пазаўчараннім дажджом, маленькія курганкі і велікаватыя насыпы. Было іх нешта каля шасьцідзiesiąці на першым пляне, а далей -- яшчэ... і яшчэ... Шмат якія былі заваленыя ламаччам.

Весткі з дому і пах магільнай, чалавечай гнілі адурманілі галаву. Я адарваў вокладку Марксавага «Капіталу» і напісаў: *«Пад якімі-ж курганамі буцьвянеюць косьці маіх братоў: Якава, Уладзімера, Андрэя і Вінцэся?»* Вокладку насадзіў на сук галіны, што абдымалася з аброслым травой курганам. «Ты звар'яцеў, ці што?» -- з трывогаю крыкнуў Сяргей Русаковіч. Мне таксама хацелася крычаць і клікаць людзей шукаць родных і блізкіх. Пакідаючы месца вялікага бойнішча, гэтакія словы вырваліся з маіх грудзей: *«Пачакайце, бальшавіцкія далакопы»...*

На скрыжаванні лясных сьцежак убачылі мы некалькі мужчынаў з рыдлёўкамі ў руках, абкружаных чырвонагаловымі энкавэдыстымі з сабакамі. Нельга было ўцякаць: перад намі стаяў ужо чалавек з аўтаматам. У вобразе гэтага двухногага зьвера я пазнаў рабатварага Васілія, Гіцля Бессардэчнага, як празвалі яго людзі маіх родных Дудзічаў. «Нешта вельмі шмат коней здыхае ў вас...» -- сказаў я не вітаючыся. «Глядзі, разумнік, каб замест каня твая галава ня трапіла ў яму... Ідзі, каб і духу твайго ня было тут... Пагаворым пазьней», -- аўтарытэтна выказаў Гіцаль Бессардэчны.

Каля Дасьледчай Станцыі сустрэлі нас сябры: Сяргей Астрэйка, аўтар ненадрукаванай выдатнай «Бэнгаліі», Сяргей Гайка, Касянкоў, брат Міхася Зарэцкага, і студэнт Адам, пляменьнік Адама Бабарэкі. Апошні, моцна ўсхваляваны, паведаміў: «Дзядзька Барыс і студэнт Ахрэмчык -- арыштаваныя. Дырэктар пытаўся пра вас...»

Ноч была няпрыемнай і вельмі трывожнай. Усе драбніцы, як жывыя, стаяць перад маімі вачыма. Мне здаецца, што й цяпер яшчэ чую дзікі крык ратунку, які даносіўся тае начы да нашага слыху з-пад таямнічае жоўтае камяніцы Сьляпянскага лесу.

28-га лютага 1933 году вокладка Марксавага «Капіталу» зь імёнамі маіх братоў ляжала на сталёвым сьледчага ў мурах Менскага НКВД. Сухатварая Навіцкая, што часта наведвала рэдакцыю газэты «Савецкая Беларусь», а пазьней і Малую Сьляпянку, гаварыла

магільным голасам: «Вось мы й спаткаліся... Спадзяюся, што спаткаешся і з братамі...»

Увесну 1935-га году ў чырвоных мурах Мар'інскае турмы, у Сібіры пазнаёміўся я зь Вячаславам Ануфрыевым, былым малодшым лейтэнантам Менскага НКВД. Аднавокі сухотнік часта паўтараў мне: «Моцна пакараў мяне Бог за сьляпянскія душы... Ляжыць там ня менш дзесяці тысячаў».

26 сьнежня 1955

УСПАМІНЫ

Праўду кажучы...

Вось яно, гэтае простае, а найлепш было-б, -- зусім прасьцюткае, але шчырае, жытае й перажытае...

Скажаце, пра самога сябе? Не, -- пра беларусаў, а спаміж іх, пэўна-ж, і пра сябе самога, і пра сяброў, і пра блізкіх, і пра далёкіх. І пра шашалёў-валасацікаў...

Праўду вам, Чытачы, кажучы, дык і з рознымі чужымі, з добрымі й благімі, разумеешца, ды, пэўне-ж, з самымі што ні на ёсьць чужакамі-чужынцамі -- лёгцы не разьмінуся.

А ўсё гэта кажашца, як пра тое і ўсе беларусы вельмі-ж ведаюць, каб жыцьцё намі ўбачылася ды згінота тымі, што нам яны надта зычылі... Кожны па-свойму: адзін зь медам, а іншы з чамярыцаю...

Шашаль-валасацік...

Усе гады аднолькавымі здаюцца, калі зірнеш на іх не падумаўшы. Аднак-жа бываюць яны й лепшымі, і горшымі, а спаміж іх ёсьць і зусім няпрыемныя, і часам надта-ж ужо прыкрыя. Гэтакае-ж самае лёгка сказаць і пра месяцы. У мяне, папраўдзе кажучы, дык месяцы пераблыталіся з гадамі. Студень 1933 году быў вельмі-ж няпрыемны і найбольш неспакойны з усіх, што перад ім мінуліся. А пачыналася ўсё вось як. Старога, згорбленага вайною пад самаварнаю Тулаю «гнаяскура» Калошу (гэтак празвалі на Менскім заводзе «Бальшавік» гаспадара мае кватэры на пасёлку Камінтэрн, што пад бокам самага Менску) арыштавалі; Хведара, суседа маіх бацькоў, і бацьку сябра Пятруся, што жыву аднаго часу ў тым самым доме, выгналі з хаты й завезлі ў шматнацыянальны Котлас; маці-ж мая наказала людзмі, што «забралі з млыну старэйшага Рыгора», і што ён -- «як у воду кануў»; у роднага дзядзькі Якуба адабралі дом у Менску й ніякае затое пісулькі не

далі; пісарчук райваенкамату, у Менску, як самі ведаеце, паведаміў суха, не падымаючы вачэй:

-- Подготовительные курсы в военно-инженерную академию заменяются прохождением переменного лагерного сбора...

Пісарчук яшчэ нешта хацеў сказаць, але я так моцна скрывіўся, што ў яго склалася ўражаньне, быццам-бы я не зразумеў сказанага, і ён паправіўся:

-- Понятно?

-- Усё да крупялінкі, -- адказаў я й моўчкі выйшаў.

І думаеце, што гэта ўжо і ўсё, і ўсе тыя няпрыемныя закавулінкі? Ого, калі-ж бы яно так дый было! Каля пляцу Волі, напрыклад, сустрэў аднаго знаёмага, а ён мне й кажа:

-- Чуў, як пачалі трэсьці ў наркамземе? Мой найлепшы сябра, прызнаюся табе, сказаў гэтакае: «Тае начы аж пятнаццаць чалавек вывалклі зь іхных канцылярыяў».

Я-ж меў свой уласны клопат і мусіў сьпяшацца. І запраўды, усё яно так пераблыталася, што ня бачыў, дзе яно пачынаецца і дзе яно мусіць скончыцца. А да гэтага-ж яшчэ й усялякія чуткі, зьнітаваныя прыемнасьцю й няпрыемнасьцю. Усякае-ж бывае. Нехта, напрыклад, некаму казаў нешта, а гэтае «нешта», падшытае ветрам, а можа й найпраўдзвейшае, ды іншым «нейкім» падліцаванае ці й зусім пераліцаванае, пераказвалася яшчэ некаму, і чуткі, як тая вужака, паўзылі й шырыліся... Адным словам, як аднаго разу падсумаваў быў той, пра якога мова пазьней пачнецца, -- заўшыца зь безгалоўем шлюбавалася...

Усё гэта лезла жывасілам у галаву, чаплялася з думкамі, параліжавала іх, грызла душу, а сам, здавалася часам, уліпаў у нейкае глейкае месіва.

З моцных ашчопцяў згрызоты вылузвацца ня так лёгка, і я прыгадваў тады аднавокага дрывасека Сялівона і ягонае апавяданьне пра маленькага шашаля-валасаціка...

-- Кажашце, што дзерава болю ня мае? Эгэ-ж, мае, ды яшчэ які! Яно, беднае, яшчэ ў сілу не ўабралася, а валасацік ужо пад каранем у яго ззамаладу сядзіць і пад кару точыцца. Пнецца дзераўца зь ценю выбрацца, а валасацік ужо зьверху сьвідруецца -- да самага нутра белага. Можа-б, я й калодаў тых не калоў, каб ня гэтыя шашалі ды іншыя караеды ў сярэдзіне іх сядзелі. Секану гэта аднаго, і сэрцу адразу лягчэй робіцца...

Думаючы пра маладыя дрэўцы ды іхных шашалёў, хацелася сказаць усяму таму «Камінтэрну» -- усім чысьценька:

-- Эх, каб нашым Сялівонам волю ды сякеры ў рукі, колькі-б шашаліў-душаедаў перасеклі-б яны тады!.. І мая-ж бо душа, напэўна, грызьмя ня грызлася-б?

Украдзены «Маркс»...

У тых днёх меўся было ехаць на нейкі час дадому, пад самую Пціч, разумеешца, каб з маці ды з братамі пабачыцца. Самі разумеешца, не ставала нікому паветра тады ў Менску, у нашым -- Беларускім Менску. Аднак, кажуць, што ніколі яно ня выходзіць так, як-бы гэта чалавеку хацелася. Гэтак і зы мною сталася. Аднаго таго вечара, як толькі адчыніў гэта я дзьверы, гаспадыня, жонка арыштаванага «гнаяскура» Калошы, зірнула мне ў вочы і, памаўчаўшы, відаць, ёй было вельмі цяжка на сэрцы, паволі сказала<...>

-- Якога? Лістаносца, хочаш сказаць?

-- Не, што вашую кніжку панёс. Ён, калі вы ездзілі ў той лес, дзе карпы гадуюцца, да Шчупака прыходзіў. І мама ведае, але ня кажа, баіцца надта.

-- А дзе-ж гэты «Шчупак» плавае, што й начаваць ня прыходзіў? -- пацікавіўся, абы нешта сказаць ці зусім не маўчаць.

-- Ня ведаю...

Меўся яшчэ нешта сказаць, але Калошыха была пагукала. Я выняў ліст і пачаў чытаць.

«Даруй, што я плачу, пішучы гэтыя словы... Бацькі ўжо нямашака, а маці ў такой гарачцы, што гаварыць не гаворыць нічога... У вашую хату прыязджалі з раёну й забралі твае лісты. Забралі й мае...»

Я ня помню цяпер, колькі разоў браўся чытаць ліст перапалоханае да сьмерці дзяўчыны: можа, і дзесяць, а можа, і пятнаццаць... А тры рэчы, пэўне-ж, не забудуцца: падкрэсленае тры разы слова «ўцякай», няроўныя ад сьлёз сінія плямкі на літарых ды тое, абыякавае, цяжкае й саркастычнае: «Куды-ж?... Лезьці на яшчэ большы ражон?..» Уцякаць ня было куды, аднак, некуды сьпяшаўся. Хаваў забароненае, выстаўляў наперад Маркса, Энгельса, Леніна й Сталіна і нейкія, цяпер ня помніцца, палітграматы... Думалася, здаецца, што абароняць. Думаў адно, а сталася зусім іншае. Як даведаўся пазьней, выйшла якраз наадварот: тэарэтыкі й практыкі марксызму-ленінізму валяліся ў

куткох, а на самым відовішчы ляжалі ўсе «нацдэмы», розныя ўхілістыя і выкапаная, ліха ведае адкуль, кніжка пра нейкі ангельскі шпіянаж... Іншы-б сказаў гэтак: «чалавек клясычна падрыхтаваўся да сустрэчы гасьцей -- трапіў як пальцам у неба»...

Пасрабуй давесьці, што ў Бога цялят ня краў і што Богу душой ня вінен.

Чорныя скуранкі...

Ноч, як і заменены ёю вечар, была цёплай і, як кажуць, вельмі-ж прыгожай. Пасля невялікай адлігі падаў буйны пушысты сьнег, раўняўкі, бязь ветру й подыху, сыпаўся ён, быццам тыя цудадейныя бялюжкія пушынькі, што спадаюць на ружовыя далоні казачных анёлкаў, ці тыя зорачкі -- залатыя пялёсткі, што ў вокамгненнасьць і ня больш, як адзін-аднюткі раз на вяку, у сьне, пры найвялікшай чысьціні й супакоі душы, можа ўявіць сабе непазнаная сіла чалавечае ўявы. Гледзячы здалёку на стрэхі будынкаў, на дрэвы й ліхтары, здавалася, што перад вачыма, губляючыся ў далечыні, раскашуюцца ў белым золаце пялёстак неабсяжныя квяцістыя вішнёвыя сады... Зіма нагадвала вясну, а ад тае вясны, што яшчэ трымалася ў памяці, не засталася й сьледу...

Хацелася йсьці, ісьці ў глыбіню й экзотыку гэтае лірычна-рамантычнае, ніколі ня бачанае і ня чуае ў Менску начы. Сьнег усё буйнеў і гусьцеў, і нікога ня відно было: усё, бачанае перад гэтым, страціла ня толькі формы, але й свой убогі зьмест... І толькі яно адно, неспадзяванае ў гэтую дваццаць трэцюю і апошнюю «майскую» ноч у лютым 1933 году, страшэннае «руки вверх!», разбурыла і рамантыку, і экзотыку, і прынесеную сьняжынкамі лірыку... «Вось табе й уцёкі...» -- падумаў я сам сабе, горка ўсьміхнуўшыся. «Дагоняць і перагоняць...»

На кватэры ўбачыў я тры чырвоныя галавы і тры даўгія чорныя скуранкі. Першая галава, таўсьцейшая і касаватая, паказваючы рукавом скуранкі ў закутку пакою, суро́ва запыталася:

-- Это называется любовью к вождям и партии?

Я маўчаў, але прызнацца, глядзеў на павыкіданных правадыроў і напісаны імі-ж камуністычны блуд зь вялікім здзіўленьнем. Спачатку не сказаў нічога. Маўчаў, чакаў нечага яшчэ страшнейшага. І яно прыйшло. Можна, гэта й ня было страшнейшым, можна, яно было й зусім нястрашным, але-ж мне

здавалася, што ўбачыўшы тое, што толькі цяпер пабачыў сам, зваліцца на галовы сяброў...

-- А это что? Контрреволюционная национальная гниль? -- з прысьвістам заўважыла найдаўжэйшая скуранка, стукаючы худымі пальцамі па нейкай бляшанай на сталё пушцы й пільна глядзячы мне ў самыя вочы.

«Эт, што міру, тое й бабінаму сыну, -- падумаў я, -- а бараніцца не пашкодзіць -- варта, трэба».

-- Гэта вы самі, -- кажу, -- зрабілі ўсё.

На гэта адказала ўжо першая з другога боку самая блішчастая скуранка з шырокімі, як засланка, грудзьмі:

-- Не спеші, -- времени для рассказа будешь иметь достаточно!..

Каля самых дзвярэй стаяла, перапалоханая да паўсьмерці, жонка «гнаяскура» Калошы. Яе ні адпушчалі і ні дапушчалі -- гэта, каб яна ня выскачыла часам ды чаму-небудзь не пашкодзіла, ды каб не зрабіла чаго-небудзь... Белая нярухомая постаць няшчаснай Калошыхі выдалася мне, немаведама чаму, паточаным Сяліванавымі шашалямі-валасацікамі маленькім слупком, добра прысыпаным перад гэтым дзівосным мяккім сьнегам, які так моцна браў мяне ў сваё абыймы й вёў з-пад электрычных камінтэрнаўскіх слупоў да ціцёперся ўжо памерлага ў Савецкім Саюзе ратунку чалавечае душы. І мне стала вельмі шкада гэтага жывога, паточанага шашалямі слупка-чалавека... Каб мог, падышоў-бы блізенька ды і сказаў-бы нешта мякюткае, цёплае -- такое, як тыя сьняжынкі-пушынкі, што засыпалі мае сьляды за сьценамі «Камінтэрну». Але самым блізкім і дарагім ёй словам было-б, напэўна, вось гэтае:

-- Пацярпі, ты-ж яшчэ ня зусім памерла, а ён прыйдзе, вернецца й пабачыцца з табою... І ты скажаш яму й пра сьняньняшнія зладзейства... Пра выцягнутага з хаты «Маркса» і пра кражу маладое беларускае душы... Не забудзься, раскажы яму ўсё, а ён, твой родны Калоша, сустрэнецца з дрывасекам Сяліванам...

Сказалася-б і нешта большае і яшчэ шчырэшае, калі-б ня гэтыя там тоўстыя скуранкі ды не падрэзаныя крылы...

«Амэрыканка»

У сярэдзіне «чорнага ворана» нікога ня было. Сам -- і голыя рукі. Біся ілбом у сыцены, маліся, а хочаш -- прасі ратунку, ня будзе табе радачкі. Няпрыемна і вельмі цяжка, аднак цешыла адно: і там я не адзін буду... У тым страшэнным згубішчы, куды імчаць мяне доўгія чорныя скуранкі, сустрэнуся -- і гэта напэўна -- з сябрамі, з блізкімі, магчыма, з роднымі.

Сяньня, згадваючы пра жытае й перажытае, пачынаючы просты пераказ таго, што калісьці сталася ды што ніколі і нічым ня спляміцца, прыгадваю, як, пад'язджаючы да зязлезнай брамы катавальні, пачаў моцна сьмяяцца.

Няхай сабе яно гэтага вялікага ці, як кажуць людзі, горкага гора й ня было яшчэ, але вырваны з гарачых грудзей халодны сьмех быў вельмі-ж горкі, бо гора звычайнае, калі льга гэтак выславіцца, і далёка ад камяных мяшкоў савецкіх катавальняў ціцперся ўжо ў раскошных санях ёмка сядзела... Як тыя халодныя мармуровыя пліты, спорна слаявалася яно пад сэрцам і грудзі расьціскала. І от, калі тое сляваньне завяршылася й падступіла пад самае горла, на канцы двух адцінкаў часу -- звычайнага гора няволі на «волі» і «волі», прымкнутае перад пачаткам вялікага гора ў сутарэньнях ГПУ, -- у чорнай, маўклівай пусціні «чорнага ворана» грудзі ня вытрымалі нутранаго ціску -- паддаліся: з горла выкаціўся сьмех, закалыхаўся й захлынуўся... Ягоны сьлед, відаць, не адразу споўз з пакрыўленых лёсам вуснаў, бо, вылазячы з «ворана», што стаяў, упёршыся задам у нейкую жоўтую пазуху муру, чырвоная галава чорнае скуранкі, што ўвесь час мясьцілася паміж двума дзьвярыма, прызналася ўголас:

--Имей в виду, арестованный: мы шутить не умеем!..

Можаб і не адказаў, каб не раптоўны голас другое галавы збоку:

-- Посидит -- узнает...

-- Ведаю... Расказвалі... -- Меў я неасьцярожнасьць, казаў той, выказацца.

Найноўшая скуранка (праўдзівей -- наймалодшая, бо яна-ж была жывой) сказала коротка, упэўнена:

-- Видно, видно... Не ошиблись...

Зязлезныя дзьверы на рагу Савецкай і Урыцкага адчыніліся й зачыніліся... Зачыніліся не абы-як, а з мэталёвым званам і грукатам -- шчыльна й надаўга...

Далікатныя ў недалікатным месцы...

У каманданцкай было нешта каля сямі розных і вельмі адменных душаў: зусім маладыя, старэйшыя і стараватыя, ці, як кажуць прасцей, ужо добра прытаптанія жыццём, абдэртаты й прыбраныя, не раўнуючы, як тыя кірмашовыя лялькі. Гарадскія...

Вырозыніваліся дзеве душы ўсяго: прыземістая, у белым кажусе воўнаю наверх, у валёнках і авечай шапцы-вушанцы, нагадвала белага палярнага мядзведзя; танклявая й гонкая, маладзейшая, у янотавым футры, у новых унтах (сібірацкія ласёвыя боты, поўсцю наверх), з капляюшом і пукатымі акуліямі ў тоўстых абадках з шырокімі завушнікамі і надта-ж ужо вымілаванай бародкай, нагадвала ні то нейкага заморскага навукоўца, ні то галоўнага савецкага інспектара нейкага, скажам, «зверпуштрэсту»... Адным словам, ні разу не даводзілася мне сустракацца з гэтакімі «арыгіналамі» на менскіх брукаваных вуліцах. Глядзеў і дзівіўся, бо выдаліся мне яны чымсьці незразумелым, загадкавым і, апрача ўсяго, нечым далікатным у недалікатныя сацыялістычныя часы ды яшчэ ў тым надта-ж ужо недалікатным месцы... Адразу набеглі на вум і старая Тэкля, жонка запраторанага немаведама дзе Калошы, і стары дрывасек Сялівон: гэта-ж, бадай што, і ці ня ёсьць праўдзівыя скурагноі, ці шашалі-валасацікі, што ад таго кораня пад кару точацца або зверху, праз патыліцу, да нутра белага сьвідруюцца? «Убачымся, калі суджана будзе», – падумаў я, і думкі абарваліся, зніклі... Спалох і моцнае дагэтуль хваляваньне таксама мінуліся. Вытварыўся стан крытычнае абьякавасьці, і зусім ня цікавіла мяне, ці застануся ў кутку каманданцкай, ці далей павязе «чорны воран», ці... Ніводнае і ніякае «ці» не турбавала больш мяне.

Трываў-бы гэтакі стан цімала, каб не трагічнае «а-ай, а-ай, а-ай», што покатам кацілася аднекуль і, б'ючыся ў знітаваныя гора і бядою сьцены калідораў, рабілася яшчэ трагічнейшым.

Карчакаваты, чорны й калматы, як сібірскі мядзведзь, вузкавокі камандант, пазіраючы ўпорыста ў масьўныя акуліары душы ў янотавым паліто, закрычаў:

-- Убрать контрреволюцию!

На тварах «незразумелых далікатных арыгіналаў» мае вочы не спасьцераглі аніякага рэагаваньня, постраху. Павярнуліся моўчкі шырокімі сьпінамі да трох вартаўнікоў і схаваліся, напэўна, там, адкуль кацілася тое «а-ай, а-ай...»

Цішыню парушыла блішчастая скуранка, тая, што вартавала мяне:

-- Товарищ комендант: арестованный пойман за «Коминтерном»... Изъятие налицо... Протокол обыска подписан на квартире...

«Сібірскі мядзведзь» не сказаў ані слова вартавому. Штосьці пытаўся, штосьці запісваў і, нарэшце, загадаў падпісаць -- не адзін раз, тройчы -- нейкія паперы... Якія гэта былі паперы, ня помню і, відаць, ніколі ня прыпомню.

У той мамэнт, калі нейкі маладзюк у вайскавай форме перадаваў вузкавокаму каманданту выцягнутыя з маіх чаравікаў матузкі і зняты з вышыванае каласкамі й васількамі кашулі шырокі случкі пояс, прывялі Сяргея Астрэйку й Васіля Гінтаўта.

Сяброў пакінулі, а мяне павялі...

Вадзілі доўга. Ішлі калідорамі, выходзілі ў нейкія закавулкі. Па вузоткай і вельмі-ж пакручастай, як той сьвярдзёлак, зялезнай драбіне лазілі і ўверх і ўніз, і не адзін раз, а некалькі, шмат разоў... Спыняліся ў паўцёмных закутках, адкуль тхло цёплым густым смуродам... Ціснуліся сьпінамі да сьцяны, зноў падымаліся ўверх і, помніцца, -- не памыляюся -- варочаліся назад. Нарэшце ўвайшлі ў вельмі-ж цёмны катух, а адтуль паволі, вобмацкам, ішлі наперад... Дзе былі -- у будынку ці за будынкам -- ня ведаю, ня відно было, хоць пальцам вока выкалі, але пад нагамі чулася штосьці мяккае: ні то зямля, ні то нейкая мурава. Нейчыя моцныя рукі ўхапілі мяне ўпол, паднялі й пусьцілі. Рукамі намагаў нешта сьлізкае, цьвёрдае. Да слыху даносілася прыкрае цёпканьне нейчых ног. Жудасная цішыня скавала, скамянёла цела. Не адчуваў ні рук, ні ног. Чуў адно-аднюткае тое, як шавяліліся мае валасы. Толькі тады, калі йзноў загрузацела зялезная брама й залапатаў матор, дагадаўся, што гэта зноў быў той самы «чорны воран». «Куды-ж гэта яны? -- вырвалася страхам з халодных грудзей нясьведамае пытаньне. -- Ці ня туды, адкуль ніхто й ніколі не варочаецца?»

«Воран» імчаўся нядоўга. Празь некалькі часінаў зноў пранізаў мяне знаёмы грукат брамаў. Зноў зашавяліліся валасы. У сярэдзіне, пад самым сэрцам, штосьці моцна ёкнула і гарачым варам разьлілося ў цэле.

Перад вачыма, у цьмяным бляску ліхтароў, вырасла вялікая змрочная камяніца -- вядомая менская турма...

Гулівэр Бязносы

Дзверы ўпхнулі мяне ў камэру зь вялікімі натугамі і шчыльна паставілі перад мокраю касыцістаю сыпіною нейкага высачэзнага арыштанта. Гострыя, з лапцыватымі сінякамі, лапаткі незнаёмага мулялі твар. Салоны, сьмярдзючы пот зморшчанае патыліцы сыцякаў на вочы, на губы, плыў за каўнер. Чалавек не звараचाў ніякай увагі, наадварот, падаўся назад і моцна прыціснуў мяне да нечага вельмі цьвёрдага і яшчэ больш сьмярдзючага. Густая вільготная гарачыня, быццам нейкае ліпкае месіва, усё больш і больш сыціскала галаву, налягала на плечы. Адольваючы млосны стан ужо зусім мокрага, вялага цела, я пачаў шавяліцца і ўпірацца кулакамі ў калючыя косыці незнаёмага. Косыці крута павярнуліся, выхапілі з рук клунак і, недзе яго шпурнуўшы, заскрышелі:

-- Каб лягчэй было... Дахадзякаў паважаць навучыся!

Нада мною вісела жоўтая бязносага галава і, нешта гаворачы, моцна ціснула рукамі на плячукі.

-- Вучы, Гулівэр Бязносы, новую птушку, -- пачуўся аднекуль няпрыймны хрыплы голас.

Кінутае жартам, а можа, ліха яго там ведае, і ўсур'ёз сказанае языком гаваркога (у душу-ж чалавеку, разумеюцца, калі-б і хацеў, ня ўлезеш) яшчэ больш падстрэнчыла Бязносага ды харобрасьці паддало помыслу ягонаму. Асунуўшыся ўніз, ашчаперыў, як той рак пад'едзеную сяляўку пры беразе, жылістымі рукамі маю паясьніцу, падняў і, прыгінаючы доўгім тулавам даўгавалосага маладзюка, паставіў на гладкае лапідла мураванае падлогі -- на самым відавоку арыштанцкай.

«Экспэрымэнт» быў гэтакім неспадзяваным і спрытным, што не знайшлося часу і падзвінца яму. Ды, праўду кажучы, раптоўнае перамесціва ня было ўжо надта й благім -- прыймным нават. Якім быў, такім і застаўся, ні слова, ні паўслова майго не пачулі, што зубы скеліць меліся. Неацанёная-ж розьніца вычулася адразу: ні сьмярдзючага табе пад носам баняка, ні тых мокрых лапатак з лапцыватымі сінякамі, ды і самога паветра, няхай сабе й ня менш смуродлівага, -- горка-кіслага, але нейкага радзейшага, болей было. Наагул-жа, што ўсярэдзіне, то ня ззаду: адтуль, каб і паўмесяца стаяў, таўкучыся, дык зь людзьмі не запазнаўся-б; у сяродку дык і ты, як тая грыўня на далоні, відзён усім, і сам усё чысьценька бачыш.

Гулівэр Бязносы, аднак, зрабіў гэтую «апэрацыю» ня дзеля мае выгады (пазьней ён і сам прызнаўся, выскаляючыся), а дзеля сябе самога, каб пад тую забаўку й самому высунуцца хоць на тры тулавы наперад. От што найбольш карцела яму.

Я-ж, нічога гэтага не разумеючы і думаць ня думуючы пра нейкую там блягіню ўчынёнага, -- «заўтра разгледжуся», думалася, зьняў паліто і пачаў было масьціцца на тым з добрую шапку лапikle, як раптам, быццам із самага дна кадлушкі, загугнявілася:

-- Чырвонцамі, прынц, месца вашывае купляецца...

Каля мяне стаяў, не раўнуючы, як той дубовы пень, малады жаўтавалосы чалавек. Убачыўшы гэта ў ягонай руцэ свой пулярэс, зрабілася вельмі крыўдна, і я ня сьцярпеў (камень-жа й той лопаецца), сказаў, глядзячы ў самыя вочы жаўтавалосаму дубоваму камлю, вельмі сьмела:

-- Гэтага табе мала, зладзюга?

А ён, шэльма, і вокам ня міргнуў, выставіў руку й кажа:

-- А ну, паўсоценкі на буру з носа, прынц!

-- І за наваселье пяцёрку, -- захрыпеў Гулівэр Бязносы.

Успомніўшы, што ўсе грошы выграб з пулярэсу вузкавокі камандант і, унікаючы большых прыкрасьцяў, давялося йсьці на хітрыкі:

-- Мне паўсотню, а твая рэшта, жаўцюга. Згода? І гэтаму разумніку не пашкадуў чырвонца. За гэтае-ж «тваё» вашапруднае месца заплацім, спадзяюся, разам: і я, і ты. Твой Гулівэр, зірні на яго, заплаціў носам, і калі будзе такім разумнікам, заплаціць яшчэ чым-небудзь...

-- Талкова, прынц, -- выціснуў жаўтавалосы і паказаў Гулівэру пальцам на пагор, туды, адкуль ён выпхнуўся.

Чым-бы яно скончылася гэтае «хрышчэньне», ня ведаю. Першая сустрэча з «гаспадарамі» мокрага камянога мяшка нумар тры абарвалася званам ключоў і «с вешамі»...

Пайшоў і Гулівэр, і жаўтавалосы дубовы камель, а зь імі -- украдзены з кішэні пулярэс -- бяз грошай.

І росы, і лотаць...

Сон згінаў галаву. Ногі ня трымалі цела. Нічога й нікога ня бачачы, падуладны сіле ўласнае вагі, пасунуўся наніз, каб сесці на скамечанае пад нагамі паліто. Цела ня ўтрымала раўнавагі --

пасьлізнуўся, апёрся рукамі на халодную цэментовую падлогу і лёг на маленькім някупленым кавалачку турэмнае плошчы нумар тры...

Празь няшчыльна прыплюшчаныя павекі вачэй сачылася электрычнае сьвятло; яно цямнела, шарэла, потым рабілася зырчэйшым, рассыпалася жывым срэбрам, варушылася, як жывое, а пазьней пачало ператварацца ў сіне-жоўтыя кругі; яны шырыліся, прыліпалі да твару й рабіліся мяккімі й цяплюткімі...

...Якая цудоўная раница каля Пцічы! Сонца яшчэ няма, але вялізарнае сьветла-ружовае паўкола падымаецца ўсё вышэй і вышэй. Вось першыя праменьчыкі прыпалі да дробных, танючкіх карункаў вельмі сінючкіх хмурынак і доўга-доўга цалуюцца зь імі. На густым берагу аселяцы загарэліся росы...

І цудоўныя сінючкія матылькі...

Росы буйнеюць, буйнеюць, набліжаюцца да матылькоў, і ўсе разам коцяцца сустрэцаць сонца...

Я шпурляю шапку на рачны пясок, расшпіляю кашулю ды імчуся, разьвёўшы рукі, за росамі й матылькамі. Я лаўлю іх, я бяру іх рукамі, каб напіцца, каб умыцца. Росы робяцца драбнючкімі, рассыпаюцца й знікаюць. Замест сінючкіх матылькоў разгарнулася густая купчастая лотаць...

Вось і маці... Сьцелючы палотны, пытаецца:

-- А чаго-ж ты так рана выйшаў, сынку?

Бягу да рэчкі. Паплаўка шукаю -- ня відно. Цягну, а рыбіна хвостом за вадку чапляецца. От ужо й над вадой паўтулава шчупаковага выгнулася, а хвост сіняваты яшчэ болей выгнуўся, і рыбіна-шчупак пад бераг круты, падрэзаўшыся, сіганула.

Стаю й росаў вачыма шукаю, а маці, нясучы палотны мачыць, кажа:

-- Позна, сынку, за хвост рыбка ня ловіцца...

Топяцца ногі ў пяску рачным, а я шапкі шукаю. Маці палосца палотны ў Пцічы ды кажа мне, упікаючы:

-- За дурной галавой, сынку, і нагам небалазе...

Сорамна мне, і лотаць тую таптаць пачынаю. А маці, выбіваючы пранікам палотны, вачэй ня зводзіць і кажа, галавой ківваючы:

-- Ня шукай бяды, сыну, сама бяда знойдзе цябе. Бачыш, як Пціч наша пасінула?

А нехта ўголас мяне гукае...

Шмат людзей, і ўсе да лотаці бегчы хочуць...

-- Нідзе не стае чалавеку месца таго: ні там, ні тут. Гіне чалавек ні за нюх табакі, а за пядзю камяную грызыцца будзе, а калі ўжо дзьве пядзі выгрызе, дык ужо й рыштант на галаву рыштанту садзіцца. І грызуцца людзі...

Сэнсу гэтае гутаркі не зразумеў адразу: таго, што гаварыў, ня відно было. Электрычнага святла ўжо ня было. Праз замерзлыя краты вакенцаў урывалася сьвежае марознае паветра. Ападаючы наніз, яно падымала кісьлю камянога мяшка й засланяла, быццам густым туманам, ягоных асельнікаў. Да мяне наблізіўся крываногі старэнькі й ціхутка-ціхутка прамовіў:

-- Надта-ж цяжка пакутвалі вы на гэтай вашывай лысіне...

Мікіта Бурболік

Якая вялікая няпраўда жыве на сьвеце! Няпраўда і ў маленькім, і ў вялікім. І самі празь сябе людзі бяз дай прычыны гінуць, і людзі празь людзей нізавошта гінуць. І наўчыцца язык за зубамі трымаць варта было-б, і маўчаць нялёгка...

Шмат нядобрага й непраўдзівага. От, кажуць, «жывучы, як кот», «глухі, як пень», «цвярды, як камень» ды шмат, шмат іншага. Адкуль гэта пайшло -- немаведама. Тыя, што ўпоўніцу гора мелі ды карабамі яго мералі, казалі-б самаму лядашчаму, валачашчаму катў, найгнілейшаму трухляваму пню, найцвярдзейшаму абросламу мохам каменю -- усім разам і ўзапар: «Жывучы, як чалавек!», «Глухі, як чалавек!», «Цвярды й нячулы, як чалавек!», «Глумлівы й здэклівы, як чалавек!»

Мікіта Бурболік, стары ганчар з-пад Таўкачэвіч, той самы, што гаварыў пра мае пакуты ў сьне, зубамі-б лапікла тае вашабойні ў камяным мяшку выгрыз-бы, адваротнае пачуўшы, і ня змоўчаў-бы. Гэтак і было, прыгадваецца. Аднаго вечару, калі каўнер ягонае кашулі пачырванеў, як той бурак, пад ягонымі ногцамі, нейкі маладзюк-кішэньнік пакпіць адважыўся:

-- Мікіта, як той кот жывучы, плюшчыць і плюшчыць жывёліну й жалю ня мае.

-- А коце, папук галабокi, вашапруд карэлы! -- усяхіўся стары Бурболік. -- Усейныя-б каты ашалелымі валяліся, каб выпыталі, чаго мы нахлябаліся. Стойма стаяць рыштанта-вашапруды, а ты -- бок і ня бачыш? Ці-ж то людзі мы ў гэтым мяшку? То-ж куль жывы, перавяслам камяным сысіснуты да

вантробаў самых. Во які цяршчы ты, брыдота. А ты мне: «Мікіта, як той кот жывучы»...

Кішэньніка падтрымалі збоку, і ён не баяўся старога, аднак, відаць, не хацелася блазеньку даймаць чалавека -- схваўся й ня пікнуў болей.

Апошнія гаварылася нелюба, ціха й павольна, але вымаўлялася з асаблівым прыскам; відаць было, што чалавек меў немалую крыўду, нейкі заалец на некага. І от, калі гэты заалец падкалоўся няспрытна маладзюковаю спіцаю й забалеў, чалавек ня сьцерпеў, мусіў выгаварыцца, каб адлягло, каб на душы палягчэла. Адным словам, серабранскі разьнік, здаецца, найлепш ацанаваў Мікітава мастацтва: «Бурболік не гаворыць, а неяк выцягвае таго ката ды цях яму па карку -- цях, цях!» І калі-б ня тое «мастацтва», дык Бурболікава дыскусія, напэўна, не ўзялася-б і на ўвагу людзьмі -- турэмшчыкамі, і сам Кішэньнік, што сьляпіцаю кожнаму ў вочы лез, не паквапіўся-б на большае. А тут гэтае разьніковае «цях!», як і тое падбухторваньне збоку, гэта значыцца, іншымі кішэньнікамі, тузянула зноў маладзюка за даўгі язык, а Бурболік ня вытрымаў, і пайшла страляніна...

-- Крывалапікі!.. Агра няшчасная!.. -- зазьвінеў Кішэньнік.

-- Галота жаўтабрухая!.. - крыкнуў Мікіта й роўнай нагою затупаў.

-- Пухляціна!.. Дахадзяка!.. -- кіпеў Кішэньнік.

-- Жабурынёне жабяе... Курашчуп сьмярдзючы, -- наступаў Бурболік.

-- Жарабятнік!.. Храпа булённая... -- круціў клеймаванымі рукамі сіні Кішэньнік з-пад Ржэўску.

Лопнула, здалося, камяное перавясла, і Бурболікаў «куль жывы» зашавяліўся, зашумеў і пачаў раскідацца.

-- Націскай, пралетарыят!.. -- падтыкалі кішэньнікі маладзюка з-пад Ржэўску.

-- Цісні галадранца, Мікіта, -- намаўлялі старэйшыя Бурболіка.

-- Кулацкая правакацыя! -- выціснуў злосна найвышэйшы кішэньнік, памагаты Гулівэра Бязносага.

-- У лысіну сацыялізму, Бурболік!..

«Жывы куль» зарагатаў, загуў, затупаў нагамі, потым упхнуў у сярэдзіну «правакатараў» клясавага бунту, і камяное перавясла зноў сыціснулася.

У турме, не раўнуючы, як у тых хмарках: і маланка, і гром, і сонца. Сталага нічога нямашака, усё неспадзяванае: неспадзявана прыходзіць і неспадзявана ўціхамірваецца. Часам пакрыўдзіць каго-небудзь, а іншага пацешыць, а бывае -- і зусім наадварот: прыцісьне й расплюшчыць...

Добры быў чалавек Мікіта Бурболік -- чалавек трыцятых гадоў... Тхло ад яго смуродам арыштанцкіх, і пахла беларускай зямлёй. Апошняе было гэтакім моцным, што часам думалася: вось ён, гэты запраўдны беларус. Першае, што йшло ад арыштанцкіх, -- набытае ў няшчасці, укліненае чужою сілаю; другое-ж, што йшло ад зямлі, -- ураджонае, высмактанае з матчыным малаком і добра ўкаранелае.

Гадамі «вялікага пералому» расхістаўся Бурболікаў грунт, надламаліся ягоныя карані, а крыклівы, неданошаны чырвоны плод сацыялізму вырваў гэтыя карані, паадсякаў іх, атрос зямлю і шпурнуў таўкачэвіцкага селяніна-ганчара ў брудныя сьмярдзючыя гарадскія клопоўні, так, як сам Бурболік шпурляў, бывала, чарап'ё нядобра выкручанага гарлача.

От і перакідаюць яго зь месца на месца -- з клопоўні ў клопоўню, перакачваюць з боку на бок, сушаць ягонае гаспадарскае сэрца. Пашчапалася суцэльнасьць, а чарап'ё бразгаціць і ня клеіцца. І дзеці галадаюць, плачуць, і жонка пакутуе пад старым зрубам, чакае. Чатыры гады чакаюць галодныя раты кармільца.

І цяпер стаіць гэты шчуплы, крывенькі Мікіта перад маімі вачыма. Стаіць і жмурыцца. Пазірае з-за кутку на белыя ад марозу краты камянога мяшка нумар тры, на парэзаныя кратамі маленькія сінёнькія кавалачкі неба, чухаецца й расказвае хвораму Бараўцу чыстую праўду:

-- Пад Варонежам выпцала мяне жалязякаю. І поўзаць ня поўзаў, здаровеняк, каб ты ведаў, качаўся й енчыў гэтак. І гаіць не гаілі ран. А чмыр нейкі прыйшоў дый кажа: «На хронце абы рукі й вочы меў, а па назе клопат невялікі, абыдзешся»... І пагналі гэтак, каб ты ведаў, здаровеняк. Бачыш, і нашу кривулю -- ня ломіцца, а скрыпіць, трасца ёй у бок, трудзіць качарэжка...

Бурболік выцірае кулаком сьлёзы, каб Баравец ня ўбачыў іх, і далей суча вузлаватую нітку ўспамінаў:

-- Цяжка крывому на сьвеце жыць. Прузына й Лявонка паўвалоку ўрабляць памагалі. І хлеба й да хлеба мелі, і гарлачы мае на глум ня йшлі, капейку да капейкі латалі... Ды, каб ты ведаў, здаровеняк, лопнула ўсё-ўсенькае...

Зноў выцер сьлёзы Мікіта Бурболік, пачухаў патыліцу, што сьвербам сьвярбела, зірнуў на сінія кавалачкі неба дый зноў за нітку ўспамінаў узяўся:

-- І жарабок капытамі накрыўся. Празь яго, кажу табе, здаровеняк, і мучуся ось тут. Галота марою прычапілася. Жарабка, кажу ім, галоце, значыцца, вамі клеймаванага, калі кляймо тое зашарсьцела, цыгану прадаў заніц. А зякраты гапавушнік (гэта ў нашым раёне было яшчэ), каб ты ведаў, і вылупіўся: «Ты, -- кажа ён, -- варашылаўскага заводу коняў шпіёнам сплаўляеш. Цыгана таго, крывуля, і на сьвеце ня было».

-- Ён, -- кажу я зякратаму, -- пад Баранавічамі пазнаў мяне, калі я паноў абозам вазіў, уцёкшы з-пад Жытоміру. Можа й жарабок той рэмжа па мне й цыган той хаваецца пад Баранавічамі?.. Дык ён мяне, здаровеняк, каб ты ведаў, кулакамі ў жылот ды па сыяне ціснуць пачаў, кажучы: «Кляймо наша нідзе ня зьлезе, знойдзем варашылаўца, а табе, кулацкая бурболіна, век зь дзецьмі ня бачыцца»... От як, каб ведаў, жыцьцё нашае йдзецца...

-- Нялюдскі й глухі, як чалавек, гапавушнік зякраты, каб яму калом зямля! -- уздыхаў няшчасны Мікіта.

Доўга яшчэ гаварыў з Бараўцом Мікіта Бурболік, і ягонае апавяданьне-ўспамін, як тая зрэбная нітка за вухам, усё глыбей і глыбей уядалася ў хворае сэрца маладога настаўніка Бараўца.

Вельмі ўжо вялікая няпраўда жыве на сьвеце -- і ў самым маленькім, і ў самым вялікім.

І вазамі гора таго ня вывезеш. А можа й вывезецца калі-небудзь?

О, каб заварушыўся пыл збучьвянелых касьцей, каб падняліся паточаныя касцяядамі галовы-чарапы, каб падняліся ды сталі тварам да сонца жывасілам закапаныя душаедамі беларускія душы! І каб усе яны, падымаючы вялізарнае гора, казалі магільным голасам:

-- Вось яна, вялізарная беларуская праўда! Бярэце яе, браты, і сьвету паказвайце!

-- Глядзецце на яе, душагубы, і падайце пласьмя на сплямленую вамі зямлю!..

Сон Зьнябыціча

У кутку, на скарэлым ад крыві гнілым памосьце камэры нумар тры, паміраў, прыкрыты лахманамі, чалавек -- малады аграном. Трымаючы руку над ягоным сэрцам, настаўнік Цімох Баравец плакаў і прыгаварваў:

-- Сьпі, дарагі Зьнябыціч... Сьпі, пухам табе будзе нашая зямелька...

Калі-ж чалавек сканаў, усе перахрысьціліся.

Баравец, нічога не гаворачы, выняў з кішані некалькі шматкоў зашмульцанай паперы і сказаў:

-- Няхай будзе помнікам яму запісанае зь ягоных вуснаў:

«Чалавек пакінуў усё. Узяў толькі, як гаварылі суседзі, невялікі акраец хлеба, слоік мёду ад пчолаў свае гадоўлі й пляшку бярозавага соку, каб смагу было чым прагнаць у дарозе. Узяў і пайшоў...

Чужыя людзі, грабучы дабро хаты, знайшлі ў скрутку бяросты сьпісаны аркуш паперы. Пісьмо было чыстым, ураўнаважаным, літары -- буйныя, выразныя. Глядзіш і думаеш: пісаў чалавек стараючыся, нібы вякам пакідаючы словы свае душы. І палажыў-жа не абы-дзе, а за абразамі працы славутых мастакоў Бацькаўшчыны: за абразом суцэльнае фігуры Хрыста з паднятай для благаслаўленьня правай рукой і круглай зеленавата-блакітнай дзяржавай (зямной куляй) у левай і за абразом кампазыцыі на тэму змаганьня архімандрыта Міхала з д'яблам...

Наверсе на тым аркушы было напісана: «Сон Зьнябыціча».

Баравец уздыхнуў, яшчэ раз перахрысьціўся, падняў над галавою шматок паперы і, паказваючы пальцам, сказаў: «Бачыце, гэта напісана самім Зьнябыцічам, запісана ўсё тое, што ён бачыў у сьне ды што запісаў на загад свайго прадзеда, які ў сьне прысьніўся».

1

...Прадзед Лукаш узяў мяне за руку й падвёў да вакна:

-- Бойся Бога, праўнук, і не гняві мае крыві, -- глуха сказаў ён, паказваючы на вялікі квяцісты сад. -- Хто дазволіў гэтым людзям глуміцца над сьвятымі дарамі? Хіба-ж не абліваецца крывёю сэрца тваё, гледзячы, як валяцца пад сякераю на грэшную зямлю

поўныя жыцця й соку моцныя, маладыя дрэвы? Кайся, мой праўнук!

Прадзед перадаў у мае рукі невялікі абраз Хрыста й загадаў перад ім укленьчыць.

-- Маліся! Душа твая знойдзе мяне ў пушчы, калі цела будзе вартым літасьці, -- сказаў і зьнік.

Малітва запоўніла й апанавала ўсю маю істоту. Я ня бачыў і не адчуваў нават свайго глыбокага дыханьня. Ня істота, а душа, здавалася, ахінала маю істоту -- гэтакая незямная чулася лёгкасьць. От-от узмахне нябачнымі крыламі цела, страціўшы звыклую вагу, і панясе душу ў празрысты блакіт, туды, дзе ў векавечнай згодзе й паслухмянасьці, аддаўшы сябе няўяўнай сіле сьвету, нячутна й таямніча абходзяць свае арбіты мільярды вялічэзных, пазнаных і не пазнаных яшчэ розумам чалавека нябесных целаў.

Яшчэ адна малітва, яшчэ... І душа мая ў густой вільготнасьці воблакаў. Ёхныя драбнюткія кроплі абдалі мяне халоднай пякучасьцю, цела ўтраціла раўнавагу, і, з шумам праразаючы паветра, лячу, здалося, у нейкую прорву. Перад вачыма загойдаліся ружовыя пухіры й зьніклі. Прастору запоўніла цьмяна-шэрая смуга балот, потым глуха зашумела пушча. Адчынілася нейкае дзівоснае царства... Пачалі выступаць нячутныя й нябачаныя дагэтуль вяліканы-дрэвы, нейкія безгалоўныя галабокія людзі, даўгахвостыя чырванакрылыя дзюбастыя птушкі й чорныя сьмяротныя дзіды. Раптоўна ўсё гэта зьблізілася й страціла свае першапачатковыя формы.

Ізноў цемра й пусьціня.

Іду ў невядомым кірунку. Іду вобмацкам. Цела адчула пякельную гарачыню: зь зямлі вырасьлі напаленыя дачырвана зялезныя слупы, а вакол слупоў -- залатая сыцежка-апаяска...

2

Іду апранутым у мантыю славы. Іду не адзін: павольнай сьвяшчэннай хадюю вядуць мяне па залатой апаясцы сівабародыя, удумлівыя апосталы. Апаяска падымаецца ўгору й ператвараецца ў залаты абруч на высокай і стромай гары. Па-над гарою, як рукою падаць, -- агністае сонца. Вось яно зь лёгкасьцю пушынкі спадае проста на мае далоні, і я прачытаў на срэбнай лішчыве выбіты чорнымі літарамі такі надпіс:

Хто з паўсотні разоў абнясе мяне, ідучы краем залатога абруча, навокал гары, пераадолее равучыя падуны скалістых лёхаў і не ўпадзе ў зманлівы вір бяздоннага мора ў нізе гары, той здабудзе вечную славу, і ніколі не зазнаюць гора й няшчасця ягоня нашчадкі. А хто сацьмее ад нуды й страху, ня выканаўшы ўмовы, упадзе ў страшэнную няласку, і ягоня нашчадкі ніколі не пабачаць сонца...

Апошніх слоў прачытаць я ня мог, бо сонца моцна асьляпіла вочы. Павярнуў убок галаву, і вочы міжвольна зірнулі на пеністыя хвалі віру, а вушы пачулі такое: *«Сьмерцый жыцця не паправіш, а сьмерці ня мінеш»*.

Апосталаў ужо ня было. Адольваючы падуны, сам набліжаўся да апошняга круга. Густыя хвалі ветру пачалі згінаць галаву. Моцна захістаўся залаты абруч. Шукаючы ратунку, рукі хапаліся за гострыя выступы скалаў. Задрыжэлі сьціснутыя жахам грудзі. З вачэй выкаціліся буйныя гарачыя сьлёзы. Замест сонца на далоні левае рукі забілася нейкае акрываўленае сэрца і пасыла трох моцных удараў пульсу прамовіла:

-- Ня губі мяне, Зьнябыці! Я вырвана з тваіх грудзей... Бачыш родную кроў? Я-ж так хочу жыць... Не давайся ў рукі сьмерці!

Перамагаючы сілу густога ветру і зьмярцьвелы стан цела, узняў я галаву да блакітнага неба і моцна-моцна, ад жаху, крыкнуў:

-- Ратуй, Божа, душу грэшнага Зьнябыціча.

3

У глыбіні старадаўняй пушчы, каля вывернутага навалніцай магутнага дуба, пластам ляжаў чалавек. Ягоную галаву ахінала махрастае карэньне скалечанага дрэва. Зь вялікага насыпу тырчэў глыбока ўбіты асінавы кол, густа акручаны іржавым калючым дротам. На зямлі, каля самага кала, ляжала ўмітуські трынаццаць вехцяў чартапалоху...

Прачнуўшыся ў цяжкіх перадсьмяротных сударгах, чалавек ледзь-ледзь выказаў апошнія думкі:

-- Гэта-ж... помнік злой сіле... нячыстаму духу... Бачыш... якія моцныя карані... ня выратавалі магутнага дрэва... А можа й я не памру, чалавеча?... Праўда?..

-- Не, не памрэш... -- сказаў я не падумаўшы... І моцна сьціснуліся кулакi. А хiба сьмерцый жыцця не паправiш, калi сьмерцi ня мiнеш?..

Я ўклечыў перад цэлам нябожчыка.

Перада мною iзноў з'явіўся вобраз Хрыста й моцная постаць прадзеда Лукаша.

-- Бачу, праўнук, што сэрца тваё не апаганенае й душа не прадаецца д'яблу. Сад загоiць раны й зацвiце яшчэ! Зацвiце! Жывi, але помнi сьвятыя словы i перадай братом: *«Жыццё папраўляюць сьмерцый»*.

Сказаў i зьнік. Я пачуў магутныя грымоты i ўбачыў чырвоныя языкі маланкi. Гэта пачыналася грозная навальнiца. Але не яна прабудзiла мяне: я сам прагнуўся. Прагнуўся й пайшоў. І не адзiн пайшоў -- з братамi i сьцежкамi братоў...

Цiмох Баравец падняў апошнi шматок паперы й сказаў:

-- Бачыце, тут ёсьцека гэтакая дапiска: «Запiсаў пакуты свае душы па наказу прадзеда Лукаша на памяць людзям беларус Вiталi Зынябiцiч з-пад Пiцiчы».

-- Прашу перахрысьцiцца, -- сказаў Баравец i сеў каля цёплага цэла нябожчыка.

З маленства меў я немаведама адкуль, як i калi прышлы й вычувальна ўрослы страх да нябожчыкаў. І жаль у сэрцы ня тоўнiўся нiколі. Быццам тая смаленая доўбня (няхай яно сабе катораму лёгкаму сьмяюну й сьмешна ад таго робiцца, а мяне самога й цяпер вусцiш праймае ад тамтаголешняга вычування) стукнула ў маю патыліцу гаворка аб чалавеку, Богу душу аддаўшаму. Не бяруся й не скажу, што гэта ня iдзеца ад людзьмi казанага цi на свае вочы калi-небудзь бачанага... Гэтым разам, аднак, страху ня меў нiякага: ня то што на яго забыўся i ўжо не баяўся яго, не, ня меў i (думаецца гэтак цяперака) толькi праз тое, што ён не зь якога там водшыбу падпаўзаў i па чарзе ў сэрца цяляваўся, а ў заплечы мясцiўся ды з усімi, сьціснутымi камяным перавяслам, раўнёю надта братаўся...

Стаяў i пазiраў я на незаплюшчанае левае вока, цьмяна-сiняе й вiльготнае, не раўнуючы як той кавалачак неба, што прабiваўся спадыспаду даўгiх цырубалак ды, разразаючыся замураванымi

марозам кратамі, застываў і губляўся ў павольных сколыхах ліпкае пары, што выплывала яму насустрач, -- зь сярэдзіны навонкі камяніцы. А вока нежывога Церабельца пазірала на мяне, на іншых і ўсё больш і больш журылася ды жмурылася памаленьку: на жывых наракала... і з жывымі разьвівалася...

Няхай сабе й не дадуць веры, а я-ж праўду найпраўдзвейшую скажу: я выразна чуў мацерыну гамонку з суседкаю Цыцыляю Крэзіхай (яшчэ раз скажу, што толькі той ня дасыць веры, хто ніколі ня бачыў на вочы вачэй страхотнае жывое сьмерці за вачыма родных і блізкіх):

-- Памрэм, Зенячка, і пачату па сабе не пакінем, -- уздыхала Крэзіха.

-- Два ж вякі, Цыцылечка, каб і жыў, дык ня выжывеш... Малі Бога, каб сваёй гэта сьмерцый памерці. Ось што, любенькая, -- разважала маці суседку, -- каб-жа яно ды ведана...

-- Як тыя дубкі былі, не дасі зманіць, Зенячка, а сухоты салдацкія бедненькім вочы на сьвет зачынілі, -- плакала шчупленькая Крэзіха, нідзе не забываючыся пра сыноў-дубкоў.

-- То-ж бы яно то, любенькая... Якога насланьня нямашака толькі на таго чалавека, -- яшчэ больш разважала Цыцылю маці. -- Чапі яго, дык яно табе й пачне ўчашчаць. Не адкараскаешся, ні асінаю не заломіш. Ззамаладу сьсівелі, а дзецям, не сьвяціўшы, сьвет зачыняецца. Цяжанька маладому з жыццём без пары разьвітвацца.

Гэтакая цішыня была ўладавалася, што калі-б і муха праяцела, дык шумам послух натрудзіла-б...

Адзін-аднюсенькі цыбаты рыштанта, той, які трымаўся так, як-бы яно там нічога нікага й ня сталася, ды ўвесь час лавіў шырокімі далонямі бурбалкі, што адрываліся ад мокрае столі, лежачы на купленым за дзьве пайкі-гарбушкі й адзін «беламорканал» месцы каля саменькага вакна, ня вытрымаў цішыні й неспадзеўкі, не паварочваючы квадратавае, нядаўна якімсьці чудам паголенае галавы, вымуляў сухім цагельным голасам:

-- В церковь тюрьму превращать собираетесь, сердцебольные? В колокола звонить изволите, младенцы невинные?

З кутка, адтуль, дзе ляжала яшчэ цёплае цела нябожчыка Якуба Церабельца, выціснуўся доўгабароды прыземісты сухатвары селянін, чымі нагамі, відаць, ці не найболей тапталася дно не

аднае, а шмат якіх -- і вунь колькіх -- камянных дамавінаў у турмах савецкіх. На глыбока ўпалых яго вачох блішчэлі сьлёзы. Усе пазналі адразу, што чалавек меўся нешта сказаць, от як-бы гэта, здаецца, і было напісанае на ўсім чалавечым твары, палушчаным ня сіверам сакавіковае беларускае раніцы, а моцна прыпалымі да скуры грызкімі, пякучымі сібірскімі вятрамі, што ўядаюцца ў жывое, сушаць яго й пасыпаюць перхаціньнем крамянае, колеру яблынавага цвету, перад гэтым моцна надухмяненае пахам вёлак, чысьцюткае цела чалавека, народжанага й вырасллага няначы як на беразе волялюбнага, плыннацечнага нашага Нёману... Добра відно было, што чалавек вельмі-ж сіліўся ўтаіць нутраную ўзварушанасьць, і нельга было сказаць, што гэта яму не ўдавалася, -- удавалася-такі, і баржджэй не ад недасілу, а якраз -- гэта як піць даць -- ад натужлівага перасілу на заціснутых да сіні тонкіх губах выступіла ў міг вока нейкая жаўцізна. Раптоўным узьнёсам левага рукава шарачковае саматканкі-кашулі (ды ім самім палатанае) змахнуў сьлязінкі ды гэтак моцна, з глухім шумам, выштурхнуў паветра й вышэйшым на вачох зрабіўся.

Мікіта Бурболік (гэты ня дасьць маху, каб і не хацелася яму, а спасьцерагчы спасьцеражэ: вока ганчарова ня збышыць і ведае, да чаго яно ўсё йдзеца) аж вухнуў і лупянуў, як у той сук хваёвы, свае моцныя словы, скіраваныя да таго сэрцацверда турэмнага, што з загубленага маладога жыцця ды з царквы Божай кпіць адважыўся:

-- Па нюхмарцы Цыбатага Валанца, Зялёнка! Плюшчы...

Цыбаты Валанцай усьхапіўся, выпрастаўся й затросься, відаць, вельмі баяўся. А доўгабароды Зялёнка прыжмурыў вочы ды й папытаўся, але так, як-бы гэта перад ім стаяў ня нейкі там рыштанта-даўгуль, а нейкая гідкая звадышка-вядзьмарка:

-- А ты, нелюдзь, жыць яшчэ хочаш?

Ні лагоднага, ні благога не сказаў Валанцай на тое. Лагоднае выдала-б ня тое што нейкую там падатлівасьць, але больш нявыгоднае -- баязьлівасьць, і тады-б ужо квадратовая голеная даўгулёва галава, што мулялася на тры кархі над галавою Мар'яна Зялёнкі, мусіла-б уважыць на ўсё й перапрасіцца -- прызнацца ў непашаноўлі, а сказанае назадзёр распаліла-б яшчэ больш гарачку й не аднаго Зялёнкі, але й тых іншых, што зацяліся й прыглядаліся да ўсяго, што пачынала дзеяцца.

Гэтакае, мусіць, думалася Валанцаю, і празь яго даўгое тонкае тулава паволі пачало паварачацца да вакна, далей адступацца. Мар'яну ня церпелася: адштурхнуў нейкага маладзюка, уціснуўся ў сярэдзіну й апярэдзіў даўгуля, сказаўшы гэтакае:

-- Дык, значыцца, жыць ня хочаш?

-- Не, -- сказаў даўгуль для адчэпнага па-нашаму, па-беларуску.

-- Якое-ж гэта «не»? -- сьціскаючы ськівіцы, перапытваўся Мар'ян, крывячы даўгуля.

-- Не хачу... -- як уколаны, крыкнуў неспадзявана Валанцай і яшчэ з большай нецярплівосьцяй і моцнівам папытаўся, выцягваючы ўшчэмленыя плечыма рыштантаў рукі:

-- А табе хочацца?.. Хочацца -- пытаюся?

Зялёнка ня спужаўся, але Валанцаеў крык зьверху, над галавою, здаўся ў разварушанай шумам цішыні крыклівым плачам мізэрніка, і злосьць адлягла ад сэрца:

-- Ня хочаш?.. Ты-ж і ня жывеш, шашаль паскудны, а зь нябожчыка й царквы Божае кпіць адважыўся. То-ж чалавекам вунь якім быў Якуб Церабелец, а ты -- мярцьвяк сьмярдзючы. От што скажу табе я...

Шчырыя ўпкі старога Мар'яна Зялёнкі разжалілі, здаецца, Цыбатага Валанца. Ён ушчаў гаворку. Можна, яно сказанае ім і праўдай вялікаю было? Хто яго ведае. Самі, чытачы, судзеце, вось яно:

- Не дакарай, Зялёнка. Не мярцьвяк я, а жывы мярцьвяк, гэта й мацней, і праўдзвей... Разумееш, Зялёнка? І я, і ты, і ўсе мы -- жывыя мерцьвякі й нічога большага й лепшага. Ня сьмешна й ня сорамна, а балюча й прыкра... Надта прыкра робіцца нам ад гэтага. Разумееш, пытаюся, Зялёнка?

Мар'ян Зялёнка маўчаў, прыслухоўваўся й думаў, адкуль усё гэта гаворанае бярэцца. Расчулены Валанцай прадаўжаў гаворку:

-- А тыя (ведаеш, каго маю на ўвазе), што ператварылі нас у жывых мерцьвякоў, дахадзякаў турэмных, як на сьлізоту, з агідаю на ўсіх нас пазіраюць...

Мар'яну ад гэтага рабілася лягчэй: ён лагяднеў, мякчэў, а на ягоных старых вачох навіваліся сьлёзы. Яны наліваліся, буйнелі, цяжэлі і ў вадну вялікую на сваім воку зьліваліся. І Мар'ян ужо глядзеў не вачыма, а круглымі сіняватымі плямкамі. Глядзеў і нічога ня бачыў. І от, калі гэтыя плямкі выпукліліся ў павеках (плямкі цяпер нагадвалі дзьве бліскучыя бурбалачкі), разьліліся й

сьлязьмі пакаціліся па сівой барадзе Мар'янавай, Зялёнка ўбачыў, што Валанця перад ім ужо ня было: той сядзеў на гнілым памосьце й пачатае перад гэтым гаварыў далей Цімоху Бараўцу, Мікіту Бурболіку -- усім, што яго абступалі.

-- І дагэтуль, дома, жывымі мерцьвякамі былі мы й прызнавацца самім сабе баяліся, ад людзей і саміх сябе хаваліся й уцякалі. Сьмерці чакалі, разумеете? Ня горшых, а лепшых гэтая сьмерць вырывала. Ось і тут тое самае: і хаваемся, і ўцякаем, самі сябе баімося. Адзін на аднаго наракаем, усё нечага шукаем, ня верым нікому... Не з царквы Божае й не зь нябожчыка Якуба Церабеляца, сьвятой памяці, кплю я, а з самога сябе, разумеете. Завідую памерламу. Яму -- адно, Божае, а мне і ўсім нам, усім чысьценька -- д'ябальскае: з турмы ды ў турму. З Бутырак на бацькаўшчыну, называецца, прывезьлі мяне. Радуйся, чалавек... Дома сядзіш, значыцца... Шчасьлівы чалавек Церабелец...

Зялёнка выцер рукавом сьлёзы, абцёр бараду і проста, як бацька да сына, зьвярнуўся да выгаваранага Валанця:

-- Думаў, што благі, што цуруеш нешта. Ня гневайся, праўда твая, чалавеча: не праўдзівыя, а жывыя мерцьвякі мы... А жыць, ведаеш, нець як хочацца! А ну-ж? Як ты яно думаеш? -- крануў рукою Мікіту Бурболіка і ўжо сваімі чыстымі вачыма зірнуў на Цімоха Бараўца.

-- Я табе, каб ты ведаў, здаровеняк, ось што скажу: гарлач патрэсканы -- жыцьцё нашае... Клей ня клей, а яно, здаровеняк, усё болей лопаецца...

Бурболік, відаць, і яшчэ нешта здумаў, вельмі-ж ужо гаваркім быў чалавекам, але ў гэты момант забразгалі ключы, адчыніліся дзьверы, і ў камэру нумар тры ўвайшлі тры чырвонагаловыя чорныя скуранкі. Былі яны вельмі падобнымі, аднак кінулася мне ў вочы першая й найдаўжэйшая... Яна таксама на некага пільна ўзіралася, шукала некага...

Камяны мяшок тужэй заціснуўся, звузіўся, і рабілася ўражаньне, што ось-ось паясьніца ягоная перацісьнецца, і ён трэсьне, узарвецца й сьледу па сабе не пакіне.

Рыштанты маўчалі й чакалі...

Вырванае дзьвярыма халоднае паветра калідору выдалася мне ледзяным і надта калючым; сэрца ёкнула й моцна закалацілася:

-- «Рыжы»! -- сказаў я сабе самому. -- Той самы, што да «Шчупака» заходзіўся й «Маркса» майго бяз вокладак з пакою вывалак...

Апошняе (а можа, толькі першыя словы апошняга, ня ведаю, не заўважыў і, здаецца, ня чуў самім сказанага) гаварылася, відаць, уголас і добра пачулася Цыбатым Валанцаем, бо ён адразу, сьціскаючы мой правы локаць, пачаў шаптаць на вуха:

-- Ён, той самы... Памятаеце?

Гаварыць я ня меў ахвоты нікае й нічога на тое не сказаў, а чалавек мне другім наваратам:

-- Кажу вам: той самы, не памыляецеся...

-- Вы гэта пра каго? -- пацікавіўся я нарэшце.

-- Пра гэтага Рыжага, што ў вокны з двара страляе, калі надта ўзіраюцца. Як тая вужака, спадцішка падпаўзае. Нешта ня так даўно ў вока маладому пацэліў. Бяз сэрца камянюка рыжая! -- выгаварыўся Валанцай і локаць мой з далоні выпусьціў.

-- Ня пры мне, -- кажу яму, -- было яно. Ня ведаю.

-- Ён... Ён... Усе ведаюць...

Сказаўшы гэта, чалавек паціснуўся да дзвярэй і сьпінаю засланіў Рыжага. Я ўжо ня бачыў прыкрага твару, і першае няпрыемнае ўражаньне пачынала сьцірацца, але, як на злосьць, кішэньнікі моцна зарагаталі, засьвісталі і, не раўнуючы, як тое мяла ў цёрле, закруціліся. Моцная руханіна была гэтакай неспадзяванай і раптоўнай, што я й не агледзеўся, як апынуўся перад прышлымі скуранымі тыпамі. Сэрца яшчэ мацней закалацілася й выразна гаварыла мне:

-- Ён... Ён... Ён...

Рыжатварая чорная скуранка расхінула скручаны лісток паперы і, паднёсшы яго леваю рукавіцаю да самых вачэй, пачала голасна чытаць:

-- Тимофей Боровец, Никита Бурболик, Мариан Зелёно, Яков Теробелец -- с вещами!

Камэра нумар тры павярнула галовы ў той кут, дзе ляжала цела нябожчыка. Старэйшыя перахрысьціліся.

Такое цішыні ніколі перад тым ня бачыў. Гэта была страшэнная, турэмная цішыня! Парушыў яе неўзабаве той самы Цыбаты Валанцай:

-- Якуб Церабелец не дачакаўся... Ягонае халоднае цела й гнілыя лахманы -- тутак. Бярэце... Душа -- на небе, ня возьмеце.

Жылістыя кулакi Валанця

Спачатку нябожчыка вынеслі, а празь некалькі часінаў павялі пакліканых «с вешамі». Не параскашнела, а пацяснела, бо нават і тыя, што пад памостам ціцперся ляжалі ня вылазячы, «найсьвяжэйшыя», якія йшчэ, казаў той, «ветрам пахлі», пакараныя самімі рыштантамі (гэта, значыцца, тыя, што «канстытуцыі» камэрнае визнаваць ніяк не хацелі ды й вухам не вялі, калі ім пра ўсталеныя парадкі жыцця ў турэмных умовах не аднойчы гаварылі), слабюкі, дахадзякі ды й такія, што надта ў зацішку туліцца любілі, павыпаўзалі ды ў стойма стаялых неяк уцерліся.

Калі-ж гаворка ўляглася ды сыцішыліся шэпты-сэймікі асыярожных і баязьліўцаў, нехта раптам ізноў аказаўся. Чалавек, папраўдзе кажучы, не гаварыў, а малоў нейкія брэдні, і праз гэта самае ніхто, здаецца, ня ўзяў таго й на маленькую ўвагу. І ня было чаго й дзівіцца: гэтулькі ўжо гаварылася й чулася, рабілася й бачылася, што, калі-б яно й сыцены тыя трэснулі, дык ня было-б, мусіць, вялікаю навіною.

-- Эт, меле абы малоць... Пайку, відаць, у запасе мае, дык і цешыцца. Пасядзіш -- прыпухнеш... -- гаварыў ні то мне, ні то самому сабе, ні то лапатуну-«пайшчыку» шчуплацелы й немалыды ўжо чалавек, выпягваючы з-пад маіх ног маё ўласнае паліто, падзёртае і вельмі-ж ужо зашмальцаванае сьлізотаю сьмярдзючага макраціння.

-- Хочаце сказаць: «ветрам пахне» навюк?.. -- пацікавіўся я асыярожна.

-- Не навюк, а турэмны псюк, -- трапіў чалавек у рыфму й сам ад таго засьмяяўся. -- Гэты, як сам ён кажа (верыць-жа цяперашнім часам чалавеку нельга), -- бывалы, арыштант-тубылец. Зь месяц нейкі ўжо, як сюды яго ўпхнулі. Ляжыць сабе й ня дбае: як на печы за комінам, пад памостам валяецца..

Казанае шчуплацелым дакацілася да вушэй чалавека з брэднямі, і той узяў дый агрызнуўся, і не абы-як, а сьмела й рызыкаўна:

-- Радзіў-бы язык за зубамі трымаць наўчыцца! Як і той Церабелец, бачу, контррэвалюцыю расьпісваць умееш?

Шчуплацелы паблажэў ад злосьці, але зацяўся й змоўчаў. Не чапай, кажучь, ліха, калі клопату мець ня хочаш. Гэтакае, відаць, сіганула ў ягоным одуме і язык адразу прымкнула.

Убачыўшы, што чалавек не падаў і голасу, рызыкаўны «пайшчык» асьмялеў яшчэ больш, але (гэта заўважылася ўсімі, нават і найбольшымі кішэньнікамі) кінуўся на шытыя белымі ніткамі хітрыкі:

-- Праз такіх, як ты, языкатых, ці мала пакутуе... Хіба й тутака стукаеш?.. Га?

Уціхаміраны старым Мар'янам і папраўдзе расчулены сьмерцый няшчаснага Якуба Церабельца, Цыбаты Валанцай, якога ня было й навідавоку, уклініўся ў няпрямую калатню «турэмнага псюка» й коротка сёкануў, падняўшы жоўтыя кулакі над галавою зякратага чарнамаза:

-- Каго ганьбіш, гідота? Сам ты стукач языкаты! Ведаю... Усё ведаю!

Цяжкія жоўтыя жылістыя кулакі Валанцай апусьціліся. Валанцай прысеў, ухаліў упол пісклівага чарнамаза, падняў яго над перапаханымі душамі «жывога кулю», цяжка ступіў тры крокі й шпурнуў яго плячыма на тоўстыя замарожаныя краты вакна.

-- Жалься, гідота, Рыжаму... -- застагнаў Цыбаты Валанцай і адразу падаўся да дзьвярэй. -- Сам паклічу... Сам... Бярэце, нягоднікі... Бярэце!

Прыбіты чарнамазы асунуўся на памост, захроп, завойкаў і сыцішўся... Стараста камэры нумар тры, сіваваты лекар менскае лячэбніцы, нічога нікому ня кажучы, наблізіўся да скурчанага рыштанта й пачаў расшпіляць ягоную кашулю, каб паслухаць, відаць, ці жыў чалавек. Падбіты неспадзявана ачуняў і страпянуўся. Яму, мусіць, здалася, што рукі Валанцай дабіраюцца да ягоных грудзей, да сэрца. Ён моцна, як падпечаны чырвоным зялезам, закрычаў, мігам павярнуўся тварам да вакна, учаліўся рукамі за сьлізкія палушчаныя ад іржы краты і ўшчаў вар'яцкае галашэньне. Баязьлівы, застрашаны лекар намагаўся вычапіць чалавека зь небясьпечнае мясціны: ён-жа ведаў, чым пахла вакно знадворку, аднак, гэта яму ніяк не ўдавалася. Стоячы за сьпіною няпрытомнага чарнамаза, нэрвова тоўкся на адным месцы й бездапаможна махаў рукамі, прыказваючы адно й тое самае:

-- Ну, ой!.. Рыжы!.. Ну, ой!.. Рыжы!.. Куляй Рыжы стрэліць... Ну, ой!..

Сіваваты лекар менскае лячэбніцы, стараста камэры нумар тры, не дагаварў апошняга слова: тры ўзапар стрэлы перанялі ягоны ўгавор... Рукі апусьціліся, і вялае, старое, вымучанае турмою цела абрынулася на мокрую, халодную камяную падлогу. Побач зь ім

прымасьцілася, адваліўшыся ад сьмерцяноснага вакна, і цела чарнамаза-«пайшчыка», што радзіў «язык за зубамі трымаць наўчыцца...»

А Цыбаты Валанцай, здавалася, і ня чуў нічога, і ня бачыў... Ён усё стукаў жылістымі кулакамі ў глухія зялезныя дзьверы, ламаўся й стагнаў, сыскаючы шчэлепы й скрыгочучы зубамі:

-- Бярэце гідоту!.. Бярэце!..

І рыжаскурая гідота прыйшла.

-- Кто?! -- зазьвінеў голас Рыжага.

Гузатвары Касуля (гэтак было празвалі рыштанты калідорнага начальніка за тое, што вокам да «ваўчка» любіў часта прыкладацца) спрытна выкарыстаў маўчыню і ўткнуў, як кажуць, у бяду сваіх пяць капеек:

-- Камера этая, таварышч дзяжурный каменьдант, самая, как вам так сказаць, не ўспокоюшчая... Или, открывенно гавара, ядиная ис шумящих, таварыш каменьдант дзяжурный...

Злосны «каменьдант» і вухам ня зьвёў. Што яму да тых «пяці капеек» нейкага там калідорнага! Сам ён зубы зьёў і ўсё чыста ведае. Усякі-б сказаў, зірнуўшы на яго пажованы грахамі жоўты твар, што найбольшую ў сьвеце манюку, калі-б тая й сыляпой была, гэтая двухногая істота ня хібіць і адразу па вачох пазнае.

-- Кто и что, спрашивается?! К ответу, староста!

-- Я... -- цяжка азваўся Цыбаты Валанцай.

-- Юдовин?

-- Не. Апанас Галёнка.

-- Ты, стало быть, в окно ломился?

-- Не, -- гаварыў, трасучыся, Галёнка-Валанцай. -- Я прыбіў твайго стукача, а ты забіў і яго, і лекара Юдовіна...

Камэра нумар тры расступілася, і вочы Рыжага ўперліся ў мерцвякоў...

-- Камера лишается передач и прогулок. Спровоцировавшие стрельбу будут строго наказаны...

І собіла-ж таму Галёнцы-Валанцаю жывым на ражон палезьці!

Целаскурыйя й плацунныя чорненькія сабачанаты
й добры дзяцел

Упраўка не на мае вочы рабілася -- і ня чуў, і ня бачыў. І вельмі добра, што й ня чуў таго, і ня бачыў. І пытацца ня пытаўся-б, каб ня той самы шчуплацелы, празь якога ўсё й

загарэлася, расказаў мне збольшага па трэціх пеўнях (голас павуноў даходзіў здаля, зь седалаў гаспадарскіх хляўчукоў за мураванымі сьценамі турмы). От як яно ўсё выйшла.

-- Я, -- кажа, -- лажыцца ня буду, пастаю, пакуль трасца ня ўляжацца, а вы, бачу, высілкаваліся, лезьце й пасьпеце, пакуль што-якое... Ня гідкуйце: адсуньце, прытаўчэце й лажэцеся... Не скажу, каб гэтае «адсуньце, прытаўчэце» на рыготы ня брала: пры першай знаёмасьці з табунамі разбазыраных тлустых вошай і гарбушка ў горла ня лезла, але-ж голад -- ня цётка, а сон -- ня родны дзядзька; ня дзе дзенешся, калі ногі й самі цябе ня слухалі й самі сябе трымаць адказваліся, а зялёныя пухіры лявоніху на вачох модна выдыгоўвалі. Як ні казырся, а палезыці-такі палезеш. І калі чужы чалавек табе спагадвае, дык самому сабе ўжо й Бог вялеў. Палез і калачом пад памостам скруціўся. І што-ж вы, даражэнькія, думаеце? Упаў як пшаніцу прадаўшы? Дзе вы бачылі! Цімала тузаўся, і нікае вам наўды: калі турэмная вош каторага ўзьлюбіць, дык нікага ня будзе ад яе абарону мець чалавек, каб і дробным макам рассыпаўся й нават покнуў ад нясыцерпу. Ты іх каўшом грабі, а яны табе й паўзуць, і сыплюцца, і, ведаеце, якіх толькі нямашака: і бялявыя, і саўсім белыя, бялуткія нават, рудаватыя, рудзенькія, шэранькія, папярковыя, жоўценькія, а часам і нейкія сіняватыя пракінуцца, адным словам, усякае масьці і, каб яны цяміліся, ня мізэрныя, а ёмкія, праўда, бываюць і пляскаенькія, гэта што йшчэ скораму добрага не ўвазналі -- далікатнейшыя, але-ж таксама ня ўломачкі -- дзябёлыя, як угрызянуць, дык угрызянуць, аж пад барадою пячэцца, а сьверб той за сьвербам, як шалёны, лятае, ад чуханіны ўцякаючы. І от што вельмі-ж ужо пацешна: бываюць гладзюткія -- ні тае пушынкі -- і надта-ж ужо касмаценькія і мякуткія (вошкі-валасацікамі называюцца, або целаскурыя) -- гэта што ў цела ўлазяць і пад скураю сьціхатою доўга сядзяць і спорна плодзяцца, а тыя першыя -- гладзюткія -- гэта ўжо плацянковыя і хіба крышачку большыя. Усякіх нагледзеўся. Прытаўкаў, бараніўся, адсоўваў і жменяю з-за каўняра зграбаў, а, баронячыся і зграбаючы, прыгледзеўся й абыўся: поўзалі -- і ня чухаўся. І от што мне думалася -- ды ня толькі мне, усім, відаць, думалася: і як гэта, прывыкшы, бяз вошай і сьвербу жыць асьмелішся некалі? І яшчэ адно і ўжо найцікавейшае дзіва: ня відно было чырвоных вашанкоў, а ўсё толькі тыя самыя вошы й вошкі, драбнейшыя й буйнейшыя. Ці ня турэмнага заводу, ці мацнейшымі загрызаліся. Нешта-ж нейкае

мусіла быць. Як вы думаеце? Дык вось, думаў я, думаў пра ўсё гэтае дый заснуў. І ні плацянковых, ні целаскурых ня чуў і ня бачыў. Адно, што ў сьне бачылася, дык гэта чорненькія калмаценькія сабачаняткі; і ўсе -- з хвосцічкамі ў калачык і харошанькія, як тыя падсмажаныя пампушкі. І ніводнае сабачанё ня ўкусіла, усе шчакатлівымі язычкамі лізаліся. А як сабачаняты пабеглі й немаведама дзе дзеліся, прыляцеў вялікі дзяцел і ў правае калена дзеўбануў тройчы:

-- Уставай, уставай, чалавеча!

-- Разумнік які знайшоўся! Сам, мусіць, масьціцца лабунішся?

-- такое сказаў я вялікаму дзяцелу.

А ён мне другім наваратам:

-- Сьцеражыся, чалавеча! Бачыш, як цябе апанавалі?

І каламі-б не падвярнулі-б, каб ня тыя вошы, што на правым воку ёмка ўладаваліся. І выелі-б, каб ня той добры дзяцел, што ў калена стукаў.

А шчуплацелы тады мне й кажа:

-- І ў хаце з гэтакім смакам ня спалася...

-- Як пшаніцу прадаўшы, -- кажу яму.

А ён мне сваё, таўкучы плацянковыя:

-- І ў тры пшаніцы з каноплямі не ўбярэшся, каб да трэціх пеўняў пры гэтакім вашаедзе спалася.

-- І кусацца ня кусаюцца, -- сказаў я дзеля прыклёпу.

-- Вы, -- кажа шчуплацелы, -- на рукі свае зірнеце...

Зірнуў і, калі-б гэта ня ў менскай турме, веры-б сабе ня даў: паміж пальцаў касмаценькія й мякуткія клубочкамі ладнымі да скуры прысмакталіся. І толькі пазьней, ськінуўшы кусьлівых савецкіх тубыльцаў, пачуў няпрямую пякучую гарачыню.

А шчуплацелы мне й кажа:

-- Упраўляліся нядоўга: і жывых і забітых пазабіралі. І мяне самога цімала валтузілі. А пазьней і ўжо на саменькае маё вуха дадаў:

-- Калі есьці не дадуць, сьціхаты ня будзе...

-- Абы вошы збыліся, а без «баланды» неяк выжывем, -- гэтым хацелася мне расквітацца з ушчатаю шчуплацелым гаворкаю.

«Пан» Баніс і «прах-вэсар» Пыжык

На камяным лапikle сядзелі галасыпінныя. Спрасонку ня надта ўвазнаеш усіх адразу, з-пад памосту праз галовы на іх гледзячы,

хоць гэтае ўвазнаньне ня вельмі ўжо мне й карцела, аднак я, каб адкараскацца саўсім ад шчуплацелага, што смаліцаю ўлазіў у маю сыціхату, і нічога ніякага не гаварыць на ягонае «а што вы скажаце пра гэтую галёнку?» («смаліца» мела на ўме Галёнку-Валанцяя), удаў, што не пачуў папытанага, і думанае пра галасыннх на камяным лапikle сказаў самому сабе ўголас:

-- Хай забаўляюцца, адно каб новага закалату не рабілі...

-- Добрая вам у мокрым карцары забаўка... - прычапілася да слова «смаліца». -- Папацёмку нікі рызыконт ад пацукоў не абароніцца, а самыя «залатушнікі» -- гэта-ж я сам добра ведаю -- вар'ятамі робяцца...

-- Я, -- кажу яму, -- пра адно, а вы -- пра другое... Вунь пра каго я, -- кінуў галавою, -- што ў бірульках забаўку маюць...

-- Што ўдзень сыпяць, а ўначы «агру» раскулачваюць?

-- Ня ведаю, -- адказаў я дакучліваму чалавеку-«смаліцы».

Я ня ілгаў, бо такі й ня ведаў, пра што яна тая мова йшла. І каб наўчыцца турэмнае мудрасьці ды, «носячы моцна зарубленую яе на носе», як умеў было выслаўляцца крывенькі, пацешны Мікіта Бурболік, стары ганчар з-пад Таўкачэвіч, умела разьмінуцца нават зь вялікімі пераліўкамі, калі заўтра-пазаўтра прыкруцяцца неспадзеўкі на прыкрасьць, пацікавіўся, прызнаючыся ў вочы:

-- І не разумею, што вы мне кажаце: каго й як «раскулачваюць»? Яны-ж гэтакія, як і мы з вамі?

-- І гэтакія, і ня гэтакія... Торбачнікаў раскулачваюць -- гэтак у нас калгасьнікаў празвалі кішэньнікі. Дастане гэта чалавек прынесенае печыва сухароў з дому, сядзе й сядзіць седзьма на торбе -- сыцеражэ, каб ня выпалілі з-пад мяккага месца... А кішэньнікі пад памостам седзьма сядзяць цалюткі дзень, слабыкамі й хворымі прыкідаюцца, чакаюць, калі «агра» адлучыцца ці на торбе, чухаючыся, задрэмле. Удзень ня надта ім удаецца, а ўночы, калі чалавек здасца, апэрацыю медзяком навостранным робяць: прарэжуць торбу, выбавяць тое печыва й мелюць... Чалавек прахопіцца, сядзячы на пустой торбе, і вачыма лыпае: ні сьледу, ні таго злудзея. А ён, кішэньнік каторы, з тымі сухарамі ў жываце выпаўзе, стане перад раскулачаным і даймае кпінамі:

-- Дядя! Пожертвай сухарик голодному мальчику!

-- Гэтыя самыя, што зь бірулькамі? -- дапытваюся.

-- Гэтыя... І пад памостам нейкіх зь дзесяць, -- прадаўжае шчуплацелы. -- Нешта за тыдзень перад вамі тое, што кажу,

здарылася. Зірнула тая бедная раскулачаная «агра» на кудлатую шэльму і затрэслася: «Цыц, вашапруд карэлы!.. Абармот... Паскуднік...»

Шчуплацелы, відаць, вымавіў усё гэта мацней за таго «раскулачанага», бо, як заўважыў, і сам спалохаўся і, зірнуўшы на мяне, сказаў:

-- Ня крычэце, прашу вас: пачуюць...

-- Хіба ж гэта я вам крычу? -- пытаюся.

-- Ведаю, што сам я крычу, але-ж кажу: крычаць ня трэба -- небяспечна. Нейкі заморак прычапіўся да мяне, -- апраўдваўся чалавек. -- Усе павар'ячаем, кажу вам... Самі ўбачыце...

-- Вам, бачу я, боязна надта, -- сказаў от так сабе.

-- Чалавек-жа ніколі ня выбаіцца, каб і хацеў, -- апраўдаўся шчуплацелы.

Блізу ўсе «суседзі» прабудзіліся, але ня ўсё спанатрылі. Галасыпінныя на лапikle мелі вастраўшыя вушы, пачулі й заварушыліся.

-- От і прыкруціліся непераліўкі... -- думалася мне. -- Трэба размінацца, каб там, дзе вар'яцеюць, з пацукамі ды з тымі «залатушнікамі» ня бачыцца.

Адступіўся й да камянога лапikle немаведама чаго паціснуўся.

-- Э-эй ты, прах-вэсар Пыжык!.. -- азваўся да шчуплацелага галасыпінны. -- Бірулька на твае штаны йграецца. Чуеш?

«Прах-вэсар» не падаў і голасу, у транты пад памостам унурыўся й трэсься ад страху. І няма чаго й дзівіцца нам: і пра найлепшыя сухары, і пра наймілейшых «аграў» забудзешся, і язык, якім-бы ён там даўгim ні быў, прыкусіш, ад галасыпінага гэтакае пачуўшы. Хай сабе чалавек і не на нейкім там кірмашы, але-ж бяз тых штаноў і ў турме кірмашаваць ня будзеш, і пры людзях нязручна, як там ні гавары. Або вось гэтакае надарыцца: прыйдзе чырвонагаловы ды й завалае цябе да сьледчага. Трэба-ж ісьці з «ворагаў» вылузвацца, каб ад наплясканых злымі языкамі нагавораў адкаснуцца, і ня пойдзеш, калі твае блізкія варагі з апошніх штаноў перад гэтым цябе вылузалі. Або й такое, пра што і ў сьне сьніцца: выскаліцца той чырвонагаловы, адчыніўшы дзьверы, ды й скажа:

-- Дзе там той грамадзянін Пыжык, якому дадому зьбірацца кажуць?

А пазьней, зірнуўшы на галаногога, дадасць скалячыся:

-- Зь вяшчамі, прыказана.

А бедны Пыжык аблізьнецца як мыла зьеўшы й на ўкарочаныя «вешчы» пальцам сваім пакажа... І каля рашкі -- «парашы», як тое ў каноплях пудзіла, ківацца будзе.

Гэта-ж ня жартачкі! Няшчасьце, дый годзе.

От і мусіў чалавек унурацца, усё гэта загадзя на рабацінны маленькага востранькага носіка зарубіўшы. Балазе, што ўчарашняе сяк-так уціхамірылася ды без таго карцарнага пацукавіньня абышлося. Але-ж і гэта йшчэ віламі па вадзе пісана: можа, усё гэта яшчэ й ачнецца й прыкруціцца... Хто яго там ведае. «Сядзі й ня дыш, -- думалася ўнуранаму Пыжыку, -- бо як навярзнецца новае, дык тады й старое клейка да яго прыпластуецца, каб яго, не пры мне кажучы, заўшыцай аблажыла, і пачне, падсудны Пыжык, твая справа пухнуць. Крыў мяне, Божа...»

І гэтак Пыжыкавыя думкі за думкамі беглі наўздагонкі, навыверадкі, шараваліся, разьмінаючыся, і калі ўжо ад разьміну й шараваньня глухлі й шпакляваліся пакусаныя гладзюткімі й касмаценькімі «прах-вэсаравыя» чырвоныя вушы, шчуплацеламу рабілася зябка, яшчэ боязьней; ён тужэй заціскаў матузок на паясыніцы і, таўкучы зубамі дрыжыкі, сакатаў, заікаючыся, усьлед за Банісавым:

-- Прах-вэс-сар-р Пып-пыж-жык... гыг-гій-га-а... Бір-ру-руль-ль-ка-а на-а-а твай-е ш-ш-тан-ны іг-ра-ец-ц-ца...

Бірулька спрытнела й пераходзіла да апошняга, да кірпаносага рагатуна й камэдыянта. Той не забыўся, і перад тым, як падкінуць гладзютка вышмараваныя паячныя палачкі-сколачкі, смагануў носам і, кіснучы ад сьмеху, даймаў баязьліўца:

-- Пан Баніс не жартуе, таварыш прах-вэсар Пыжык: извольте штанишки на бочку...

Гострыя швайкі разьніка Лаўрэна Пячонкі...

Ня суткамі й не гадзінамі, а часінамі турэмная сьціхата мераецца. І гэта ня то што ўдзень, і ўначы тое самае. Калі не адна трасца, дык другая -- меншая ці большая -- а такі возьме й прыкруціцца аднекуль і трасе табе людзьмі, як чорт лазою ці сухою асінаю на высокім буі, апошнія духі з-пад рэбраў выкалачваючы. Не скажу, аднак, каб тая трасца да ўсіх адразу чапалася: і чортава свой парадак мае, па чарзе трасца людзей перабірае й кожнаму чалавеку зь іншага капыла свой нораў паказвае. Кране двух-трох, а то й якіх пятнаццаць, пазьней яшчэ колькіх, і ў

камяным мяшку, як у тым караніку: усе ўзалабкі з трасцаю бяруцца... Бараніцца-ж неяк трэба, бо ніхто-ж таго ня ведае, калі й за каго яна другім наваратам, унадзіўшыся, учэпіцца. А калі ўжо каго трасца ўзьлюбіць, дык не адкасьнешся, каб і хацеў. Заказырышыся -- з рэбрамі казыры твае выламіць, падасіся -- на заверачень цябе скруціць, пабратаешся -- наклёпу на самога сябе наклічаш. Адным словам, рада-б душа ў рай папасьці, ды грахі ня пушчаюць...

Не на вей-жа-вечер пушчана такое, што калі ў пекле не папчэшыся, дык і ў тым раі ніколі табе месца твайго ня будзе. От і пякуцца людзі, і курчацца, як шкурат на вагні, свае ды чужыя грахі адмольваючы, каб ня то што ля парогу раю, а ля свае падваротні на скапытаваным двары прыперціся...

Цяперака, гледзячы на ўсё жытае й перажытае з далёкага водшыбу, і серабранскі разьнік Лаўрэн Пячонка ў маіх вачох не такім ужо дурным здаецца. Ён, бывала, дудукаючы з пудлівым Яркам Хітрыцкім, што «з панскага хамута ў савецкі рай ашалеўшы ўбіўся», гаварыў гэтакое:

-- Пры дурных царох нашых дзядоў-невукаў памялом ад турмы адганялі, каб мужыкі-хамуты ў рай ня ўсунуліся. Адны цыганы-канакрады й вучоныя галовы ля «парашы» таўкліся. Цяперака, як сам пане-таварыш Ярэк бачыць, калі ўсе панамі й вучонымі хітрунамі парабіліся, дык і швайкі ў разьнікоў з рук тыя канакрады павырывалі, каб з раю ня выламаліся...

Толькі малады настаўнік, нябожчык Якуб Церабелец ды Цімох Баравец разумелі «разьніковыя брэдні», а «пан-таварыш» Ярэк Хітрыцкі тупымі шпылькамі бараніўся ад гострых Лаўрэнавых шваек:

-- Бугаі забітыя праклялі пана Пячонку, калі такое ўсё пану разумнаму цёггле вярзецца.

Жарты-жартамі, а праўда -- чамарыца зь перцам: далёка даўнейшаму да нашага цяперашняга. Даўней (да слова прыйшлося) балацкая Ігуменшчына на пальцах сваіх рыштантаў лічыла, і ўсе брытыя ілбы нешта каля паўгода Кацярынінскім трактам у Сібір пхнуліся, а цяпер і хаты нямашака бяз рыштанта, і дарогі да пядзі ўкараціліся: на месцы людзі ў турэмны сацыялізм паволі ўрастаюць... А ўросшы й абыўшыся, чалавек і хвалёнай часіне не дае веры, пакуль добра ня выдыхае таго, што моцна ў знакі яму далася, і душою ня вычуе неспадзеўкі прышлага розьніва. І калі ўжо, ачухаўшыся, падыем вочы, каб таму рэдкаму дзіву соладка

ўсьміхнуцца, дык і дзіва нямашака: новая трасца ў дзьверы пачынае стукацца. Гэтак яно й сьціхата сьціхаты ніколі ў турме не здаганяе.

Шчасьця -- ні на часіну, а гора -- на пяцігодкі...

Тайніцы Міхала Сырадой

У добрых людзей у нармальныя часы ноч пеўнямі мералася: да першых пеўняў узімку жанкі й дзяўчаты кудзелю пралі ці на кужаль ручайкі лёну ў сенцах пры лучыне пачэсвалі, а мужчыны лапці плялі, заваратні вілі й вязы парылі; па другіх пеўнях усе прачыналіся, а па трэціх -- жанкі шпулі на вітушкі зьвівалі, а мужчыны за кулі ці цапы на такую браліся; па сьняданьні рانیца ўжо з днём адразу сустракалася.

У турме -- ня тое: пайкаю суткі біркаваліся. Дзень руханіаю к вечару падпіхаўся, а ноч сном найбольш укарачалася, каб учарашнімі наедзінамі живот да заўтрашняга сколанага і, пэўне-ж, недаважанага прыносу як-небудзь час той пераскрыгаў. Калі-ж сну й ня было на сяго-таго, дык вочы ўсяроўна заплюшчанымі ўсю ноч трымаліся, каб уставаць ня было ніякае патрэбы. Гэтак, маўляў, і ў двух зайцоў адразу цэлілася й сіла ашчаджалася: нешта сьнілася, нешта, калі ня думалася, дык хоць вярзлося й пад ложкай меней смактала. І жывату й галаве выгады былі немаленькія...

Такую навуку няблага ведаў і Міхал Сырадой зь Вільшчыны, чалавек, што, як сам ён, бывала, прызнаваўся, і вока ніколі нікому не запарушыў, а ўсё ў тое росьціва садавіны ўдаваўся й сьвету Божага ніколі ня бачыў. Ён і ўдзень найбольш сном намагаў, калі ніхто не дакучаў, -- сам ня меў прычэпкі ні да кога. Аднак гэтым разам нешта нейкае сталася з чалавекам. Урокі ня ўрокі, а сну ня было на яго. Шацкі Гарбун, рыбалоў зь дзесятага калена, даўно знаўся з Сырадоем і казаў жартуючы (гэты каб і трыццаць гадоў праседзеў, дык, мусіць, ня выжартаваўся-б):

-- Ты, Міхал, пра мічурынскія бэры ці пра тую, што сваімі «бутылачкамі» горла дзярэ, думаеш? Упадобаў, каб яе качка стаптала...

Міхалу-ж, калі той у настроі, пальца ў рот не кладзі -- бяз ногця выхапіш. І каб гэта быў не Гарбун, а нейкі ат сабе рыштанюга, дык і цяперака ў даўгу не астаўся. Аднак рыбалову выціснуў такое, што таму не дайшло й да цяму:

-- Капануў дзічку, а яна табе сьвет на ногі паставіла.

-- От-жа й кажу: калі бэры прыядуцца, і дзічку ні да носу,
 -- каб ладу трымацца, на паважнейшае Гарбун здабыўся. А
 зірнуўшы на мокрыя Сырадоевыя вочы, рыбаю мудрасьцяй наважыў
 жаль Міхалаў разьвесці: -- Ня журыся... Калі-б дурнейшымі былі
 ўсе краснапёркі, то й сам панам быў-бы. А то прыйдзе табе,
 зліжа гарошыну, і паплавок ня скіўнецца. Раззлаваўся гэта я на
 тых краснапёрак ды й боўтнуў трутам на прынаджаным месцы, каб
 краснапёркі мае й хвостом ня вільнулі. І ня журыся: ні мне, ні ім
 -- выдыхалі...

Да Міхалавых вухэй нешта-такі з тых краснапёрак дапывала
 спачатку, а празь нейкія дзьве-тры часіны й ягонія думкі хвастамі
 ня вілялі... Адно нейкая чарнакосая прыгажуня лашчылася ды
 жоўтымі сьпелымі бэрамі частавала. Сырадой глядзіў даўгія
 дзявочыя косы, цалаваў духмяныя губы і кляўся:

-- Не дарую, Алеська... Не дарую... Богу душу аддам, а не
 дарую зладзюзе...

Прыгажуня Алеська адступілася й вочы на апалую разьбітую
 бэру апусьціла, гавораць старому Сырадою:

-- Сорамна... Надта сорамна... Сам ён сябе пакарае...

Кулём кінуўся Міхал да прыгажуні, каб сорам уняць, каб
 сорам сэрца Алесінага не катаваў... І рукі разьвёў Міхал: Алесі як
 ні было. Толькі на сухіх галінках разьдзёртае ветрам дзічкі
 дагнівалі, нанізаныя нейчымі рукамі, чатыры Сырадоевыя бэры... І
 Сырадой моцна крыкнуў, але так як-бы гэта цэлая Вільшчына
 бэрамі ягоньмі калаціць зышлася:

-- Гэта-ж разбой!.. Гэта-ж нявіданае няшчасьце!..

Калі пад столяй пачарнела, перапаліўшыся, «лямпачка Ільліча»
 ды патушыліся ліхтары ля дубальтовых зялезных брамаў на
 турэмным дворышчы, у камяніцу зірнула знадворку сьветла-сіняе
 халоднае неба. Жаўтаватыя перад гэтым у сьвятле ліхтароў дзьве
 таполі, край аднае страхі й касяк турэмнага муру ўвачавідкі
 пабялелі й зайскрыліся. Хрусткія йскрынкі -- сьняжынкі-зорачкі,
 быццам тыя сьветлячкі-пырхаўкі ўначы або буйныя купальскія росы
 ў бляску вогнішча на лістох папараці, займаліся, патухалі й
 зьліваліся ў суцэльнае, мілае воку беліва.

Пад нейчымі нагамі скрыпеў крохкі маразыны сьнег. Дзесьці
 саўсім блізка сьпявалі, зьлітаячы зь седалаў, апошнія гультаяватыя

п'явуны. Лопаліся, даняття марозам, хварбаваныя начарна дошкі вартавых вежаў-будак.

Гэтак над растоптанай глухімі мурамі чалавечай радасцяй неахвотна кланялася хрусткай марозьлівай раніцы й разьміналася зь ёю пераможаная сонцам ноч, каб у новы дзень каранямі мацней урасьціся...

Можа-б, і адкруціўся чорны калаўрот начніцы-вядзьмаркі, каб на яго шырокі понаж ды нага чалавека-праўдалюба ступіла?

Але як-бы яно там ні было, а раніца -- раніцай. Гэта-ж пачатак дня. Няхай сабе новы дзень і ня прынясе добрыя навіны, і не ўскалыхне затхлага сьмердзіва камяное завоіны нумар тры, але ўжо адно тое, што ён, хоць і найгоршы ад усіх тых, што, турэмныя норавы спрытна людзьмі ўтаймаваўшы, вечарам уступілі ды зь сылепавокімі зрокамі, абдымаючыся, заручаліся, -- не ўчарашні, а сённяшні, новы й ніводнай жывой душы ня ведамы, і як-бы яно там ні сталася, а сім-тым дый выразьніцца, рабіла сваё.

На кавалачку нятрывалага спакою расхінала раніца маленькія чалавечыя надзеі: ану-ж дый на нашай гразкай вуліцы маладзіковы кірмаш будзе!..

Міхал Сырадой маўчаў. Меў ён вялікія думкі і ўсё да нечага прыслухоўваўся...

Апавяданьне

<...> Цэлых два дні жалілася Марыля на ламоты ў паясьніцы і ўсё войкала, калі ня было паблізу цёткі Агапы, а пры ёй старалася ўтаіць боль, ад якога яна раз-пораз згіналася і прыкладала да сэрца далонь з шырака растапыранымі пальцамі. Агапа гатавала ў гарнушку нейкія зёлкі, пералівала іх у другі гарнушак, астуджвала, нешта шаптала, накрывала хвартухом, тройчы перабірала за сыпінаю з рукі ў руку, плёвала ў смаловы над ложкам сук бярвяна й давала Марылі ў тры сёрбы напіцца на золаку, перад полуднем і на зьмярканьні. І гэтак цэлых тры дні. На чацьверты дзень увечары зрабілася Марылі нядобра. Вялікая гарачка й зьбікія дрыжыкі палажылі яе ў ложка пад тым самым сукам, на які плёвала цётка Агапа.

Недзе недалёка сакаталі кулямёты, і чуліся далёкія, глухія выбухі, разрываліся бомбы... Гэтая бязладная музыка вайны то сыіхала, то ізноў ушчыналася яшчэ з большай сілай. Марыля не прыслухоўвалася да гэтае музыкі й ня чула яе. Боль павярнуў яе тварам да сыяны. Яна ўвабрала ў далоні грудзі й пачала моцна сыіскаць іх. Ад гэтага боль падкаціўся пад самае горла й прыпаў да сэрца. Марыля разьвяла ў бакі рукі й пачала цяжка, глыбока дыхаць...

... Сядзіць Марыля ў цёмным глыбокім склепе й затыхаецца цвіліяю гнілога хлуду. Раптам нехта намагае ейную руку, узводзіць на высокі пясчаны ўзгорак і кажа:

-- Пазнаеш? Гэта-ж твой Раман дужаецца зь д'яблам... Бачыш, як сыіскае ён жылістымі рукамі карак д'ябла? Бачыш? Але-ж і той дужы й вытрывалы. Памажы, даражэнькая, свайму Раману! -- сказаў і немаведама дзе дзеўся.

Марыля хапае сякеру й імчыцца:

-- Ра-а-ма-а-нка-а!.. Ра-а-ма-а-нка-а!.. Не да-а-ва-я-йся д'я-а-б-лу-у! Я-а-а, Ма-а-ры-ы-ля-а...

Чалавек, босы й бяз шапкі, перапыняе Марылю:

-- Спазынілася, даражэнькая... Вярніся... -- кажа ёй.

-- Ра-а-ма-а-нка-а!..

Марыля-ж і слухаць ня слухае таго чалавека, бяжыць далей, падае моцны голас:

-- Ра-а-ма-а-нка-а!..

-- Ма-а-рыль-ка-а!.. -- азваецца голас Рамана і моўкне.

-- Душы чорнага д'ябла!..

Вось яна саўсім ужо блізютка -- як рукою падаць... Узносіць над галавою каля правага плячука сякеру, мацней сьціскае тапарышча, каб спрытней сёкануць сыіну трохгалавага д'ябла... Але моцны парывісты вецер уздахмачвае Марыліны валасы й перакідае, марозячы патыліцу, на твар... Марыля ўстрасае галаву й замахваецца...

-- Раманка!!!

Марыля прахапілася й застагнала.

-- І ў сьне не даюць ёй быту, -- трымаючы ў руках газоўку, сказала сама сабе Агапа.

-- Сьпяшалася памагчы Раману, каб д'ябла падужаць... Які ён ікласты, страшэнны... Прыймі, цётка, гэтую во сякеру...

Агапа выцерла ручніком спацелы Марылін лоб і яшчэ тры разы запар дала напіцца гатаваных у гарнушку зёлак.

Бабіла старая Рымарыха, жонка местачковага рымара. Прынятае ёю дзіця сьціснула пад бародкаю кулачкі й моцна закрывала. Рымарыха пацалавала тройчы ягонае ружовае цельца, адплёўваючы навоглег, каб урокі ня бралі, зірнула на Марылін твар, потым на дзіцятка:

-- Уга-а, уга-а! Выліты ў бацьку -- як тыя дзьве кропелькі. Уга-а, уга-а! Раманётка маё... Уга-а, уга-а!.. Маленькае маё сонейка... Марылька, а Марылька, шчасьлівы твой хлопчык -- у бацьку, як тыя дзьве кропелькі... Уга-а, уга-а!..

Агапа падала бабулі гладыш летняй вады й яшчэ дзьве мякуткія полачкі. Калі ўсё было зроблена, Рымарыха падышла да Марылі:

-- Зірні, Марылька, на сваё дзіцятка. Зь ясным сонейкам прыйшла на сьвет Божы твая зорачка...

Марыля адкрыла вочы, усьміхнулася й пацалавала дзіцётка ў шчочкі.

Рымарыха паставіла калыску каля Марылінага ложка й выйшла ў меншую палавіну хаты мыць ужываныя полачкі. Агапа выняла зь пячуркі запалкі, запаліла ў цялесьніках смаляк, падлажыла пад дровы й адышлася падаць Рымарысе начоўкі. У гэтую самую часіну ляцелі, цяжка равучы над самаю хатаю, нямецкія бамбавікі. Агапа прычыніла шчыльней дзьверы й перахрысьцілася.

-- Аж сьцены калоцяцца, каб на іх ламоты. Бог сьвяты ведае, што яно там будзе, хто каго зь іх зьбяёдае? Таўкуцца людзі, як тыя крупы ў ступе, і радачкі табе ніякай, -- выціраючы зрэбным хвартухом мокрыя рукі, уздыхала цётка. -- Ня ведае Раман, што гэтакага сына мае.

-- Ану-ж, дый акажацца, -- мылячы шылаватым змылкам полкі, седзячы на ўслончыку, азвалася Рымарыха. Гэтакімі табунамі ўцякаюць нашыя з-пад немца. Чула, колькі йшло іх учора краем нашых Карэлічаў? Сялімонаў сын, гэты, што меншы, -- Яраславік, вунь ужо дні з тры, кажуць, у склепе качаецца.

-- То-ж бы то, што качаецца, а на людзі паказацца нельга, -- бедавала Агапа. -- Свой на свайго немца натыкае адразочку... Гэтакага во вучонага Клемуса Несьцеравага праз Базылішынага галамоўзу сходалі... Не, кажа яна, ня глядзячы людзям у вочы, гэта-ж ня праз майго Захарку, самі нямчукі вышнырылі беднага Клемуску ў каноплях... Гэта-ж такая праўда...

Цётка Агапа не дагаварыла. Недзе недалёка ўшчалася жудасная грукатня. Агапа прысланілася да качарэжніка, прыціснула да твару зрэбны хвартух. Рымарыха пакінула начоўкі, атрэсла рукі, упёрлася імі ў сьцёгны і -- у большую хату, да Марылі. Шырока адкрыўшы вочы, пазірала яна ў расчыненыя ўструсам вокны, тулячы да тугіх балючых грудзей ружовае цельца народжанага на сьвітаныні дзіяткі. Рымарыха выхапіла дзіцянё з Марыліных рук, ухінула яго, сьляпаючыся, у Марыліну сукенку й села на падлозе каля самага ложка. Грукатня не пераставала. Празь нейкія два-тры перадыхі яна зрабілася яшчэ мацнейшай і страшнейшай. Калаціліся сьцены, зьвінела шкло, расхіналіся вокны, рыпела столя, стукаліся аб вушакі парасчыняныя дзьверы. Перад вачыма яшчэ не саўсім ачунялай Марылі затросься, выскаляючыся, той трохгаловы д'ябал, які пакінуў каля верставаго слупа на гасьцінцы здушанае цела Рамана...

Цалюткую гадзіну калаціліся Карэлічы, стагналі людзі, трэскалася зямля...

Цётка Агапа доўга яшчэ не адымала ад твару хвартуха й не расплюшчвала намуляных каляным зрэб'ем павекаў вачэй: баялася зірнуць на хату, на тое, што валілася, стукала, зьвінела й кацілася да ейных ног па выбітай глінай зямлі меншай хаты. Абыўшыся, апусьціла хвартух і працерла пальцамі вочы. Сярод паколаных гарнушкаў, гладышоў і слоікаў, што пазвальваліся з паліцаў, угледзела яна й разьбітыя «ходзікі», і падкоўку...

-- Набыў іх Раман перад вясельлем, а падкоўку начапіў, пакідаючы хату, каб шчасьце ня мінала хаты, гаварыў Марылі, -- казалі Агапа старой Рымарысе -- бабцы Прузыне. -- А яна яму бацькаўскі дарунак, кругленькі гадзіннік, на руку палажыла, каб минуткі на адлучцы лягчэй лічыліся.

-- Усякае на вяку бывае, Агапка, -- сіпатым з вусыцішу голасам азвалася Рымарыха. -- Што там з тымі «ходзікамі», такой бяды, абы чалавек жыў быў ды цялоўкім вярнуўся сынам пацешыцца. От што мілей за ўсё, Агапка.

-- То-ж бы то. Я-ж яно й кажу, абы жыў Раманка, прыдабудзецца неяк. Век жыві й век ажывайся...

Неўзабаве бабка Рымарыха пайшла дадому, сказаўшы, што заўтра, калі Бог дасць ёй здароўя, неяк прыйдзе пабачыцца зноў. Цётка Агапа падкінула на ачахлае вугальле нейкіх ашчапкаў, уставіла тры гаршкі, потым узялася спрытоньваць паколанае чарап'ё. Цётка ня йшла ў большую хату: падумала сама сабе, што Марылі ўжо палепшала й тая заснула. Пры гэтакій цішыні Агапа адразу пачула нейкую хату на ганку. Яна страпанулася і, устаўшы, трымаючы ў хвартуху чарап'ё, падышла да вакна й зірнула празь яго на ганак. На ім нікога ўжо ня было. «Усё цяпер чалавеку здаецца», -- падумала сабе Агапа й адышлася. У той момант, калі яна мелася брацца за клямку, каб выйсці палажыць у сенцах пабіты посуд, адчыніліся дзверы, і Агапа сустрэлася вочы на вочы з высокім, аброслым і бяз шапкі чалавекам. Яшчэ мацней здрыганулася і, выпусціўшы з боязыні з рук хвартух, аступілася назад. Чарап'ё выпала й зазвінела.

-- Гэта будзе хата Рамана Скрылевіча? -- папытаўся.

Агапа маўчала. Трымаючы ў зубах вялікі палец левае рукі, пазірала, ня міргаючы, на невядомага чалавека.

-- Заходзьце, калі ўжо прыйшлі, -- сказала.

Чалавек пераступіў парог, ступіў два крокі й спыніўся. Абвёў вачыма хату, зірнуў на Агапу й потым, нешта думуючы:

-- Значыцца, Раманава...

-- Раманава, чалавеча. Самога от толькі нямашака ў хаце, -- сказала, як і прыйшлы, думуючы, а пасля папыталася: -- А вы хіба зналі Рамана?

-- Знаць яго знаў... Бачыўся... -- сказаўшы гэтак, чалавек ступіў яшчэ два крокі й папрасіў напіцца.

Агапа зачэрпала меднаю конаўкаю вады з дзеравянага вядра з посілкаю, падала чалавеку й папрасіла сесьці, паказаўшы рукою на лаву каля стала.

Той, сеўшы, сказаў Агапе, што зайшоўся ня надаўга, бо ягоная дарога далёкая, і папытаўся, ці можна перабыць у хаце да зьмярканьня, каб ісьці далей пры цямне, як немцы ня бачаць.

-- Чаму-ж не, хоць і цэлы тыдзень, хоць і яшчэ больш, і нам весялей і сьмялей будзе жыцца... -- адказала й пайшла да печы адсунуць ад полымя гаршчок з капустай, якая, кіпячы, вылівалася на раскочанае вугалье, сыкала й вельмі смачна пахла.

Невядомы моцна ўдыхнуў пахучае паветра ды зачмякаў губамі, і Агапа здаўмелася, што гэты спакойны ветлівы чалавек вельмі галодны й што яму трэба даць есьці. Ставячы на стол вынятую з-пад прыпека вышчарбленую гліняную міску, кінула вокам на чалавека:

-- От гэта і ўсё, што засталася на Раманавым грунце, рэшта, самі, уваходзячы, бачылі, дзе й што зь ім... Зьелі шэльмы, каб іх саміх шолудзі поедам елі.

-- Набудзеца, цётка, калі будзе суджана, кладучы на кавалак жоўтай газэціны махорку з вялікага скуранага капшука, заўважыў незнаёмы і, памячы сказанае добрай цёткай «і нам сьмялей і весялей будзе жыцца», пацікавіўся:

-- Хіба-ж ня вы адны, ня самі жывяце ў Раманавай хаце?

-- З пляменьніцай Марыляй, Раманавай жонкай. Сёньня Бог даў ёй дзіцятка на досьвітку, сына, а бацька й ня ведае... Ваюе недзе... -- Агапа прыняла з абруса падкоўку, патрымала ў руках, а потым начапіла яе на той самы цвічок, дзе віселі «ходзікі», і ўздыхнула: -- Кажуць, што падкоўка шчасьце людзям прыносіць... Мож, і вернецца, нядобра, што от «ходзікі» разьбіліся.

Незнаёмы слухаў Агапіну гаворку і ўсё нешта думаў. Калі-ж у большай хаце заплакала народжанае, чалавек усхапіўся, зірнуў на падкоўку, на пабітыя «ходзікі» на падаконьніку, нэрвова смакануў скрутку махоркі й гэтак-жа нэрвова выняў з кішані выкуцанай у гразь гімнасьцёркі велікаваты гадзіннік.

-- Другая пападні... -- сказаў, глядзячы Агапе ў вочы.

-- Мож, яно й праўда... -- перастаўляючы на сталае міску, быццам-бы не на сваім месцы стаяла, нахіліла да гадзінніка галаву, зірнула, потым -- на скураны капшук... -- Дык яно-ж і ня позна яшчэ, -- дадала, -- я вам капусту пастаўлю. Пакурыце, а я тым часам...

Цётка Агапа ўзяла сухія полачкі й пайшла ў большую хату да Марылі з дзіцем.

Хату Рамана Скрылевіча паказала Астапу Крыжаку бабка Прузына. Рымарава хата дажывала свой век пасярэдзіне сяла, каля Карчмішча, трэцяй ад месца, дзе стаяла некалі карчма. Дык от, каб людзі ня пыталіся, дзе яна была й што там рабіла, ды каб ня мець праз гэта лішніх нагавораў, Рымарыха не пайшла вуліцаю, выйшла гумном на загародзьдзе й адтуль кустамі нацянькі да Карчмішча. Бачыць, стаіць чалавек, грызучы рэпу, і пытаецца, ці ня ведае бабка, дзе будзе хата Рамана Скрылевіча. Яна паказала рукою на тры высокія ліпы і, каб яшчэ лягчэй пазнаць, сказала, што Раманава хата на высокім муры, а перад ёю, на другім баку вуліцы, -- заваленая хлудам студня. Бабка сказала й тое, што самога Рамана дома нямашака, то ён недзе ваюе або ўжо й дадому йдзе, бо Марыля, ягоная жонка, значыцца, радзіла сына, і ёй, далікатнай і вучонай, было-б цяжка без чалавека сына выкачваць...

Цяпер, пагаварыўшы зь цёткаю Агапаю й спраўдзіўшы, што гаварыла яму бабка, Астاپ убачыў, што ён не памыліўся, трапіў якраз у хату свайго нядаўняга, але вельмі-ж добрага таварыша Рамана Скрылевіча. Блага толькі, што ў такую нязручную часіну немаведама, што яму рабіць: раскажа -- гора вялікае чалавеку прычыніць, лёгка разьятрыць жывую рану, а загаіць яе вельмі трудна; ня скажа й пойдзе -- ня выканае апошняе просьбы таварыша й граху нець якога набярэцца: будуць чакаць і ніколі не дачакаюцца, і ніхто ніколі ня скажа, бо толькі адзін-аднюткі Астاپ ведае, дзе, як і што... Напісаць, пакінуць, і бывае здаровы -- слабізна натуры, нястача адвагі, а ён-жа чалавек сьмелы й адважны; пакінуць на потым, каб тады, як скончыцца вайна, напісаць ці самому адведаць, няма пэўнасьці: а што, калі й сам ня дойдзе туды, дзе саўсім малым дзіцянем пакінулі яго бацькі ў першую вайну на чужыя рукі?..

Важачы ўсё гэта на сваёй душы, Астاپ бачыць, што яму ня трэба ўцякаць, калі людзі з хаты не праганяюць, пачакаць і, выбраўшы добрую часіну, як толькі палепшае Раманавай жонцы, сказаць і тым самым укараціць гора... Зрэшты, некуды й сьпяшацца. У яго-ж ні кала, ні двара, ні бацькоў, ні блізкіх крэўных, ні жонкі, якая-б думала й чакала на яго з дарогі. Дзяўчыны й тае дасюль ня мае на воку. А тая, да якое сэрца ягонае ляжала яшчэ ў тэхнікуме, як у ваду канула, ні слыху ні

дыху. Хто ведае, можа й яна дзе-небудзь чакае на свайго ось так, як і Агапіна пляменьніца, мілуючы сваё першае, толькі што народжанае дзіцятка?.. Калі-б гэтакае самае сталася з Астапам і Раман, прыйшоўшы ў хату, утай і не памог жаночаму гору ў гэтакі трывожны час, дык сам ён не дараваў-бы ніколі таварышу й на тым сьвеце. Ці мала благога пакінулі па сабе хлопцы ў Астапавым дваццатипяцігадовым веку, а ён, паспытаўшы свайго ўласнага гора, падаючы й цяжка падымаючыся на крутых ухабах дарогаў, мужны й чэсны, зь нікога ані накіў, ані пакрыўдзіў нікога: вялікую меў ён абачлівасьць і бядзе чужой упору памагчы заўсёды ўмеў. Вось чаму й важыць ён асьцярожна на розуме й сэрцы ў маленькай хаце свайго таварыша маленькую часыцінку неасягнёнага людскога няшчасьця на тле крыві й пажараў, жыцця й сьмерці.

Чуе Астап гамонку жанок у большай хаце, але не прыслухоўваецца. І толькі тады, калі ўшчаўся дзіцячы плач, яму здалося, што ў хаце не стае паветра. Адчыніў вакно й апёрся рукамі на падаконьнік.

-- Колькі-ж табе давядзецца плакаць, дзіцятка, -- сказаў, выразна пачуўшы сказанае.

-- Ня дзіця гэта плача, Астап, а радасьць нараджэньня. Радасьць бязь сьлёз не нараджаецца. Яны йдуць упоруч, нітуюцца, жыць ня можа адно бяз другога, аж пакуль расхістанае імі цела ў труну не паложыцца. От што яно такое... -- нехта, здавалася, сьціскаючы далонямі ягоную нячэсаную галаву, адказаў на самае вуха.

Пасьля чутага Астапу зрабілася яшчэ цяжэй. Ён закурыў трэцюю самакрутку махоркі й пачаў углядацца ў неба. Перад ягонымі вачыма, засланяючы сонца, стаялі густыя ліпы. Яны нагадвалі Астапу пазаўчарашнія хвой і ўсё, што каля іх сталася. Цяпер ён ня думаў, ён гаварыў з сваімі ўласнымі думкамі й так, калі-б хто-небудзь стаяў наблізу, дык выразна пачуў-бы такое: «...Вырваліся з-пад шыбеніцы, прабіліся праз кулямётную аблогу, ішлі, не хаваючыся, пад нізкімі клінамі бамбавозаў і зьнішчальнікаў... Прайшлі. І каб ня тыя жанчыны зь дзецьмі, дык і ўсё-б яно было добра... А можа, і нядобра? Хіба-ж ня варта паміраць, ратуючы жыцьцё брата!? Варта й трэба! Найбольш, відаць, разумеў гэтую простую мудрасьць Раман Скрылевіч. Паждзы, як гэта яно было папарадку? Ага... Хаваючыся ад нямецкіх аўтаматчыкаў, мы занялі нашу абарону ў густой кроне

трыкутніку асінаў, у дузе наступу аўтаматчыкаў знайшліся жанчыны з маленькімі дзецьмі. Пасьля другога чаргі яны паваліліся на гузастыя карані. І калі аўтаматчыкі былі ў нейкіх сарака кроках ад нас, Раман, як той разгневаны леў, рынуўся ўніз, каб ратаваць няшчаснае ў лесе дзіцёнка. Вось ён засланяе яго сваімі плячыма<...>

Ранены Раман пахіснуўся, але падняўся, даў дзьве чаргі, і яны, перакрыжоўваючыся з маімі, перанялі апошніх аўтаматчыкаў. Ня маючы патронаў, Раман выхапіў апошняю гранату й швыргнуў яе ў залогу ворага. Празь нейкую часіну тыя зрэзалі Рамана. У дваццаці прыблізна кроках два ўжо раненыя аўтаматчыкі знайшлі сабе супачынак ад маіх апошніх куляў. І потым... Калі сыцішылася і відаць было -- вораг пераможаны, кінуўся ратаваць Рамана... Цяжка раненага сябра й ледзьве жывое дзіцянё перанёс я да трох хвойў. Ратунку ня было. Перад скананьнем Раман Скрылевіч вельмі прасіў адведаць у Карэлічах ягоную, яшчэ бацькаўскую, хату й перадаць жонцы апошні яго паклон. От, здаецца, і ўсё збольшага...»

На падаконьніку ляжалі разбітыя «ходзікі». Зірнуў на іх Астап, памацаў, перавярнуў на другі бок, зірнуў на пагнутыя колцы, потым -- на падкоўку шчасыця... Павярнуўся паволі сыпіною да вакна й сеў на тым самым месцы, дзе сядзеў перад гэтым, гаворачы зь цёткаю Агапаю. Выняў скураны капшук, расшнураваў, расхінуў, аціснуў яго праваю даланёю, набраў трыма пальцамі махоркі, насыпаў на пакамечанае лапідла газэціны, скруціў, насылініў, узяў у губы, каб запаліць запалку. Рабіў усё гэта быццам на нейкай рэпэтыцыі, думаючы й не адводзячы вачэй ад капшука. У пачку ня было ніводнае запалкі, і Астап, выняўшы з зубоў скрутку, палажыў яе на расхінены капшук. Робячы гэта, ён упёрся вачыма ў вугалькі на чарэні печы. Яны ачэхлі, і толькі саўсім маленькі сінюткі ваганёк, шавелячыся, як прышэрты матылёк, пакалыхваўся, асядаючы між імі.

-- Дагараюць, як Раманава сэрца... -- падумаў і скалануўся. Устаў і падышоў да печы прыкурыць.

-- Дзе-ж ён пазнаў Рамана? -- пачуў Астап, як пыталася Раманава жонка ў цёткі Агапы.

-- Ведае, казаў, бачыўся. А от дзе й як -- не сказаў, і я ў яго не перапытала.

-- А не казаў, адкуль сам будзе?

-- Нічагусенькі. Негаваркі, найбільш маўчыць і ўсё нештачка думае...

-- Думае... Хай думае йдучы дадому... Што яму там надта думаць у чужой хаце... Пра тое, мусіць, што ўцёк, каб не ваяваць...

Апошнія гаварыла Марыля ня цётцы, а сама сабе, але Агапа ўчула:

-- Ніхто ня хоча накладаць галавою чорт ведама за што. Можаж, і на яго, во гэтакі ўнурыстага, чакае свая кабейна. Зьесьць капусты дый няхай сабе йдзе з Богам, калі так... На маю-ж дурную галаву... -- цётка не дагаварыла, убачыўшы, што пляменьніца прытуліла да вачэй дзіцячую полачку й пачала плакаць. Даўшы дзіцяці ўвязаны ў палатняную анучынку драбок патоўчанага цукру, пайшла да дзвярэй, каб зірнуць на варыва ў печы, а Марыля тым часам аклікнула:

-- Распытайцеся-ж, цётка, -- выціраючы сьлёзы, папрасіла Марыля і, моцна ікнуўшы, дадала: -- і гадзіньнік, кажаце, як у Рамана? Калі-б мела змогу падняцца пагаварыць з чалавекам...

-- Марылька... -- Агапа прыняла з клямкі руку, вярнулася да ложка, села і, камечачы ў руках зрэбны стары хвартух, пачала ўгаворы: -- Ня еш ты сябе, кажу табе, Марылька, уважай пакуль што на самую сябе, на гэтую во сваю кроў у калысцы. Можаж, і Раман недалёка дзе ад хаты...

Пачуўшы слова «гадзіньнік», Астап ня мог прыслухоўвацца далей да гаворкі жанок у большай хаце. Ня відны яму былі ані ачыхлыя на чарэні вугалькі, ані сінюткі між імі аганёк... Падышоў да ядра са старою пянчанаю посілкаю, зачэрпнуў, сьпяшаючыся, вады меднаю конаўкаю, напіўся, начапіў конаўку на вушка ядра й амаль бегма кінуўся да стала. Ухапіў скураны кашук, палажыў у кішань і, не разьвітваючыся, выйшаў ціхутка ў сенцы, а зь іх на ганак і супніўся.

-- А гадзіньнік? -- папытаўся Астап у самога сябе. -- Не, гадзіньнік мушу пакінуць, няхай самі дагадваюцца...

Выхапіў гадзіньнік, прылажыў яго да вуха, паслухаў, палажыў на далоню левае рукі й пачаў на яго ўзірацца: дзьве сорак пяць...

-- Раманава сэрца сыціхла... памерла..., а сэрца Павала Бурэ б'ецца не заводзячыся... -- ціхутка гаварыў Астап, пазіраючы на вяршыні трох ускудлачаных ветрам ліпаў на Раманавым двары. І Астапу захацелася зірнуць на жывучае сэрца гэтага маленькага, кругленькага, прычарнелага ад часу, але пакуль яшчэ крыху

бліскачага, сярэбранага Павала Бурэ. Падчпіў ногцем вечка, паціснуў, і яно адскочыла. Пад ім, на другім вельмі бліскучым вечку ляжаў маленькі кругленькі фотаздымак. Пацягнула ў вачох. Астат адным махам працёр правым рукавом замурзанае гімнасцёркі вочы і, калоцячыся, пачаў узірацца ў яго так, як узіраецца чалавек, ратуючы сваё жыццё, на галаву скручанага перад ім змея. З фотакарткі ўсміхалася Астату ягоная любая студэнтка з педагагічнага тэхнікуму Марылька Іскрыцкая...

-- Не!.. Няпраўда гэта!.. -- крыкнуў, трасучыся, Астат. -- Марылька?.. Як-жа... Як-жа яно...

-- Праўда... Праўда... -- адказвала яму маленькае зялёнае сэрца Павала Бурэ. Гэта-ж яна, твая колішняя Марылька Іскрыцкая... Памятаеш?..

-- Яна... Марылька... Які-ж ты вялікі недавярак, Астат! -- скрыгануўшы да болю зубамі, ад чаго, здаецца, магла заняцца полымем самая тоўстая скрутка махоркі ў жоўтым кавалку «Правды», выштурхнула з гарачых грудзей Астатова горла здушанае вялікім дзівам густое паветра. -- Чаму-ж ты, нягоднік, не ўратаваў Рамана Скрылевіча!?

-- Не ўратаваў Рамана, дык уратуй Раманава дзіцёнка... -- адказвала Астату маленькае зялёнае сэрца Павала Бурэ.

Паволі, быццам трымаючы на руках найдарожшы скарб сьвету, унёс Астат у хату гадзіннік Рамана й павесіў яго на той убіты Раманам вухаль, на якім віселі ягоныя «ходзікі», а цяпер -- адна-адзіная падкоўка. Пакінуў, зірнуў і выйшаў, сам ня ведаючы, куды...

Цётка Агапа не заўважыла на падкоўцы гадзінніка. Дагледзела ў печы, згатавала чабору, занесла Марылі і, нічога ёй ня кажучы, пайшла ў камору перабіраць у куфры старыя лахманы, каб мець што падараваць заўтра бабцы Прузыне. І толькі на зьмярканы, паказваючы Марылі ношаную сукню, сказала:

-- Нямашака ні ў хаце, ні ў сенцах. І ня ведаю, дзе...

-- Як-жа няма? Гэта-ж тая самая маціна сукня, пра якую мы з вамі гаварылі.

-- Ня гэта, Марылька, я пра гэтага самага чалавека кажу табе. Нямашака. Пайшоў і ні славечка. І капусты не дачакаўся.

-- І на яго хата чакае. Не векаваць-жа яму ў нас... -- гаварыла Марыля цётцы.

-- То-ж бы то... -- згадзілася Агапа.

Ноч была спакойнай: ні стрэлаў, ні бамбавікоў. Ураньні Марыля сказала цётцы, што ёй ужо добра й яна можа падняцца, сама даглядаць дзіцётка. Неўзабаве мелася прыйсці бабка Прузына.

Марыля апранула халат з чорна-жоўтымі палоскамі, пацалавала дзіцётка, зірнула на вуліцу і, трымаючыся за рукаў цёткі Агапы, выйшла ў меншую хату. На сталае стаяла ў вышчарбленай глінянай місцы ўчарашня капуста, і каля яе ляжала луста хлеба. На рагу стала, пры якім сядзеў невядомы чалавек, -- пацяруха махоркі. Гледзячы на пабітае каля ядра чарап'ё судзьдзя, Марыля пачула дзіцячы сьмех і голас цёткі Агапы. Увайшоўшы ў хату, дзяўчаты й хлапчкі, весела сьмяючыся, давалі ў рукі свае добрай настаўніцы букеты розных кветак і абяцалі прыходзіць штодня. Бабка Прузына, у сваю чаргу, расказала пра ўчарашнюю сустрэчу з абдзёртым вайскоўцам і папыталася, ці быў ён. Устаўляючы ў прырыхтаваны Агапаю гладыш прынесены дзецьмі кветкі, Марыля зірнула на «ходзікі», каб ведаць, а якой гадзіне прыйшлі ў хату госьці... На падкоўцы вісеў «Павал Бурэ». Асьцярожна, як нешта сьвятое, зняла Марыля з вухналя гадзіньнік, зірнула і закусіла губы:

-- Раманаў!? -- не сваім голасам крыкнула Марыля.

Яна пазнала на вечку гадзіньніка выскрабены іголкау крыжык і маланкавым рухам адкрыла вечка.

-- Божачка-ж ты мой!.. -- яна ўбачыла свой фотаздымак.

Сьціскаючы гадзіньнік, як няжывая, павалілася на выбітую глінаю зямлю хаты й моцна застagnала.

Адлітую вадою Марылю пасадзілі на лаву каля стала. Цётка Агапа давала ёй з лыжкі нейкія кроплі й вельмі хвалявалася, наракаючы на прышлага ў хату чалавека...

Дзяўчынка, скубучы сплечены ёю з васількоў вяночак, падняла з лавы вайсковы білет і прачытала, як вучыла яе Марыля ў школе:

- Ас-тап Кры-жак...

У гэтую часіну ўвайшоў у хату Астap, ягоныя вочы скрыжаваліся зь вялікімі чорнымі вачыма Марылі Іскрышкай... Падышоў, пацалаваў рукі, галаву і, быццам важачы на вагу золата кожны гук, гледзячы ў даўно ня бачаныя вочы, сказаў:

-- Не вінавацьце мяне, Марыля!..

Абразок

На апошнім тыдні ліпеня, із сыботы на нядзелю, ізноў дакацілася да Асінаўкі далёкая гарматная калатня. Гэтым разам -- з паўночна-ўсходняга боку, адтуль, дзе стыкаліся найбольшыя сілы двух бакоў. Спачатку людзі ня вельмі й бралі да галавы гэтую калатню, бо гэта-ж не першыня, што яна то набліжалася, то аддалялася і, часам, даволі надаўга. Прывыклі й абыліся. А найбольш супакойвала ўсіх тое, што Асінаўка мясцілася ў крутой балацяннай дузе на левым беразе Нёману. Ня было тут ні гасыцінца, ні людскіх язджалых дарогаў. Адны каляіністыя сыенкі, глыбака выбуксаваныя дзеравянымі восямі. А прадзедаўская грэбля, што лучыла Асінаўку з суседнім Забалацьцем, размясілася савецкімі танкамі яшчэ на пачатку вайны. Тыя танкі так і не дайшлі да Забалацьця: адны ўвязьлі ў балоце, уцякаючы ад нямецкіх бамбавікоў, і паабрасталі асакою, а іншыя й цяпер яшчэ чарнеюць, як тыя страшыдлы, паблізу Асінаўскіх могілак. І старая кладка-ківулька ўтапілася ў Нёмане. Толькі чорт лазаты, думалася людзям, адважыцца несцьмі галаву ў балота. Неяк узбоч усё яно пачыналася, ішло, узбоч і прыэйдзе, і скончыцца -- гэтак думалася й хацелася асінаўцам.

Але ўсё ішло й рабілася ня так, як хацелася таго людзям. Калатня набліжалася й мацнела. І людзям было не да сну із сыботы на нядзелю. Адны выходзілі з хатаў, прыслухоўваліся, падавалі, кашляючы, голас суседзям, перакідаліся поціху думкамі, сыходзіліся, садзіліся на прызбы, закурвалі люлькі й думалі, ківаючы галовамі... Іншыя адчынялі вокны, висоўвалі баязьліва галовы, прыкладалі да вушэй далоні, каб лепш пачуць, як стагнала зямля й гуло паветра, гаварылі нешта жанкам, потым ізноў зачынялі вокны, тупалі, адчынялі й зачынялі дзьверы, углядаліся на абразы, хрысьціліся і, нікому нічога ня кажучы, чакалі раніцы...

Чакаў раніцы ля сваёй варыўні й Лявон Гужэвіч. Чакаў так, як чакалі яе і ўсе асінаўцы: прыйдзе яна з-за Нёману, цёплая й расістая, уздыдзе сонца, перасыціхне калатня, і павесялее на душы чалавека. Але-ж раніца магла быць і ня гэткай, таксама думалася Лявону. Як было там і ня было, а ён ад свайго не адступіць. Навет калі й зямля пад нагамі загарыцца, дык і тады Лявон ня

вырачэцца свайго, сказанага самому сабе гужэвіцкага «не». Гэтак, гаворачы сам-пасам з упірыстымі, неадчэпнымі думкамі, Гужэвіч і сам не заўважыў, як, устаючы з лавы, гэтыя думкі выказаў уголас:

-- Тут нарадзіліся, тутака й памрэм...

Нesпакойным было й Мар'яніна сэрца. Яна таксама некалькі разоў падыходзіла бяз дай прычыны да печы, перастаўляла гарнушкі, налівала й пералівала вадку зь вядра ў цёрла, тужэй завязвала пад барадою старую хустку ды ізноў бралася за лахманы на ложку. Але й ім не давала рады Мар'яна. Чула яна й на свае вочы бачыла, што людзі ідуць і едуць, уцякаючы ад таго, што насоўваецца з усходу на балацкую дугу Асінаўкі. Ейныя суседзі таксама збольшага ўсе напашэве, усе збіраюцца некуды, і от, калі давядзецца валачыся ў сьвет, дык на каго-ж яна пакіне сваю варыўню й ... Лукерку, Парасачку й сярэдняга сына Нічышара... Хто-ж тады прыложыць, як родная маці, свае рукі да іхных магілак?.. І вось цяпер, пачуўшы Лявонава «памрэм», баязліва страпнянулася.

-- Што ты там чаўнеш? Мала табе яшчэ гэтага?

-- То-ж бы й то... -- буркнуў Лявон ня думаючы.

-- То-ж бы й то...-- сказала за ім Мар'яна. -- Гаварыў-бы, от, нешта добрае, а ня гэтакія сабе брэдні вярзці.

-- Дык я-ж і кажу, каб нікуды не валачыся, -- суцяшаў жонку Лявон Гужэвіч.

Бабка Агапа прахапілася й моцна завойкала.

-- Зірні во, як маці спацела, -- ківаючы галавою, клікала Мар'яна свайго Лявона. -- Можна, яно й на лепшае, калі гэтак усё паче...

-- Дай-жа Божа, -- адказаў Гужэвіч і падышоў да ложка, дзе ляжала ўкрытая ягоным выкуцаным кажухом маці. Выцер кужэльным ручніком матчын лоб, пацалаваў, і позірк іхныя сустрэліся. Агапа доўга ўзіралася ў сынавы вочы, потым раз-пораз заміргала, і сын убачыў, як з-пад ейных сухіх жоўтых павекаў выкаціліся буйныя сьлёзы і разышліся ў глыбокіх зморшчках шчокаў бліскучымі танюсенькімі нітачкамі.

-- Піць... Лявонка... піць... -- прасіла Агапа, выпроставаючы худыя сіняватыя рукі з прыкурчанымі даланямі. -- Піць...

-- Мар'яна! Мар'яна! -- двойчы аклікнуў, спалохаўшыся, Лявон Гужэвіч.

-- Нясу... Нясу... Божачкі, дзе ж гэта тая конаўка?... Ага, вось яна... нясу... на во...

-- Не, Мар'яна... Сьвянцонай, што ў пляшчы! -- тупаючы, крыкнуў яшчэ мацней Лявон, прыціскаючы да грудзей выпрастанья мацерыныя рукі, якія, здавалася, прасілі ў сына найдаражэйшага ратунку. -- Сьвянцонай, Мар'яна!..

Глынуўшы сьвятое вадзіцы, Агапа сьцішылася. Лявон яшчэ цяплей яе ўкрыў, пацалаваў у правую шчаку й адышоўся, цяжка дышучы.

За Нёманам яшчэ мацней загрузацела, і так, што аж дрэвы закалыхаліся ад моцнага подыху вільготнага паветра. Неўзабаве ўзняліся там упрямяшку з полымем слупы чорнага густога дыму. Два слупы раслі, расплываліся й паўзьлі, пазалочаныя полымем, празь лес на самую Асінаўку. Над Нёманам яны скрыжоўваліся, і іхнія тупыя канцы паволі загіналіся, абдымаючы ўсю балацяную нёманскую дугу -- Асінаўку й Забалацьце. Празь некалькі часінаў паветра йзноў скаланулася. Цяжка стагнала пад нагамі расістая зямля й пахла, ападаючы, пярхотнае, уедлівае, прынесенае ветрам гарыва пажару. Гарэлі Стаўбуновічы.

-- Цяпер ужо й Бог вялеў... Трэба ратавацца! -- сказаў, махнуўшы рукою самому сабе Лявон Гужэвіч, пазіраючы на чорны, выгінасты ў небе крыж дыму.

Людзі йшлі і ехалі. Адны -- на захад, другія -- на ўсход. Ішлі й ехалі ўмісуські, куды вочы глядзелі. Несьлі й везьлі вялікае гора.

Скрыпеў і Лявонаў панарад. Каціў яго нехаця, вязучы краем дарогі ледзьве жывых асінаўцаў і мяшкі старызны, аднавокі, кульгавы гужэвічаў дэраш. І Лявон не паганяў каня: ат, няхай ідзе, як ідзе, думалася яму: ступою можна часьцей азірацца на Асінаўку, каб спакайней на душы было й каб мацеры ня так моцна трэсьціся на саламяным сяніку.

На ўзгорку, выезджаючы на вялікую дарогу, Гужэвіч суняў дэраша й павярнуўся тварам да балацяннай нёманскай дугі -- да Асінаўкі. Яе, такой блізкай і роднай, якая гэтулькі вякоў карміла й паіла Гужэвічаў, ня ўбачылі Лявонавы вочы. Не таму, што асталася далёка, не: чорны крыж дыму расплывўся, асунуўся, усмактаўся баляцяннай вільгаццю паветра і, ператварыўшыся ў цьмяное воблака куродыму, ахутаў ня толькі Асінаўку, але і ўсё ейнае наваколле, і тупаваты ягоны клін плыў, як здавалася Лявону, сьледам за ім -- на вялікую дарогу. Віднелася адно,

палыскаючы чырвоным бляскам сьценаў у касых промнях сонца, высокая цагельня. Стаяла яна наводшыбе вёскі і ўцалела нейкім дзівам, калі нямецкія бомбы мясілі аднаго разу растрэсеную ўцёкамі калёну савецкіх танкаў паабапал грэблі й каля могілак. Але не цагельні шукалі Лявонавы вочы й нават не Асінаўкі, а двух высокіх бацькаўскіх бярозаў на ягоным двары, каб гэтак пазнаць, дзе туліцца ягоная варыўня. І як ён ні ўглядаўся, прыкладаючы да ілба выгарбленыя далоні, так і ня ўбачыў.

-- Мар'яна, разьвітвайся зь сялом, -- глуха папрасіў Лявон, круцячы зь вялікага жалю каструбаватымі пальцамі левае вуха. -- Разьвітайся... Няхай-бы й маці зірнула... За гэтым гарбом ужо ня ўбачым. Бачыш, як яго завалакло?

Мар'яна маўчала, сядзела яна як укопаная, ціснуцы хвартухом выплаканыя вочы. Не варушылася й Агапа, толькі часьцей войкала яна й час ад часу ўсё стагнала, відаць, тады, калі ёй вельмі займала духі. Не гаварыў болей і Лявон Гужэвіч. Зьлез з воза, памацаў, абыходзячы панарад, усе колы, патузаў іх за сыпцы, потым выбраў з-пад хамута дэрашаву грыву, тужэй сыцягнуў супоню і, зьехаўшы з дарогі, каб людзі на яго ня гукалі, суняўся на невялікім травяністым прагалку. Хворая Агапа, усё больш і больш войкаючы, папрасіла вады. Мар'яна вынурыла з хвартуха вочы, выняла з кашаля акручаную кужэльнаю ланцінаю пляшку з вадою і асьцярожна нахінула яе да сухіх, зморшчаных вуснаў Агапы.

-- Забыліся-такі... -- сказаў, не дагаварыўшы, Гужэвіч самому сабе. -- Гэта-ж трэба было забыцца...

-- Чаго гэта ты там длубаешся? -- азвалася Гужэвічыха, ставячы ў кашэль пляшку з вадой.

-- Мяшэчак у варыўні астаўся, -- ня кажучы нічога на тое, пра што пыталася Мар'яна, сказаў Лявон. -- На паліцы каля дзежкі з жытам.

-- Які такі мяшэчак? -- перапыталася жонка, неспакойна пазіраючы на згорбленага каля панараду Лявона.

-- Мяшэчак зямлі, што каля смуродзін быў набраў. Тутака, от, трэба пашукаць чорнай, гэтая-ж дык нейкая чываратая, -- атрасаючы, падняўшыся, рукі, адказаў Лявон.

-- А варыўню-ж ты хоць замкнуў, каб мяшэчка таго часам ня ўкралі?

-- І гэтага не зрабіў. Забыўся. Хто-ж там палезе ў тую варыўню, калі толькі адзін Ахрэм зь дзецьмі астаўся, мусіць, дома.

На, от, палажы ў кашэль, зьнізу, каб ня згубілася, -- загадаў Гужэвіч жонцы, падаючы ёй у рукі тры жмені чарназёму, насыпанага ў вырваную із штаніны кішаню. Памаўчаўшы, дадаў: -- Бачыш, як над Асінаўкай пачарнела?

Зірнулі, перахрысьціліся і ўзьехалі на дарогу. Цяпер Гужэвічы ня былі ўжо ні першымі ні апошнімі. За імі й перад імі йшлі, нясучы клункі, і ехалі, вязучы пасьпехам выхапленae з хатаў, людзі спаленых і патрушчаных вёсак, мястэчак і гарадоў. А над імі -- над грывучай дарогай -- падымаўся густы жоўты пыл і доўга трымаўся ў паветры.

Перад бурай

Урывак з аповесці «Голас крыві»

Выехаўшы з двара, Палікар заўважыў, што ня відаць на калёсах торбачкі з полуднем. Мож-б, ён і не заўважыў, можа, і безь яго абышлося-б, каб ня сусед Лукаш са сваёю засыярогаю:

-- На ўвесь дзень хіба? У полудзень-жа, чуў я, будуць гэтыя самыя... каб іх ногі не насілі...

-- Буду бачыць, надвор'е ўжо надта добрае, а канюшына адцьвітаць пачынае, -- адказаў Палікар. А пазьней, зірнуўшы на калёсы, дадаў: -- Не пашанцуе, відаць, забыўся от... Кажуць-жа, што за дурною галавою нагам небалазе...

-- Палікар, -- гукнула, даганяючы, Тэкля, -- што ты сабе думаеш, ня еўшы будзеш, ці што? І няма таго дня, каб не забыўся чаго...

-- Э, балазе маеш зачэпку. Гады ў рады трапіцца, а ты -- «няма таго дня»... Сама ведаеш, чым галовы нашыя цяпер заняты, -- узяў з жончыных рук торбачку і паклаў яе на ахапак сьвежае канюшыны. -- А ў хату ўсё-ж зайсьціся трэба: табака на вакне засталася, -- глыбока ўздыхнуўшы паветра, неяк глуха, напэўна, згадваючы нешта далёкае, прагаварыў Палікар.

-- Я-ж кажу...

-- Чуў ужо, чуў, -- перабіў жончыну гаворку, -- клопат вялікі: у Бога днёў многа, управімся, калі жывы будзем, і памерці не памру, калі адзін раз і бяз хлеба да вечара пабуду, -- лагодна пераконваў Тэклю. -- А табе кажу: ячмень не перастояў, не сыпяйся; пабудзь сягоння каля хаты й ад Віктара не адлучайся на́даўга, бачыш, што яму, беднаму, нездаровіцца, гарачка якая. Заўтра жаць пачнеш, і Алеся тым часам зь места вернецца -- будзе на каго й хлапца пакінуць, і хату... -- Часіну памаўчаўшы, Палікар сказаў: -- Мож-а часам трапіцца што-якое, наказаць, глядзі, не забудзься...

-- З Богам, даражэнькі, спору табе ў працы! Накажу, калі што-якое.

Каб ня гэты полудзень, Тэкля, напэўна, была-б ужо каля ячменю й ці мала-б выжала. Зборы ў яе невялікія: яна яшчэ зь вечара, перад тым, як спаць лажыцца, думае пра заўтрашні дзень і

рэчы ўсе спрытоніць напашэве, а гэтым разам, як на тое, Палікар збытаў сваёю памяццю дзённы разрахунак -- ізноў думай, каб дзень не прапаў дарэмна, і ня то што дзень (ого, у Тэклі не прападзе ён), а каб і адна часіна на глум не пайшла, не змарнавалася бяз працы. Яна ня ведала пакуль такога выпадку ў сваім жыцці, а асабліва ад таго часу, калі пабралася з Палікарам, каб размінуцца калі, як кажуць, улегчы з днём, насалоды ягонае не адчуўшы. Ніхто, бывала, першым расы не абаб'е за ёю. Што не, то не. За траіх вырабіць. Гэта ня Прузына Нюхаўка: бібікаў біць ня будзе, бяз хлеба седзячы.

-- Мамка, -- азваўся, войкаючы, Віктар, -- перастала балець галоўка, я пайду з вамі.

-- Ня можна, сыноч, ты яшчэ хворанькі. А я-ж нікуды ня йду, ля хаты буду. Хутка й Алеська прыйдзе, лекаў прынясе табе. Вып'еш, паправішся, вазьму тады й цябе, і Алеську, будзецц снапкі насіць, васількоў нарвіцё. Заўтра будзе цёпленька-цёпленька, і птушачкі засьпяваюць. Засьні, Віцік, засьні, я не забаўлюся...

«Што-ж гэта я сабе думаю? Ужо нець якая пара, а я таройкаюся, тупаючы ў хаце, -- спалохана падумала Тэкля. -- Не забаўлюся, Віцік»...

Узяла серп і хуценька выйшла з хаты. У гэтую часіну ўзьлёцела на плот чорная курыца (тая, што мелася быць куранятніцай, але Тэкля перадумала й пасадзіла іншую, белую кашлатку) і, як пявун, засьпявала:

-- Кука-рэку!

-- Акыш! Ліхенька на тваю галаву, яшчэ чаго не ставала...

Курыца зьяцела з плоту, схавалася пад шырокім густым лісьцем лопуху, і Тэкля адчула, што нешта моцна кальнула ў сэрца. Цяпер яна й сама ня ведала, з чаго пачаць і за што ўзяцца. Думала-такі зажаць ячмень, а тут на табе -- і рукі пацяжэлі, цела адолела нязнаная дагэтуль мляўкасьць. Палікарыха абаперлася на вароты, прыжмурыла вочы, і зь ейных вуснаў зьяцеў лёгка скрыгат зубоў: хацелася прыдушыць тупы боль сэрца й забыцца на раптоўную слабасць цела, хацелася ўхапіцца за адну якую-небудзь думку, забыцца пра свой гаспадарскі клопат і пра ўсё чутае. Раптам згадала вобраз нябожчыцы-маці і ейныя словы: «Свайго не абыдзеш і не аб'едзеш», але й гэтая згадка мільганула стралою й знікла ў мешаніне густога наплыву думак. А думкі ня спыняліся: ішлі ды ішлі, нібы даючы месца новым і больш вартым увагі.

Тэжля чула адно, як падалі на росную мураву гумна першыя ігрушы-скарасьпелкі, чула вясёлы шчэбет птушак у сакавітым зяленіве гумна й другім наваратам прыкры голас чорнае курыцы:

-- Кука-рэку!

Буланы ішоў цяжкай ступою, і Палікар не падганяў яго. Нават нікае ўвагі не зварачаў на язду й пра касьбу, здавалася, забыўся. Нельга сказаць, каб напамінак Лукаша пра «гэтых самых», пра «гасьцей» занепакоіў чалавека. Усе Гарбы чулі й ведалі пра гэта, і яно ўжо ня было навіною. Хто-ж, як не Палікар, прынёс першую вестку людзям? На свае вочы перад гэтым бачыў, як у Вішнёўцы кароў за рогі выводзілі нейкія людзі ў скуранках, а бабы покатам качаліся й валасы на сабе ірвалі. Цяжка сказаць, што спрычынілася да абыякавасьці дагэтуль вельмі руплівага й самага гаспадарлівага ў Гарбах чалавека: ці адчуваньне страху, ці сьведамае разуменьне нямінчае сьмерці бацькаўскага гнязда? А можа, гэта быў той цяжкі стан раўнавагі, страшэнны стан душы, калі чалавек аднолькава прыймае й страх, і радасную надзею, і шчасьце й няшчасьце, і, стаўшы перад воблікам сьмерці, усміхаецца й разважліва гаворыць: а ты не такая ўжо й страшная, як табе думаецца, і ня радуйся вельмі...Можа, само жыцьцё ёсьць самай страшнай зьявай у сьвеце? Чалавек-жа й раджаецца, і жыве дзеля таго толькі, каб памерці...

Палікар апынуўся ва ўладзе думак і ўспамінаў. Ён не заўважыў, як хутка даехаў і да Белага балота. І толькі тады, калі хвалі ветру данесьлі да ягоных вушэй гукі пастуховай жалейкі, страпянуўся і ўбачыў, як высока паднялося сонца і што на торбачы з полуднем курэла, выпаўшы з рук, ягоная, унасьледаваная ад бацькі люлька.

У палоне думак Урывак з аповесці «Голас крыві»

Паблізу нікога яшчэ ня было, і родныя, вялікія, як вокам скінуць, удаўжкі і ўшыркі, Пяшчанкі выдаліся Палікару гэтым разам нейкімі маўклівымі й таямнічымі. І каб яшчэ ня гэтыя ўпраўныя жаваранкі, каб ня іхныя песні, што сачыліся на буйныя росы начы з маўклівага й глыбокадумнага прастору надзем'я і міжвольна пераймаліся чулым слыхам, каб не пяшчотныя гукі жалейкі, што абудзілі ад змрочных думак, каб ня жоўта-бліскучыя купалы царквы, што велічна ўздымаліся над Гарбамі й відаць былі зь Пяшчанака, дык Палікар Ярашэвіч, відаць, няхутка-б вылузаўся з пачування вусцішнае адзіноты і, пэўна-ж, доўта-б яшчэ быў пад уладай сьвежага, бачанага ў Вішнёўцы разбою й розруху сялянскае насалоды й супакою...

Палікар выпраг каня, прывязаў повадам вобруці да біла драбінак і палажыў перад ім ахапак сьвежае канюшыны; вузей прыплюшчыў павекі вачэй і нехаця, холадна ўсьміхнуўся:

-- Еж, косю, пакуль есца... еж... Хто ведае, каго будзеш вазіць ты заўтра? Хто ведае... Эт, што будзе міру, тое й бабінаму сыну, -- падумаў Палікар, згадаўшы ці мала разоў чутую народную прымаўку. -- А ну-ж дый усё перамелецца, усё мінецца... А не -- хай ідзе, як ідзецца, калі ўжо гэтак суджана. Ён узняў галаву й пабачыў, што густое воблака туману, якое вісела над паплавамі і засланяла тупы кут Грабоўскае пушчы, моцна парадзела й гублялася, прастромленае косымі промнямі сонца, у люстраной глыбіні блакіту. Здалёку пушча выглядала, як вялічэзная чорная пляма, якая от-от, здавалася, разгайдаецца, разбракне і папаўзе па зямлі, чэрнячы ўсё жывое й няжывое, папаўзе на Гарбы, прыцісне да зямлі саламяныя стрэхі будынкаў, завалачэ чэрняю сонца, і ніхто не пачуе, як недзе далёка, на полі, вязнучы ў глейкім наплыве страшэннага мору, будзе прасіць ратунку адзін-аднюткі Палікар Ярашэвіч...

Але гэта была толькі немаведама чым наваяная ўява чалавека, у чыстую, нясплямненую душу якога ўкрадаліся прывіды невядомага будучага. А мо' зусім падсведама ўзмыла ягоная памяць сьлед дзедавае казкі пра вятры сьмерці, якія выходзілі з гэтае пушчы ў

далёкай даўнасьці? Мо' і гэта. Палікар нікому пра тое не гаварыў... Аднак і гэтая ўява адхлынула: тая самая пушча стаяла ўжо перад ягонымі вачыма, як нешта магутнае, вечнае, як нешта такое, чаго ня ўправяцца ніколі зламаць і расьцярці ніякія навалы, ніякія вятры сьмерці. І яна, і роўнядзь палёў падпарадкавалі ягоную ўвагу сваёй сіле -- сіле зямлі, у якую й сам Палікар, як гаварыў ён, глыбока ўрос каранямі.

Ад самае сьценкі да паплавоў -- гоняў на пятнаццаць ў-ляжала паласа буйное, зблытанае вятрамі кучаравае канюшыны; паабапал, у ейную меру, расла гэтакая й на суседскім полі. Крыху далей, у разьвілку дзьвюх сьценак, недалёка ад лесу, жаўцелі, прыгінаючы буйныя вусатыя каласы, высокія -- па грудзі -- ячмяні; а за імі, усьцяж гасьцінца, і ніжэй, дзе клін лесу стыкаўся зь елавінай і замыкаў балота, перакачвалася шырокімі хвалямі яшчэ зеленкаватае жыта. І цяпер, менавіта сяння, нагадвала яно Палікару бачанае ім адзіны раз на вяку далёкае чужое мора...

Доўга і нібы ўпяршыню, сядзячы на біле калёсаў і не выпускаючы люлькі з зубоў, углядаўся гэты моцны, уроджаны гаспадар у дагледжаныя рукамі чалавека сакавітыя палеткі добра; відаць, шукаў заспакаеньня душы, а можа, і адказу на збой неразгаданых, цікавых і, дарэчы, няпрыемных пытаньняў? І толькі ледзьве пачутыя словы, якія выйшлі зь ягоных вуснаў, калі ён выймаў зь кішэнні крэсіва, каб высекчы вагню да люлькі, словы «дай-жа Божа» сказалі, што чалавек шукае й просіць збавеньня, што душа ягоная працуе нешта нядобрае, благое... Разумеючы ўсё гэта, як разумеючы й няўмольную хадку зьнішчэньня, хацелася падысьці да Палікара Ярашэвіча, узяць у рукі каляныя яго далоні й сказаць, паказваючы на падуладныя чалавеку палі: «Ня журыся, Палікар Ярашэвіч! Чуеш, як моцна пахне зямля? Пэўна, што чуеш... Хто-ж, як ня ты, араў і маеш далей араць свае Пяшчанкі? Толькі ты, Палікару! У твае, а ня чые іншыя, рукі аддадзены яны бацькамі. Хто-ж, як ня ты, паліваў гарачым потам чорную ральлю, каб так высока ўзьняліся пад сонцам напоеныя ім, тваім потам, жыццядайныя травы зямлі? Толькі ты, Палікару! Можа-б, яно й гэтыя жаваранкі, што ўзьлятаюць, як згледзець, у блакіт, ці, не раўнуючы, як каменьчыкі, прыпадаюць да тваёй канюшыны, ня цешылі сэрца й не абуджалі прастору, каб ня гэты во плён чалавека-валадара? Ці ня праўда, скажы, Палікару? А ўгледзься адно ў гэтыя васількі сінявокія, што весела ўсьміхаюцца ў ценіве жыта й сарамліва стуляюць кволыя пялёсткі пад гарачымі прамянямі

сонца ў поўдзень... Відаць, і яны-б не расьлі, ня ўсьміхаліся, калі-б ня гэтае во сьпеліва -- золата каласоў ячменных, каб ня пахла хлебам і мёдам угноеная тваімі рукамі зямля Пяшчанака? Праўда?.. Усё праўда, Палікару! І які шчасьлівы той чалавек, якому доля накінула таптаць бацькавы сыцежкі-дарожкі... якога не адарвала яна ад зямлі й ня кінула ў вір нафарбаванага, блуднага жыцця... якога не растаптала ўчарашняя навальніца... Але-ж ты, бачу я, думаеш пра заўтрашняе? Праўда, пра заўтрашняе? Ня журыся, Палікару Ярашэвіч! Ня журыся! Заўтрашняе -- заўтрашнім: не ўцячэ й бяз нас не абыдзеца... каб толькі мы самі ад яго, ад заўтрашняга, не ўцякалі... Чуеш, як моцна пахне зямля?» Але навошта было гаварыць? Хіба сам Палікар ня бачыў і ня ведаў усяго гэтага? Хіба і ён ня мог-бы сказаць такога іншаму ды расчуліць і без таго расчуленую днямі душу? У такую часіну чалавек мусіць быць сам-насам са сваімі думкамі й перажываньнямі. І калі ён, зірнуўшы на сонца, адчапіў мянташку й пачаў мянціць касу, відаць было, што месца дакучлівых думак заступіў гаспадарскі клопат...

Гасыцінец курэў густым пылам. Мож-б, яго й не заўважыў Палікар, каб не заняў увагі нязвыклы шум самаходаў, якія шпарка імчаліся з-пад пушчы і, перасякаючы сыценкаю клін Пяшчанака, скіроўваліся ў выган Гарбоў. «Ці ня тыя, часам, што ў Вішнеўцы гаспадарылі?» -- мільганула думка, і Палікар адчуў, як нешта халоднае разлілося ў ягоных грудзях і моцна кальнула ў сэрца. «Яны! Вось так і жыве чалавек... жыве й ня ведае, што яго чакае заўтра... Ня ведае й ня знае. Мож-б і сьмерць, і можа яна ўжо зусім блізка?» -- ізноў вярнуліся й апанавалі Палікара першыя думкі...

БІБЛІЯГРАФІЯ І КАМЭНТАРЫ ДА ТВОРАЎ УЛАДЗІМЕРА ДУДЗІЦКАГА

Паэтычныя творы Уладзімера Дудзіцкага падаюцца ў бібліяграфічным паказьніку ў паслядоўнасьці іх разьмяшчэньня, пражэічныя -- у алфавіце назваў.

У бібліяграфічным паказьніку ўлічаныя паэмы, вершы, пераклады, урыўкі з мастацкай прозы, публіцыстычныя артыкулы, надрукаваныя ў газэтах, часопісах, зборніках, і творы, якія, па зьвестках складальнікаў збору твораў паэта, нідзе не публікаваліся. Надрукаваныя ў кнізе пражэічныя творы пазначаны ў бібліяграфіі зоркачкай. Накіды вершаў, асобныя паэтычныя радкі, вылушчаныя з рукапісаў паэта, сабраныя ў асобны разьдзел «Зь незавершанага», яны не камэнтуюцца.

Лічба ў дужках пасля назвы твора паказвае балонку, на якой надрукаваны твор у кнізе.

Архіў Уладзімера Дудзіцкага захоўваецца ў Беларускам Інстытуце Навукі і Мастацтва ў Нью-Ёрку (БНІМ).

Вершы. Паэмы

1. «Стынуць хвалі і цяжэюць быццам...» (б. 2). Машынапіс (Архіў БНІМ).
2. «Дарэмна прамяняў я сон начы...» (б. 3). «Шыпына», 5, 1947, б. 26.
3. І мала слоў... («І мала слоў, каб выказаць настрой...») (б. 4). «Шыпына», 5, 1947, б. 26; «Бацькаўшчына», 32-33 (214-215), 29 жніўня 1954; «Бацькаўшчына», 40-41 (270-271), 9 кастрычніка 1955; «Ля чужых берагоў», 1955, б. 59.
4. А я -- наадварот... («Вы кажае, што не?...») (б. 5). «Шыпына», 4, 1947, б. 19. Пад назвай «Наадварот» у «Бацькаўшчыне», 47-48 (277-278), 27 лістапада 1955. У рукапісе -- заглавак «Наадварот» і прысьвячэньне -- «Далакопам...».
5. «І так яно ад веку і да веку...» (б. 7). Машынапіс (Архіў БНІМ).
6. «Я пазнаў і Эўропу і Азію...» (б. 8). Машынапіс (Архіў БНІМ). Верш апублікаваны як цытата ў артыкуле Ул. Дудзіцкага «Даруй, што я плачу...» (Замест ўспамінаў): «Беларускі работнік», 39, 24 верасьня 1944.
7. Песьні няволі (б. 9-13). Цыкл вершаў з уступным аўтаравым словам Горкія ўспаміны («Цяжка ўспамінаецца зіма 1933 году...») (б. 9): 1. Крокі і вёрсты

(«Сотні верстаў прайшоў...») (б. 10), 2. На парозе турмы («Ня украў, не знявечыў нікога...») (б. 11), 3. А ратунку ня было ў няма («Колер неба хмары ўслалі густа...») (б. 12), 4. Пакуль песня яшчэ ня сыпета («Ня пытайся, мой лобы дружа...») (б. 13). «Новы шлях», 20 (32), 1943, б. 15.

8. Жывое праўдзівае слова (б. 14-22). Цыкл вершаў з уступным аўтаравым словам Скупыя заўвагі (« Масква сыпавала...») (б. 14): 1. Жывое праўдзівае слова («Песьціў доўга цябе, шанаваў і сыярог...») (б. 15), 2. Навальніца («На сьцежках крыжавых сустрэлі навальніцу...») (б. 16), 3. Маём сілу і край свой («Праўду кажуць...») (б. 18), 4. На парозе пары («Не багачыце і слава, а гонар душы...») (б. 20), 5. Па-над кручай («Стаю па-над кручай ...») (б. 22). «Новы шлях», 22 (34), 1943, б. 15.

Верш Жывое праўдзівае слова надрукаваны: «Бацькаўшчына», 40-41 (270-271), 9 кастрычніка 1955; тры першыя строфы апублікаваны: «Беларускі работнік», 39, 24 верасьня 1944. Верш перакладзены на украінскую мову Б.Аляксандравым, надрукаваны ва украінскай газэце «Нові дні».

Жыве, невімируеёе слова
Пестив довог тебе, шанував і беріг,
Повнів пісню, смутком діброви
У години круті біля чорних доріг,
О, живе, невімируеёе слово!
Пробудися, молю я, зорій і цвіці,
Не згинайся під вихорем новим,
По руїнах і крові прямуй до мечі,
О, живе, невімируеёе слово!
Кожним гуком дзвени над просторами нив,
Мчися в Край мій на крилах вітрових,
Душі братнії стрілами кривиди протни,
О, живе, невімируеёе слово!

Верш Навальніца надрукаваны: «Бацькаўшчына», 40-41 (270-271), 9 кастрычніка 1955. У рукапісным тэксьце верша (Архіў БІНіМа) заўвага аўтара: «З тэхнічных прычынаў другая частка была апушчана рэдакцыяй часапісу «Новы шлях». Рукапісу не засталося, і тэкст не адноўлены».

Радкі зь верша Маём сілу і край свой цытуюцца ў артыкулах Ул. Дуліцкага «Маём сілу і край свой» і «Як Менск абходзіў нацыянальнае сьвята 25 сакавіка»: «Беларуская газэта», 25 (243), 29 сакавіка 1944. Верш надрукаваны асобна: «Шпышына», 1, 1950, б. 29; «Бацькаўшчына», 47-48 (277-278), 27 лістапада 1955; зьмешчаны таксама ў рукапісным лісьціку «Ahladchuk», 100, 23 сакавіка 1947.

Верш Па-над кручай надрукаваны асобна: «Менская газэта», 4, 5 кастрычніка 1941.

9. Жыву і ня жыву («Чым акрылю і ўсьцешу чым душу?..») (б. 23). «Бацькаўшчына», 40-41 (270-271), 9 кастрычніка 1955.

10. Каб хоць раз усьміхнулася шчасьце («Каб ня рукі, а крылы магутныя меў...») (б. 24). «Бацькаўшчына», 21-22 (152-153), 31 травня 1953; «Ля чужых берагоў», 1955, б. 62. На старонцы машынапіснага тэксту заўвагі аўтара. Першая: «Турма ў горадзе Марыінску (Заходняя Сібір)». Другая: «Часапіс «Моладзь», 12, 1949, Парыж».

11. «**Ня першы раз і не апошні, мусіць...**» (б. 25). У рукапісе 1933 г. (Архіў БІНіМа) верш меў назву **Ля вербаў моліцца мая уцеха**, у рукапісе 1946 г. (Архіў БІНіМа) -- **Журботная вазёраў сінь**. Верш надрукаваны: «Шыпшына», 5, 1947, б.27; «Беларускае слова», 1, 1 студзеня 1950; «Ля чужых берагоў», 1955, б. 55; «Бацькаўшчына», 32-33 (214-215), 29 жніўня 1955.
12. **Ні маністаў, ні зораў** («Я адзін ля вакна у суворай сяджу камяніцы...») (б. 26). «Бацькаўшчына», 21-22 (152-153), 31 травеня 1953; «Ля чужых берагоў», 1955, б.60.
13. «**У жаўталістую, рудую восень...**» (б. 28). «Шыпшына», 4, 1947, б. 19.
14. **Жывой крыві жывыя цельцы** («Гулі вятры...») (б. 29). Рукапіс (Архіў БІНіМа). Часьвёртая страфа верша надрукавана: «Беларускі работнік», 39, 24 верасня 1944.
15. «**Мая родная, любая, кволая...**» (б. 30). Рукапіс (Архіў БІНіМа).
16. «**На небе -- зоры й месяці...**» (б. 31). Рукапіс (Архіў БІНіМа).
Варыянт верша. Радкі 5-8:

і скажа зноў мне: бачу, на сяло
 рыхтуешся? Пабыў-бы сёння дома.
 Хіба-ж яно хлапцоў не давяло
 да глуму? Варта воку злому
 зірнуць, і возьмуць зноў на языкі.
17. **Зь першых вершаў** («Каму-ж паскарджуся і напішу...») (б. 32). Рукапіс (Архіў БІНіМа).
18. **Маўклівасьць дум** («Бывае так, што думаеш адно...») (б. 33). «Голас вёскі», 45, 18 сьнежня 1942. Рукапісны варыянт верша (Архіў БІНіМа) адрозьніваецца ад публікацыі і ня мае падзагаловка «Песьні выгнаньня».
19. **Гады крылатыя** («Гады крылатыя, юнацкія гады...») (б. 34). «Новы шлях», 15(27), 1943, б. 14.
20. **На папалішчы руж** («Пачаў ды хутка змоўк...») (б. 35). У рукапісе (Архіў БІНіМа) заўвага аўтара: «Смарагды крозь -- назоў паэмы Сяргея Астрэйкі «Бэнгалія» ў першай рэдакцыі. Гарбарная -- вуліца ў Менску-Беларускім, дзе жыў паэт -- аўтар «Бэнгаліі».
21. «**Красою майскаю сады...**» (б. 36). У рукапісе (Архіў БІНіМа) заўвага аўтара: «Успомнены пачатак вершу, надрукаванага ў беларускай газэце «Літаратура й мастацтва» ў 1939 г. (Менск)».
22. **Шлях зусім вузкі** («Пасьля лета гаспадарыць восень...») (б. 37). У рукапісе (Архіў БІНіМа) ранейшая назва верша «Зародкі хараства» выпраўлена аўтарам.
23. **Маладзіца** («Як каралі і калечылі...») (б. 38). Рукапіс (Архіў БІНіМа).

24. Кідаў я сеці ў глыб рачную («За хваляй хваля ўсё шпарчэй...»)(б. 40). «Беларуская газета», 59 (177), 7 жніўня 1943. Пад назвай «Піціч» у «Бацькаўшчыне», 47-48 (277-278), 27 лістапада 1955.

25. Напярэймы жаданням («Што-ж, снуюцца няхай сьмерці чорныя здані...»)(б. 41). «Беларуская газета», 93 (113), 13 сьнежня 1942; «Беларускі эмігрант», 9 (20), 1 кастрычніка 1949; «Бацькаўшчына», 40-41 (270-271), 9 кастрычніка 1955.

26. Балючым накіпам свае крыві («Адчуў на скрыўджаным парой пагосьце...»)(б. 42). У рукапісе (Архіў БІНіМа) ранейшая назва верша «Рудая, чорная». «Беларускі работнік», 39, 24 верасня 1944; «Пагоня», 3, 1946, б. 5.

27. Не прадам я ніколі вясны («Неяк рана прыйшла вясна...»)(б. 43). У рукапісе (Архіў БІНіМа) ранейшая назва верша «Не памру я». «Беларуская газета», 55 (173), 24 ліпеня 1943.

Рукапісны варыянт, страфа 6:

Устрасаю далоні:
-- Ты-ж
і самога сябе знявечыў...
І ня жоўты вядзьмарскі брыж
ружавее,
а зораў сьвечы...

страфа 7:

Не памру я!
А ты -- гібей,
парахнёю
чарней ля плоту.
Наканоўвае шлях табе
балацнай іржою лотаць.

страфа 9:

І ня восень, аднак, --
вясна
усьміхаецца мне у вочы
хітравата...
Яна, яна...
І зямлю ўжо расьліны точаць.

28. Не шкадую яго і ня плачу («Лета выскубля жмук асакі...»)(б. 45). Першая частка верша друкуецца па рукапісным тэксьце (Архіў БІНіМа). Другая частка («Дагарэла сонечнае лета...») апублікавана: «Беларуская газета», 27 (145), 8 красавіка 1943; «Беларускі работнік», 38, 17 верасня 1944.

29. Пела мне маці («Помню, у час вечаровы...»)(б. 47). «Беларуская газета», 11 (129), 10 лютага 1943; «Бацькаўшчына», 47-48 (277-278), 27 лістапада 1955.

30. Хутчэй, хутчэй... («З-пад сьнегу першы 'шчэ хросток...»)(б. 48). «Беларуская газета», 30 (148), 20 красавіка 1943.

31. Не зракуся («Хіба шмат такіх вось нашых раніц...») (б. 49). «Новы шлях», 16 (28), 1943, б. 14. Перад публікацыяй верша словы, падпісаныя У.Г.: «За апошнія гады расыцьвілі маладыя таленты гэткіх паэтаў, як Уладзімер Дудзіцкі, -- паэта з дубоўкавымі і пушчавымі традыцыямі ўлюбёнасьці ў вобразную семантыку слова».

32. І думы, і словы, і сны («Былі яны, словы і думы...») (б. 50). «Беларуская газета», 33 (251), 26 красавіка 1944.

33. Упаў блакіт. З настрояў ля Нёману («Упаў блакіт на шкло ракі...») (б. 51). Машынапіс (Архіў БНІМа).

34. П'ю сок вясны («Мой родны брат, сястрыца мая, маці...») (б. 52). Машынапіс (Архіў БНІМа).

35. Беларускай моладзі («Дарма, што сплямлены наш сад...») (б. 53). Рукапіс (Архіў БНІМа). Першапачаткова верш называўся «Шуміць пад зорамі краса (Экспромт)» і меў прысьвячэньне: «Прысьвячаецца Баранавіцкай моладзі».

Варыянт, страфа 5:

Пакуль хай пляміць медзьдзю сад
наліты сонцам сьпелы жнівень, --
шуміць пад зорамі краса
на сакавітай роднай ніве.

36. Верш («Падышла і сказала...») (б. 54). У рукапісе (Архіў БНІМа) варыянт назвы «Часіны трывогі». «Новы шлях», 20 (32), 1943, б. 13.

37. Ізноў я тут («Ізноў я тут, каля цябе...») (б. 55). «Беларуская газета», 61 (179), 14 жніўня 1943; «Пагоня», 3, 1946, б. 3; «Шыпына», 4, 1947, б. 18.

38. Я зь песняй упоруч пайду («Прамчаўся, расыцаты маланкаю час...») (б. 56). «Пагоня», 3, 1946, б. 6.

39. Насустрэч будучыні нашай («Я ўспамінаю дні «вясны»...») (б. 58). Машынапіс (Архіў БНІМа).

40. Была восень («Бяз прычын ня бывае гора...») (б. 59). «Новы шлях», 8 (39), 1944, б. 13.

41. Блакіт вачэй («Усьмешкай сэрца мне параніў...») (б. 60). У машынапісе (Архіў БНІМа) прысьвячэньне В.Б-й і заўвага аўтара: «Раманс напісаў кампазытар Мікола Шчаглоў». «Новы шлях», 8 (20), 1943, б. 15.

42. Жыві... («Час кароткі мне векам здаўся...») (б. 61). У машынапісе (Архіў БНІМа) прысьвячэньне В.Б-й. «Новы шлях», 8 (20), 1943, б. 15.

43. Хай пеніцца віно («Стаіць півта нявыпітага кубак...») (б. 62). «Новы шлях», 23 (35), 1943, б. 14.

44. Блізкі і такі знаёмы («Часта чую сьлёзна-шчыры, любы голас...») (б. 63). У рукапісе (Архіў БІНіМа) заўвага аўтара: «Урывак з пачатае паэмы «Зяюля». «Пагоня», 3, 1946, б. 4.

45. Былое трупам мусіць пасыці («Я дружбы з радасыйя ня меў...») (б. 65). Машинапіс (Архіў БІНіМа).

46. Плача кроплямі золата дзень («Сінь дзівосная неба, рассып...») (б. 67). «Пагоня», 3, 1946, б. 4.

47. Над слядамі шляхоў аджытых («Рассыпайся драбнюткім макам...») (б. 69). Рукапіс (Архіў БІНіМа).

48. Дваццаць пяты («Ні сіла наймітаў, ні блуд, ні звады змоў...») (б. 70). У машынапісе (Архіў БІНіМа) падзаглавак: «Да 25-х угодкаў абвешчання незалежнасці Беларусі». «Беларуская газета», 24 (242), 25 сакавіка 1944; «Беларускае слова», 4 (5), 25 сакавіка 1949. Верш перакладзены Гэрманам Рыммолерам на нямецкую мову, надрукаваны ў газеце «Minsker Zeitung», 1943.

Zu allen Zeiten wird davon sagen,
Was sich ein Volk erwarb an hohen Ruhm.
Es bleiben auch in fernsten Erdentagen
Im Buch der Weltgeschichte eingetragene
Der Ahnen Taten und ihr Heldentum.

Wir blättern heute in verblichnen Seiten
Und fühlen, dass der alte Geist noch lebt,
Dass wir, trotz allem Ungemach der Zeiten
Mit neuer Kraft dem Ziele näher schreiten,
Das Mut und Tapferkeit von je erstebt.

Es brennt die Welt und dumpfe Glocken mahnen
An unsres Volkes schweren Opfergang,
An Blut und Tränen, an das Leid der Ahnen:
Voll tiefer Trauer senken wir die Fahnen
Vor all' den Teuren, die der Kampf verschlang.

Hört Ihr die Heimaterde heimlich weinen
Ob all' der Vielen, die der Tod umwarb?
Wie bittre Tränen will ihr Tau erscheinen
Um uns're Brüder und den grossen Einen,
Held Kalinowski, der für uns einst starb.
Die Rache lebt! Einst werden wir vergelten!

Dies ist der Tag, der ewig in uns neu,
An dem wir uns dem Feind entgegenstellen
Zu retten unser Wesen, uns're Welten,
Dem Vaterland, dem Freiheitsbanner treu!

Aus tausend Gräben dringen stille Klagen –
Aufs neue aber jagt der Sturm durchs Land
Wie ehemals in jenen Frühlingstagen,
Da wir der fremden Fessel uns entscolagen
Und unser Volk die Freiheit wieder fand!

Aufs neue, Brüder, ist es März geworden,
Aufs neue Weissrutheniens Schicksalszeit!
Fegt sie hinweg, des Teufels wilde Horden!
Der schwerste Kampf wird unser Volk nicht morden,
Seid Ihr, den Ahnen gleich, zur Tat bereit!

Zu allen Zeiten wird man davon sagen,
Was sich ein Volk erwarb an hohen Ruhm,
Es bleiben auch in fernsten Erdentagen
Im Buch der Weltgeschichte eingetragene
Der Ahnen Taten und ihr Heldentum.

49. Да зброі, да чыну («Прыслухайся, зноў, як калісці, нас кліча...») (б. 72). У адным з рукапісных варыянтаў (Архіў БІНіМа) строфы 6 і 7 выдзелены як самастойны верш «Насуперак буры». Поўнасьцю верш надрукаваны: «Беларуская газета», 20 (238), 11 сакавіка 1944.

50. Крывёю купленае права («Сягонья бачыўся ў сьне...») (б. 75). «Беларуская газета», 34 (252), 25 красавіка 1944. Апошняя страфа верша цытуецца ў артыкуле Ул. Дудзіскага «Як Менск сьвяткаваў сваё сьвята працы» – «Беларуская газета», 36 (254), 6 траўня 1944.

51. Вільні («Упершыню сустраў твае мury...») (б. 77). «Беларуская газета», 38 (256), 18 траўня 1944.

52. Нечакана зусім і проста («Нечакана зусім і проста...») (б. 78). Рукапіс (Архіў БНІМа).

53. «Пачатак быў толькі такі...» (б. 79). Рукапіс (Архіў БНІМа).

54. Замест развітання («Нашу радасць -- буйное калосьсе...») (б. 80). Рукапіс (Архіў БНІМа). Заўвага аўтара: «Чарнавы накід. Верш, напісаны разам з Масеем Сяднёвым».

55. Ля роднай бацькаўскай мяжы («Ля роднай бацькаўскай мяжы...») (б. 81). Машынапіс (Архіў БНІМа).

56. Нараджаецца сьвет неапеты («Словы думак ня зловяць ніяк...») (б. 82). «Раніца», 38 (200), 17 верасня 1944.

57. Надпіс да фотаздымку («Зірні, мая радасць...») (б. 83). Рукапіс (Архіў БНІМа). Варыянт назвы -- «Надпіс на паштоўцы».

Варыянт, штрафа 2:

Прыслухайся: ў шэлесцьце лісьця --
пшчотная музыка мая...
Было яно, помніш, калісьці,
а сяньня мы права ня маем...

58. «Шкада, гавораць, працы нашай, поту...» (б. 84). Машынапіс (Архіў БНІМа).

59. «На скіле гор стаіць мой новы дом...» (б. 85). Машынапіс (Архіў БНІМа).

60. Птушка («Слова -- птушка, любая, павер мне...») (б. 86). Рукапіс (Архіў БНІМа).

61. Просьба («Я стаміўся ідучы...») (б. 87). Машынапіс (Архіў БНІМа).

62. 3 паэмы «Цені сьмерці» («Ты наровіш, пазнаў я, употай паўзыці...») (б. 88). Машынапіс (Архіў БНІМа).

63. Клятва духу. Паэма (б. 89). Варыянт назвы -- «Прысяга» (Архіў БНІМа). Паэма надрукавана: «Беларуская газета», 35 (258), 3 траўня 1944; «Узвышша», 1, 1944, б. 41. Частка 2 паэмы надрукавана як асобны верш пад назвай «Маліцца хочам на радзіме» ў часапісе «Пагоня», 2, 1946, б. 14. Частка 11 паэмы надрукавана як асобны верш пад назвай «Кляцьве духу ня здрадзім ані» -- у «Беларускай газэце», 71 (189), 18 верасня 1944; пад назвай «Думка» -- у газэце «Бацькаўшчына», 32-33 (214-215), 29 жніўня 1954 і ў альманаху «Ля чужых берагоў», 1955, б. 58. У рукапісных матэрыялах частка 10 паэмы выдзелена як асобны верш без назвы (Архіў БНІМа).

Рукапісны варыянт, частка 9:

Сьпече, сьпече, крывіцкія вёі,
ушануюць браты вашы мроі;

ушануюць і дзеці, і сёстры,
 грудзі жалем сьціскаючы гострым;
 ушануе ўсе вашы чыны
 Маці нашая, Маці-Айчына.
 За жышччэ, вашу кроў, за багацьце --
 вораг собскай крывёю заплаціш!
 І за плач, і за сьлёзы сіротаў,
 што гібелі пад зьдэклівым ботам,
 плакаць воражы нашчадак будзе
 перад сонцам на высмяглым грудзе.
 А зарою умыецца вечар --
 Маці прыйдзе да вас і ўкленчыць,
 на спустошаным плячы сталішы
 аж да поўначы зорам маліцца
 яна будзе... А вашы дзяўчаты
 каля сьценаў збуцьвелае хаты
 у журбе, у самоце пякучай
 не забудуць часіны разлучын...

64. Віюцца чорныя дарог брыжы («...І дзе ні стань...») (б. 99). Машынапіс (Архіў БІНіМа).

65. На станцыі начы. Зь дзёньніка («Куды імчыш мяне, цягнік?...») (б. 100). Рукапіс (Архіў БІНіМа).

66. «Матуля любая, даруй...» (б. 101). Рукапіс (Архіў БІНіМа).

67. «Да вас, суродзічы, да блізкіх і далёкіх...» (б. 102). Рукапіс (Архіў БІНіМа).

68. Ліст да маці («Ліст гэты, матуля, ад меншага сына...») (б. 103). Рукапіс (Архіў БІНіМа).

69. «Перада мной -- прастор нябёс...» (б. 105). Машынапіс (Архіў БІНіМа).

70. «Пяскі дарог і лісьцяў медзь...» (б. 106). Машынапіс (Архіў БІНіМа).

71. Жалобная струна («Нялёгка сяньня пішуща лісты...») (б. 107). Рукапіс (Архіў БІНіМа).

Варыянт, страфа 6:

У пошчаку шчапаецца наш плач,
 зьвярэдзаныя боем, вянуць пульсы.
 На попеле і спадаў і няўдач
 выпростаюцца мінусы, а плюсы...

72. Ліст да сястры («Сястрыца родная, паклон ад брата...») (б. 108). Рукапіс (Архіў БІНіМа).

73. О родны край («Са мною ты на яву і ў сьне...») (б. 110). Рукапіс (Архіў БІНіМа).

74. Апошняя малітва («Яшчэ раз кленчу я ля сьценаў Храма...») (б. ІІІ). «Пагоня», 1, 1945, б. 14; «Божым шляхам», 1, 1947, б. 11.

75. «Адцьвіла маіх надзеяў ружа...» (б. ІІ2). Машынапіс (Архіў БІНіМа).

76. Вялікія шэльмы («У маленстве чужыя казалі...») (б. ІІ3). «Бацькаўшчына», 12-13 (242-243), 25 сакавіка 1955.

77. «Веру я ў сілу сілаў...» (б. ІІ4). Машынапіс (Архіў БІНіМа).

78. Зьвер двухногі. Паэма (б. ІІ5). Друкуешча поўнасьцю ўпершыню. Папярэдняя найбольш поўная публікацыя: «Пагоня», 4, 1944, б. 9. Частка 3 пад назвай «На скрыжаванні -- тры крыжы» друкавалася як асобны верш у выданьнях: «Божым шляхам», 4 (19), 1949, б. 8; «Бацькаўшчына», 32-33 (214-215), 29 жніўня 1954; «Ля чужых берагоў», 1955, б. 9. Частка 4 пад назвай «Цыяныя плямы» -- у выданьнях: «Бацькаўшчына», 32-33 (214-215), 29 жніўня 1954; «Бацькаўшчына», 40-41 (270-271), 9 кастрычніка 1955; «Божым шляхам», 9-10 (24-25), 1949, б. 12; «Божым шляхам», 2-3 (29-30), 1950; «Ля чужых берагоў», 1955, б. 56. Частка 5 пад назвай «Дымяшча хмары» друкавалася: «Божым шляхам», 9-10 (24-25), 1949, б. 12; «Шпышына», 8, 1950, б. 10; «Бацькаўшчына», 32-33 (214-215), 29 жніўня 1954; «Бацькаўшчына», 47-48 (277-278), 27 лістапада 1955; «Ля чужых берагоў», 1955, б. 56.

Рукапісны варыянт, частка 4, строфа 3:

Жыве ён... Жоўты лістапад
фарбуе клямары суньмежжа...
Зірні, гаротны родны брат,
на грудзі стоптаныя межаў...

частка 5, строфа 1:

Дымяшча хмары. Неба край
у невыразна-зьменным русе.
І стогне Лысяя гара
між рэк вазёрнай Беларусі.

79. Маіх уяў ружовых ранак. Паэма (б. І35). Друкуешча поўнасьцю ўпершыню. Часткова пад назвай «Для несьмяротнай Беларусі» (3 паэмы «Маіх уяў ружовых ранкі») надрукавана ў выданьнях: «Божым шляхам», 1, 1947, б. 11; «Бацькаўшчына», 36-37 (218-219), 10 кастрычніка 1954; «Ля чужых берагоў», 1955, б. 70. Пад назвай «3 паэмы «Ружовы ранак» у «Бацькаўшчыне», 47-48 (277-278), 27 лістапада 1955.

80. Песьня («Хто ж ня чуў Цябе і ня жыў Табой...») (б. І38). Машынапіс (Архіў БІНіМа). У адным з рукапісных варыянтаў строфа 8 падаецца як асобны верш.

81. «Каля вакна равеснік-клён...» (б. І40). «Шпышына», 8, 1950, б. 10.

82. Зь дзёньніка ДП'і («...І дзень ня спляміцца «заветны»...») (б. І41). Машынапіс (Архіў БІНіМа).

83. Адменная ода («Твая слава ня мной расьпечана...») (б. 143). «Шыпына», 9, 1950, б. 4; «Бацькаўшчына», 32-33 (214-215), 29 жніўня 1954; «Ля чужых берагоў», 1955, б. 57.

Рукапісны варыянт, страфа 8:

Чуеш, пэўна, у бераг прыстані
б'юцца хвалі марской смугі,
імі боль, хіба сэрца выстыне,
завіеша ў камяк тугі.

страфа 9:

А пакуль 'шчэ жывы, няходаны,
ўсю цябе ля счарнелых сыен
услаўляю адменнай одаю
на апошняй тваёй вярсьце...

Юзаф Лабодоўскі пераклаў верш на польскую мову.

Oda

Jam twej slawy na śmiereć nie zranił,
choć raz krzyż z twej przyczyny nieśl...
Szas nam rozstać się z sobą, Germanio,
zamieniona w popioły i gruz.

Kiedy gorzka czara dopijaz,
ani płacze, ni ciesze się — coż!..
Mów kto wczoraj ku naszym szynom
przysposabiał morderczy noż?

Mów, kto serca aż do dna zatruł,
kto wiosenna zagasił pieśń,
by nie śmiała na skrzydłach wiatru
ku marzeniom złotym się nieść?

I gdy w sadach znojem słonecznym
owocowy dojrzewał czas,
kto szalenstwem swoim skałeczyl
ludzkiej zorzy wstający blask?

Kto zniewazył nadzieje matek,
kto je w meke uragan wiodł?
Nawet morze takiego spadku
do wzburzonych nie przyjmie woł.

Nim mi ręce bolesne oстыgly,
czuje dobrze skurcz twoich warg;
ponad sztywność gotyckich iglic
znowu gniew mój widrem się wdart.

Nie zapytuję czy szlak, mój prosty
i w milczeniu cierpieć się ucz...
Tys' od drzwi rodzinnego domostwa
zatraciła powroty mój klucz..

84. Пякельны дар («У новы край, далёкі і нязнаны...») (б. 144). «Бацькаўшчына», 21-22 (152-153), 31 травеня 1953; «Ля чужых берагоў», 1955, б. 62.

85. Сьвітанак («Сьвяжукі зары сьвітанак...») (б. 145). «Бацькаўшчына», 12-13 (242-243), 25 сакавіка 1955.

86. «Цяпер усё. Уласнымі вачыма пабачыў сьвет...» (б. 146). Рукапіс (Архіў БНІМа).

87. «Дарма, што на чужой зямлі жыву...» (б. 147). Рукапіс (Архіў БНІМа).

Варыянт, радкі 12-14:

Няверцу -- меч і гневу стрэл тугі,
а краю -- песня, думак мурат
і сэрца войнікі Крывішкае Пагоні...

88. Ня сыходзяцца горы з горами («Ня сыходзяцца горы з горами...») (б. 148). «Бацькаўшчына», 21-22 (152-153), 31 травеня 1953; «Ля чужых берагоў», 1955, б. 62.

89. Сьцені. Ліра-паэма (б. 149). Друкуецца поўнасьцю ўпершыню. Часткі 1-4 надрукаваны: «Бацькаўшчына», 40-41 (270-271), 9 кастрычніка 1955; часткі 5 і 6 пад

назвай «Зь ліра-паэмы «Сьцені» надрукаваны: «Конадні», 3, 1955, б. 6. У адным з рукапісных варыянтаў частка 1 падаецца як асобны верш і мае назву «Аганёк».

Рукапісны варыянт, частка 5, радкі 8-20:

І пільнуе сьцены хаты,
часта дзівіцца ў вокны,
ці жыве 'шчэ дух распыаты
ў пішыні вуглоў самотных.
Ён, няўмерлы, непакорны,
абдымае цела крыжа,
і яна -- ад злосьці чорнай --
языкамі шыбы ліжа,
прыкідаецца суседкай,
нават краўзнай -- вельмі блізкай --
і часамі (праўда, рэдка)
галаву схіляе нізка.

частка 6, пачатак:

Поўнач шэпча: «Шлях да мэты
абнялі пятлёю слупа»...
І мне здаўся ў момант гэты
сьвет вялікім гнойным струпам.
Я дрыжу і мошна зьбіну,
прытуляюся да шульля...

частка 6, радкі 14-16:

Песьціць ў сэрцы сяньня весыі --
напярэймы весыям выйшла...
Ля варот звуглелых цесьця
вечер плач яе калыша.

90. Ня было і няма... («Ня было і няма весялосыці...») (б. 153). Машинапіс (Архіў БНІМа).

91. «Усё ня так, як думаеш...» (б. 154). Рукапіс (Архіў БНІМа).

92. Зрада («Сярод чужых палёў расыціў свой агародчык...») (б. 155). «Шыпына», 9, 1950, б. 5.

93. Прыйдзі («З блакітнай вышыні прыйдзі, мало, хутчэй...») (б. 156). «Божым шляхам», 3 (18), 1949, б. 13; «Бацькаўшчына», 21-22 (152-153), 31 травня 1953; «Ля чужых берагоў», 1955, б. 63.

94. Восень («Хто сказаў, што цяпер нявесела?») (б. 157). Рукапіс (Архіў БНІМа).

95. Залатая зямлі мяцеліца («Хто сказаў, што цяпер нявесела?») (б. 158). Рукапіс (Архіў БНІМа).

96. «Найпрасцей яно -- зусім папросту...» (б. 159). Рукапіс (Архіў БНІМа).

97. «Я шукаў цябе -- не знайшоў...» (б. 160). Рукапіс (Архіў БНІМа).

98. **Даты і іксы** («Пакідаючы попел, узялі адно...») (б. 161). «Бацькаўшчына», 21-22 (152-153), 31 травня 1953; «Ля чужых берагоў», 1955, б. 59.

99. **Спрытныя жарты** («Сонца, важнае і вельмі чырвонае...») (б. 162). «Бацькаўшчына», 21-22 (152-153), 31 травня 1953; «Ля чужых берагоў», 1955, б. 60.

100. **Жалоба** («Было ды з вадою сплыло...») (б. 163). «Бацькаўшчына», 12-13, 25 сакавіка 1955.

101. **Жылячка** («Пад кашуляй зь беларускага радна...») (б. 164). «Бацькаўшчына», 15-16 (245-246), Вялікдзень 1955.

102. **Я ня ведаю, дзе ты...** («Я ня ведаю, дзе ты...») (б. 165). «Конадні», 3, 1955, б. 4.

Рукапісны варыянт:

Дзе ты цяпер, ці далёка ад хаты, ці блізка --
хто мне скажа, і як я такое пачую?
На дарогах, распычаных сонцам, на скалах сьлізкіх,
як і ў бытнасьць тваю, толькі вусьціш з трывогай начуе...
і ад сэрца гарачага б'еша ў халодныя скроні.
Нібы грэшнік які, я сьціскаю да болю далоні
і ад болю спыняюша сэрца гарачыя пульсы.
Я-ж ніколі ніякай у сьвечце іконе
не маліўся, як сяньня вялікаму вобразу страты...

103. **Чорная карта** («Як той колас у полі, адзін...») (б. 167). «Конадні», 3, 1955, б. 3.

104. **Да родных, блізкіх і далёкіх. Лісты** (б. 168). Цыкл вершаў. 1. «Ня крыўдуй, дарагая Мама...» (б. 168), 2. «Ці мала мелюць чутак-бак...» (б. 169), 3. «Радасьць якая, мой любы сыне...» (б. 170). Рукапіс (Архіў БІНіМа). Верш 1 мае варыянт назвы «Дэпешы...».

Варыянт, частка 1:

Беларусь. Вёска Дудзічы. Мама!
Наяву і ў сьне -- з Табою.
За братоў і сясьцёр таксама
лекары не загояць болю.
Пра жыцьцё, разумееш? -- проста
раскажу, як казала казкі.
І ці моцна сядзяць наросты
На дубох каля вуліц гразкіх...
І пра вёску, пра шумы пушчаў...
Пра апошні пладлівы вырай...
І ці праўда, што ўжо расплюшчыў
старац вочы свае над лірай?
Пра самога-ж такое ведай --
вось каб толькі дайшла дэпеша,
як той камень, -- натура дзеда,
толькі сушаш нуда і вершы...

частка 3, строфа 1:

Шчасьце якое, мой сыне любы,
зь неба звалілася вестка... Бачыш,
рукі дрыжаць, і ўсё крывяша губы --
ад радасці сэрца хоць раз паплача.

Варыянты строф, якія не ўвайшлі ў верш:

Дома праўдай ільга пахваліцца --
як табе, сяння ці многа нам трэба...
Зубы ляжалі-б даўно на паліцы,
калі-б ня добры вузьлянскі Лейба.

Яравіну языком зьлізала
полюмя, вырваўшыся із-пад пушчы.
Доўга ўсіх нас цягалі залап --
скурай усе пазнаюць цяпер вушчунь.

Тужэй і тужэй заціскаешца пасак --
адным-жа памазаны людзі мірам...
Хлопцаў сяла ўночы на Спаса
ў лес завалок Сялівон Няміра.

105. Да пары, да часу... («Пад Менскам, на могілніку...») (б. 171). Машынапіс (Архіў БІНіМа).

106. Глухія шчасыя крокі (б. 173). Цыкл вершаў: 1. **Кавалачак неба** («Да плямкі шкляной вакна...») (б. 173), 2. **Шчасыце** («У далоні меў тваю далонь») (б. 174), 3. **Грахі** («Разышліся, як дарогі ў полі...») (б. 175), 4. **Пракалоліся вочы жалю** («Я нічога зь сябе ня выжаў...») (б. 176), 5. **Шлях** («Ня ўлукаткі, а проста -- напасткі...») (б. 177). «Конадні», 4, 1955, б. 29. Верш 2 у рукапісе мае варыянт назвы «Глухія шчасыя крокі», верш 3 у рукапісе мае варыянт назвы «За цёмныя горы...».

Рукапісны варыянт верша «Кавалачак неба», строфы 3-4:

І людзі казалі мне
(старое прыйшло на памяць):
«Хто пальцам сьвятое кране --
грахамі душу папляміць...»
І бышам-бы думак бег
пазнаўшы, праменьчык сіні
із плямкі шкляное зьбег
на рукі і кажа: «Сыне...»

107. Журботныя струны (б. 178). Цыкл вершаў: 1. **Вусны і песьні** («Прачніцеся, вусны і песьні...») (б. 178), 2. **Неспадзявана** («Неспадзявана сьцішылі хаду...») (б. 179), 3. **Далей і далей** («Хвалі ад берагу -- далей і далей...») (б. 180), 4. **На ганьбішчы славы** («Прыляж да зямлі і паслухай, як кліча...») (б. 181), 5. **Жыццё** («Шанаваў я цябе, кунежыў...») (б. 182), 6. **Няпослуху дзівацкага сакрэт** («Патоляй сьвет ня лашчыў нас ніколі...») (б. 183), 7. **Ля берагоў крывіцца Нямігі** («Уеща шлях гразкою каляінай...») (б. 184), 8. **Сябром** («Мякка сьцелощь, ды мулка спаць...») (б. 185), 9. **Вузкі стрыб дугі** («Сонца плавіцца, а я, дзівак, бажуся...») (б. 186). «Ля чужых берагоў», 1955, б. 64. У газэце «Бацькаўшчына»,

12-13 (242-243), 25 сакавіка 1955 і 15-16 (245-246), Вялікдзень 1955 цыкл дапоўнены вершамі: **Сьвітанак, Вялікія шэльмы, Жалоба, Жылачка**. У рукапісным тэксьце верша «На ганьбішчы славы» заўвага аўтара: «Высокае места -- месца старадаўняй мены, пазней Траецкая гара ў Менску-Беларускім».

Рукапісны варыянт верша «Неспадзявана»:

Неспадзявана сьцішылі хаду мы.
Спыніліся. Куды-ж цяпер ісьці нам?
Сьціскаюць і няволяць голаў думы
і неспакой у доме негасьцінным.
І сьняшча штоначы пад гоман тлуму
далёкія і родныя мясціны,
дзе кожны след расьцілі (нібы сына
расьціла маці) песьнямі і сумам.
Зыбаюцца задымленыя далі,
і сьпіны скалаў пазіраюць тупа.
Чые-ж на хвалях мы чаўны гайдалі
і ў хвалі падалі халодным трупам?
І месцішча штодня ўсё глыбей і далей
на збоішчы бязладны часу тупат.
Дрыжаць самлелыя задымленыя далі,
хаваючы здабытак гнойны струпа...

Рукапісны варыянт верша «Няпослуху дзівацкага сакрэт», радкі 1-6:

Ня бабіў сьвет чужы мяне ніколі, --
і няпрыемны быў чужы ля хаты след.
«Ля родных стрэх шукайце, дзеці, волі», --
казаў башкоў маіх вялікі заповіт.
А мы пайшлі-такі ў далёкі белы сьвет
пад нашым ляхой і прыкрай голі...

108. Не прабуджанае сонцам раньне («Не хвалю нічога і ня ганю...») (б. 187). Машынапіс (Архіў БІНіМа).

109. Вэнэцуэля (б. 189). Цыкл вершаў: 1. Сіла рэчы («Учора цяжка зробленая рэч...») (б. 189), 2. Помнікі і абэліскі («На плошчы -- помнікі і абэліскі...») (б. 190). «Конадні», 5-6, 1958, б. 75.

Рукапісны варыянт верша «Сіла рэчы», строфа 4:

Брыдзе й брыдзе. Абапал крык вітрын
паўночкіх крам. Пярэсты бляск рэкламы.
З пляцоў і вуліц -- тлумных праварын --
замест людзей выходзяць цені й плямы.

110. «Слухаць мову тваю, Радзіма...» (б. 191). Рукапіс (Архіў БІНіМа).

111. Роднае слова («Я ня жыву безь цябе...») (б. 192). Рукапіс (Архіў БІНіМа).

112. Зь незавершанага (б. 193-205). Рукапіс (Архіў БІНіМа).

Пераклады

1. Тарас Шаўчэнка. Запавет («Як памру я, пахавайце...») (б. 206). Машынапіс (Архіў БІНіМа).
2. Тарас Шаўчэнка. Ня грэе сонца на чужыне («Ня грэе сонца на чужыне...») (б. 206). Машынапіс (Архіў БІНіМа).
3. Тарас Шаўчэнка. Думы мае, думы мае. Урывак («Думы мае, думы мае, цяжаныка нне з вамі!..») (б. 207). Машынапіс (Архіў БІНіМа).
4. Тарас Шаўчэнка. Мінаюць дні, мінаюць ночы («Мінаюць дні, мінаюць ночы...») (б. 208). Машынапіс (Архіў БІНіМа).
5. Тарас Шаўчэнка. На вечную памяць Катлярэўскаму. Урывак («... Праўдзівы мой дружа!..») (б. 209). Машынапіс (Архіў БІНіМа).
6. Тарас Шаўчэнка. Каўказ. Урыўкі з паэмы («За горамі горы, хмарамі спавіты...») (б. 210). Машынапіс (Архіў БІНіМа).

Пераклады вершаў Уладзімера Дудзіцкага ў іншыя мовы

1. Дваццаць пяты. Верш, перакладзены на нямецкую мову Гэрманам Рыдмюлерам. «Minsker Zeitung», 1943.
2. Жывое праўдзівае слова. Верш, перакладзены на украінскую мову Б.Аляксандравым. «Нові дні», 2 грудня 1945, б. 3.
3. Адменная ода. Верш, перакладзены на польскую мову Юзафам Лабодоўскім. «Конадні», 2, 1954, б. 50.

Проза. Публіцыстыка

1. *Абразок (б. 269). Машынапіс (Архіў БІНіМа).
2. *Апавяданьне (б. 258). Машынапіс (Архіў БІНіМа).
3. Бацькі й дзеці. Да пытання ўзгадавання маладога пакаленьня. «Беларуская газета», 15 (35), 9 сакавіка 1942. Подпіс Ул.Гуцька.
4. Беларускае Культурнае Згуртаваньне. «Новы шлях», 8 (44), красавік 1944.

5. Гістарычная дата. «Беларуская газета», 12 (230), 12 лютага 1944. Подпіс Ул. Гуцька.
6. Дарога газеты. Гістарычны нарыс. «Голас вёскі», 45, 18 снежня 1942.
7. * Даруй, што я плачу...».Замест успамінаў (б. 216). «Беларускі работнік», 39, 24 верасня 1944.
8. Жыве Беларусь. 3 цыкло «Крывавыя сьцежкі». «Беларуская газета», 21, 15 сакавіка 1944.
9. За культуру і асвету. «Голас вёскі», 1, 1 кастрычніка 1941. Подпіс Ул. Гуцька.
10. За нацыянальную беларускую школу. «Голас вёскі», 2, 17 кастрычніка 1941. Подпіс Ул. Гуцька.
11. Змаганьне за будучыню. «Беларуская газета», 58 (78), 13 жніўня 1942. Подпіс Ул. Гуцька.
12. Койданаў новы. «Беларуская газета», 27 (145), 8 красавіка 1943. Подпіс У. Д.
13. *Кортка аб сабе (б. VI). «Беларуская газета», 35 (253), 3 траўня 1944.
14. Лыжка мёду й бочка савецкага дзёгцю. «Гаворыць радыё «Вызваленьне». Выбраныя матэрыялы Беларускае Рэдакцыі. Кніжка I. Мюнхэн, 1956, б. II4.
15. «На тле зруйнаваных сьвятынь». «Беларуская газета», 17 (235), 1 сакавіка 1944.
16. Ні верыць, ні спадзявацца. «Гаворыць радыё «Вызваленьне». Выбраныя матэрыялы Беларускае Рэдакцыі. Кніжка I. Мюнхэн, 1956, б. III.
17. Новая Савецкая правакацыя. «Гаворыць радыё «Вызваленьне». Выбраныя матэрыялы Беларускае Рэдакцыі. Кніжка I. Мюнхэн, 1956, б. 103.
18. Пашто даганяць. «Гаворыць радыё «Вызваленьне». Выбраныя матэрыялы Беларускае Рэдакцыі. Кніжка I. Мюнхэн, 1956, б. 81.
19. *Перад бурай. Урывак з аповесці «Голас крыві» (б. 274). «Пагоня», 3, 1946, б. 18. Подпіс Мікола Дварэжкі.
20. Празь цемру й пакуты. «Беларуская газета», 29 (147), 15 красавіка 1943. Подпіс У.Д.
21. Пэдагагічныя ідэі Яна Амоса Коменскага. Да 370-ай гадавіны з дня нараджэньня. Сцэнарыі радыёперадачы. Машынапіс (Архіў БНіМа).
22. Сіла праўды. «Гаворыць радыё «Вызваленьне». Выбраныя матэрыялы Беларускае Рэдакцыі. Кніжка I. Мюнхэн, 1956, б. 140.

23. Сьлядамі гадоў. «Голас вёскі», 1, 1 кастрычніка 1941.
24. *Тайніцы Сьляпянскага лесу (б. 219). «Гаворыць радыё «Вызваленьне». Выбраныя матэрыялы Беларускае Рэдакцыі. Кніжка І. Мюнхэн, 1956, б. 76.
25. Трагедыя беларусаў. «Гаворыць радыё «Вызваленьне». Выбраныя матэрыялы Беларускае Рэдакцыі. Кніжка І. Мюнхэн, 1956, б. 116.
26. *У палоне думак. Урывак з аповесці «Голас крыві» (б. 277). «Пагоня», 4, 1946, б. 26. Подпіс Мікола Дварэцкі.
27. *Успаміны (б. 222). Рукапіс (Архіў БІНІМа). Разьдзел «Сон Зьнябышча» надрукаваны: «Божым шляхам», 2, 1947, б. 11.
Адсутныя ў рукапісе старонкі пазначаны знакам <...>
28. Школьніцтва ў Барысаўшчыне. «Беларуская газета», 65 (85). 6 верасьня 1942. Подпіс У. Д.
29. Шукаюць найўных. «Гаворыць радыё «Вызваленьне». Выбраныя матэрыялы Беларускае Рэдакцыі. Кніжка І. Мюнхэн, 1956, б. 78.
30. Янка Купала. «Пагоня», 4, 1946, б. 57. Подпіс Мікола Дварэцкі.

Выданьні, дзе былі надрукаваныя творы Уладзімера Дудзіцкага

1. Agladchuk. Рукапісны часопіс. Заходняя Нямеччына.
2. Бацькаўшчына. Остэргафэн -- Мюнхэн.
3. Беларуская газета. Менск.
4. Беларускае слова. Міхельсдорф -- Аугсбург (Заходняя Нямеччына) -- Саўт-Рывэр (Злучаныя Штаты).
5. Беларускі работнік. Бэрлін.
6. Беларускі эмігрант. Таронта.
7. Божым шляхам. Парыж -- Лёндан.
8. Гаворыць радыё «Вызваленьне». Выбраныя матэрыялы Беларускае Рэдакцыі. Кніжка першая. Мюнхэн. 1956.
9. Голас вёскі. Менск.
10. Конадні. Нью-Ёрк.

11. Літаратура і мастацтва. Менск.
12. **Ля чужых берагоў.** Альманах твораў беларускіх эміграцыйных паэтаў і пісьменьнікаў. Мюнхэн. 1955.
13. Моладзь. Парыж.
14. Новы шлях. Рыга.
15. **Пагоня.** Літаратурна-мастацкі (з нумара 3 Літаратурна-гістарычны) часопіс. Зальцбург (Аўстрыя).
16. Раніца. Бэрлін.
17. Узвышша. Менск.
18. **Шыпына.** Міхельсдорф (Заходняя Нямеччына) -- Саўт-Рывэр (Злучаныя Штаты).

АЛЬФАБЭТНЫ ПАКАЗЬНІК

Абразок.....	269
«Ад Каракасу да Маракаі...» (Зь незавершанага).....	200
«Адкрываць ня ўмею ніякіх Амэрык я...» (Зь незавершанага).....	200
«Ад маленства і жыў і рос там...» (Зь незавершанага).....	195
Адменная ода («Твая слава ня мной расьпечана...»).....	143
«Адшвіла маіх надзеях ружа...».....	112
«Адчуў на скрыўджаным парой пагосьце...» (Балочым накіпам свае крыві).....	42
Апавяданьне.....	258
«Апошні ліст календара...» (Зь незавершанага).....	205
Апошняя малітва («Яшчэ раз кленчу я ля сьценаў Храма...»).....	113
А ратунку ня было й няма («Колер неба хмары ўслалі густа...»; Песьні няволі, 3).....	12
А я -- наадварот... («Вы кажаце, што не?...»).....	5
Балочым накіпам свае крыві («Адчуў на скрыўджаным парой пагосьце...»).....	42
Беларускай моладзі («Дарма, што сплямлены наш сад...»).....	53
Блакiт вачэй («Усьмешкай сэрца мне параніў...»).....	60
Блізкі і такі знаёмы («Часта чую сьлёзна-шчыры, любы голас...»).....	63
«Бывае так, што думаеш адно...» (Маўклівасьць дум).....	33
Была восень («Бяз прычын ня бывае гора...»).....	59
«Былі яны, словы і думы...» (І думы, і словы, і сны).....	50
«Было ды з вадою сплыло...» (Жалоба).....	163
Былое трупам мусіць пасыці («Я дружбы з радасьцямі ня меў...»).....	65
«Бяз прычын ня бывае гора...» (Была восень).....	59
«Веру я ў сілу сілаў...».....	114
Верш («Падышла і сказала...»).....	54
«Вечарэла, стомлены, ля ганку...» (Зь незавершанага).....	197
Вільні («Упершыню сустрэў твае мury...»).....	77
Віюцца чорныя дарог брыжы («...І дзе ні стань...»).....	99
Восень («Хто сказаў, што цяпер нявесела?»).....	157
«Вось і вуліца тая і ліпа...» (Зь незавершанага).....	194
Вузкі стрыб дугі («Сонца плавіцца, а я, дзівак, бажуся...»; Журботныя струны, 9)...	186
Вусны і песьні («Прачніцеся, вусны і песьні...»; Журботныя струны, 1).....	178
«Вы кажаце, што не?...» (А я -- наадварот).....	5
Вэнэцуэля:	
1. Сіла рэчы («Учора цяжка зробленая рэч...»).....	189
2. Помнікі і абэліскі («На плошчы -- помнікі і абэліскі...»).....	190
Вялікія шэльмы («У маленстве чужыя казалі...»).....	113
«Гаварыла і "так" і "але"...» (Зь незавершанага).....	197

«Гавораць, што ўсё ня гнуся я...» (Зь незавершанага).....	203
Гады крылатыя («Гады крылатыя, юнацкія гады...»)	34
Глухія шчасся крокі:	
1. Кавалачак неба («Да плямкі шкляной вакна...»)	173
2. Шчасье («У далоні меў тваю далонь...»)	174
3. Грахі («Разышліся, як дарогі ў полі...»)	175
4. Пракалоліся вочы жалю («Я нічога зь сябе ня выжаў...»)	176
5. Шлях («Ня ўлукаткі, а проста -- напасткі...»)	177
Горкія ўспаміны («Цяжка ўспамінаеца зіма 1933 году...»; Песні няволі).....	9
Грахі («Разышліся, як дарогі ў полі...»; Глухія шчасся крокі, 3).....	175
«Гулі вятры...» (Жывой крыві жывыя целыцы).....	29
«Да вас, суродзіцы, да блізкіх і далёкіх...».....	102
Да зброі, да чыну («Прыслухайся, зноў, як калісьці, нас кліча...»)	72
Далей і далей («Хвалі ад берагу -- далей і далей...»; Журботныя струны, 3) ..	180
Да пары, да часу... («Пад Менскам, на могільніку...»)	171
«Да плямкі шкляной вакна...» (Кавалачак неба; Глухія шчасся крокі, 1).....	173
«Дарма, што на чужой зямлі живу...».....	147
«Дарма, што сплямлены наш сад...» (Беларускай моладзі).....	53
Да родных, блізкіх і далёкіх. Лісты:	
1. «Ня крыўдуй, дарагая Мама...».....	168
2. «Ці мала мелюць чутак-бак...».....	169
3. «Радасьць якая, мой любы сыне...».....	170
«Даруй, што я плачу...». Замест успамінаў.....	216
«Дарэмна прамыяў я сон начы...».....	3
Даты і іксы («Пакідаючы попел, узялі адно...»)	161
Дваццаць пяты («Ні сіла наймітаў, ні блуд, ні звады змоў...»)	70
«Думкі -- пыл ліпкае мелі...» (Зь незавершанага).....	203
Думы мае, думы мае («Думы мае, думы мае, цяжаныя мне з вамі!...»).	
3 Тараса Шаўчэнкі.....	207
«Душылі іх майстры адметнай пробы...» (Зь незавершанага).....	204
«Дзьверы -- насыцеж...» (Зь незавершанага).....	195
Жалоба («Было ды з вадою сплыло...»)	163
Жалобная струна («Нялёгка сяньня лісты...»)	107
Журботныя струны:	
1. Вусны і песні («Прачніцеся, вусны і песні...»)	178
2. Неспадзявана («Неспадзявана сьцішылі хаду...»)	179
3. Далей і далей («Хвалі ад берагу -- далей і далей...»)	180
4. На ганьбішчы славы («Прыляж да зямлі і паслухай, як кліча...»)	181
5. Жыцьцё («Шанаваў я цябе, кунежыў...»)	182
6. Няпослуху дзівацкага сакрэт («Патоляй сьвет ня лашчыў нас ніколі...»)	183
7. Ля берагоў крывішчае Нямігі («Уеша шлях гразкою каляінай...»)	184
8. Сябром («Мякка сыцелюць, ды мулка спаць...»)	185
9. Вузкі стрыб дугі («Сонца плавіцца, а я, дзівак, бажуся...»)	186
Жыві... («Час кароткі мне векам здаўся...»)	61
Жывое праўдзівае слова:	
Скупыя заўвагі («Масква сьпявала...»)	14

1. Жывое праўдзівае слова («Песьціў доўга цябе, шанаваў і сыярог...»)	15
2. Навальніца («На сьцежках крыжавых сустрэлі навальніцу...»)	16
3. Маём сілу і край свой («Праўду кажуць...»)	18
4. На парозе пары («Не багачыце і слава, а гонар душы...»)	20
5. Па-над кручай («Стаю па-над кручай...»)	22
Жывое праўдзівае слова («Песьціў доўга цябе, шанаваў і сыярог...»; Жывое праўдзівае слова, 1)....	15
Жывой крыві жывыя целыцы («Гулі вятры...»)	29
Жыву і ня жыву («Чым акрыло і ўсьцешу чым душу?...»)	23
Жылачка («Пад кашуляй зь беларускага радна...»)	164
Жыццё («Шанаваў я цябе, кунежыў...»; Журботныя струны, 5).....	182
«За горадам, як выдзьмуты пухір...» (Зь незавершанага).....	195
«За гораі горы, хмараі спавіты...» (Каўказ. Урыўкі з паэмы).	
3 Тараса Шаўчэнкі.....	210
«За днямі дні, і месяцы за імі...» (Зь незавершанага).....	201
Залатая зямлі мяцеліца («Хто сказаў, што цяпер нявесела?...»)	158
Замест разьвітання («Нашу радасьць -- буйное калосьсе...»)	80
Запавет («Як памру я, пахавайце...»). 3 Тараса Шаўчэнкі.....	206
«Заставацца -- небясьпечна...» (Зь незавершанага).....	199
«За хваляй хваля ўсё шпарчэй...» (Кідаў я сёці ў глыб рачную).....	40
«З блакітнай вышыні прыйдзі, малю, хутчэй...» (Прыйдзі).....	156
«Зірні, мая радасьць...» (Надпіс да фотаздымку).....	83
«Злыя хмары плылі з усходу...» (Зь незавершанага).....	201
«З-пад стэпаў-пустак прытаўкліся...» (Зь незавершанага).....	198
«З-пад сьнегу першы 'шчэ храсток...» (Хутчэй, хутчэй...).....	48
3 паэмы «Цені сьмерці» («Ты наровіш, пазнаў я, употай паўзыці...»)	88
Зрада («Сярод чужых палёў расьціў свой агародчык...»)	155
«З расколін чэрвеньскага землятрусу...» (Зь незавершанага).....	202
«З табою, родны, блізка і далёкі блакітны край...» (Зь незавершанага).....	194
Зьвер двухногі. Паэма.....	115
Зь дзёньніка ДП'і («...І дзень ня спляміцца "заветны"...»)	141
Зь незавершанага:	
«Хоць у сьне ты мне, вазёрная, прысьніся...».....	193
«Там, на Радзіме, ля Пічы-ракі...».....	193
«Перада мною новыя лісты...».....	194
«З табою, родны, блізка і далёкі блакітны край...».....	194
«Скажыце, дзе вы бачылі такое...».....	194
«Вось і вуліца тая і ліпа...».....	194
«Ад маленства і жыў і рос там...».....	195
«Дзьверы -- насыцеж...».....	195
«За горадам, як выдзьмуты пухір...».....	195
«На зялёныя лісткі...».....	195
«...І давядзеца мо' калі...».....	195
«Як ласку матчыну...».....	196
«Пра што-ж я раскажу табе...».....	196
«Ля сініх вазёраў спаткаліся мы...».....	196
«Цішыню парушылі вятры...».....	196

«Гаварыла і "так" і "але"...	197
«Я ведаю, ты не са мной...	197
«Месяц ліпень і места Глыбокае...	197
«Ня спляміцца і не залігне...	197
«Вечарэла, стомлены, ля ганку...	197
«Стомлены цяжкімі думамі...	198
«З-пад стэпаў-пустак прытаўкліся...	198
«Нарадзіліся марудна і даспелі...	199
«Заставацца -- небяспечна...	199
«Праз горы, праз мора, праз акіян...	200
«Яшчэ адзін паставіў крок ты...	200
«Ад Каракасу да Маракаі...	200
«Ісьці ці застацца?...	200
«Адкрываць ня ўмею ніякіх Амэрык я...	200
«Ці варта караць за нямудрае...	201
«Ня мёд п'юць, а чэмер упалыя грудзі...	201
«Калісь такім маленькім быў...	201
«Злыя хмары плылі з усходу...	201
«За днямі дні і месяцы за імі...	202
«Чужое гора вымераць нялёгка...	202
«Часам голаў ускружыць такое...	202
«Маўклівы і такі сівы...	202
«З расколін чэрвеньскага землятрусу...	202
«У цішыні трывожны шум...	203
«На няпростай, крутой дарозе...	203
«Гавораць, што ўсё ня гнуса я...	203
«І вузей 'шчэ прыжмурыў вочы...	203
«Думкі -- пыл ліпкое мелі...	203
«Ня сплямілася, не заліпла...	204
«На пераломе спады і няўдачы...	204
«На пераломе спадаў і няўдач...	204
«Пасьля адліву спадаў і няўдач...	204
«Душылі іх майстры адметнай пробы...	204
«Тасуюцца і плямяцца тузы...	205
«Апошні ліст календара...	205
Зь першых вершаў («Каму-ж паскарджуся і напішу...»)	32
«І вузей 'шчэ прыжмурыў вочы...» (Зь незавершанага)	203
«...І давядзецца мо' калі...» (Зь незавершанага)	195
І думы, і словы, і сны («Былі яны, словы і думы...»)	50
«...І дзе ні стань...» (Віюцца чорныя дарог брыжы)	99
«...І дзень ня спляміцца "заветны"...	141
Ізноў я тут («Ізноў я тут, каля цябе...»)	55
І мала слоў... («І мала слоў, каб выказаць настрой...»)	4
«Ісьці ці застацца?...» (Зь незавершанага)	200
«І так яно ад веку і да веку...»	7

«Каб ня рукі, а крылы магутныя меў...» (Каб хочь раз ўсьміхнулася шчасьце)... 24

Каб хоч раз ўсміхнулася ішчасце («Каб ня рукі, а крылы магутныя меў...»)	24
Кавалачак неба («Да плямкі шкляной вакна...»; Глухія ішчасця крокі, 1)	173
«Калісь такім маленькім быў...» (Зь незавершанага)	201
«Каля вакна равеснік-клён...»	140
«Каму-ж паскарджуся і напішу...» (Зь першых вершаў)	32
Каўказ. Урыўкі з паэмы («За горамі горы, хмарамі спавіты...»)	
З Тараса Шаўчэнкі	210
Кідаў я сеці ў глыб рачную («За хваляй хваля ўсё шпарчэй...»)	40
Клятва духу. Паэма	89
«Колер неба хмары ўслалі густа...» (А ратунку ня было й няма; Песьні няволі, 3)	12
Кортка аб сабе	XXVIII
«Красою майскаю сады...»	36
Крокі і вёрсты («Сотні вёрстаў прайшоў...»; Песьні няволі, 1)	10
Крывёю купленае права («Сягоння бачыўся ў сьне...»)	75
«Куды імчыш мяне, цягнік?...» (На станцыі начы)	100
«Лета выскубла жмук асакі...» (Не шкадую яуй і ня плачу)	45
Ліст да маці («Ліст гэты, матуля, ад меншага сына...»)	103
«Ліст гэты, матуля, ад меншага сына...» (Ліст да маці)	103
Ліст да сястры («Сястрыца родная, паклон ад брата...»)	108
Ля берагоў крывішкае Нямігі («Уеша шлях гразкою каляінай...»; Журботныя струны, 7)	184
Ля роднай бацькаўскай мяжы («Ля роднай бацькаўскай мяжы...»)	81
«Ля сініх вазёраў спаткаліся мы...» (Зь незавершанага)	196
Маем сілу і край свой («Праўду кажуць...»; Жывое праўдзівае слова, 3)	18
Маіх уяў ружовых ранак. Паэма	135
Малалзіца («Як каралі і калечылі...»)	38
«Масква сьпявала...» (Скупныя заўвагі; Жывое праўдзівае слова)	14
«Матуля любая, даруй...»	101
Маўклівасьць дум («Бывае так, што думаеш адно...»)	33
«Маўклівы і такі сівы...» (Зь незавершанага)	202
«Мая родная, любая, квала...»	30
«Месяц ліпень, і места Глыбокае...» (Зь незавершанага)	197
Мінаюць дні, мінаюць ночы («Мінаюць дні, мінаюць ночы...»)	
З Тараса Шаўчэнкі	208
«Мой родны брат, сястрыца мая, маці...» (П'ю сок вясны)	52
«Мякка сьцеліць, ды мулка спась,,,» (Сябром; Журботныя струны, 8)	185
Навальніца («На сьцежках крываваых сустрэлі навальніцу...»; Жывое праўдзівае слова, 2)	16
На вечную памяць Катлярэўскаму («...Праўдзівы мой дружа! Прыім гэту мову...»)	
З Тараса Шаўчэнкі	209
На ганьбішчы славы («Прыляж да зямлі і паслухай, як кліча...»; Журботныя струны, 4)	181
Надпіс да фотаздымку («Зірні, мая радасьць...»)	83
Над сьлямаю шляхоў аджытых («Рассыпайся драбноткім макама...»)	691

«На зялёныя лісткі...» (Зь незавершанага).....	195
«Найпрасцей яно -- зусім папросту...».....	1591
«На небе -- зоры й месяц...».....	31
«На няпростай, крутой дарозе...» (Зь незавершанага).....	203
На папалішчы руж («Пачаў ды хутка змоўк...»)	35
На парозе пары («Не багачыце і слава, а гонар душы...»; Жывое праўдзівае слова, 4).....	20
На парозе турмы («Ня украў, не знявечыў нікога...»; Песьні няволі, 2).....	11
«На пераломе спадаў і няўдач...» (Зь незавершанага).....	204
«На пераломе спады і няўдачы...» (Зь незавершанага).....	204
«На плошчы -- помнікі і абэліскі...» (Помнікі і абэліскі; Вэнэцуэля, 2).....	190
Напярэймы жаданням («Што-ж, снуюцца няхай сьмерці чорныя здані...»)	41
«Нарадзіліся марудна і дасьпелі...» (Зь незавершанага).....	199
Нараджаеша сьвет неапеты («Словы думак ня зловяць ніяк...»)	82
На станцыі начы. Зь дзёньніка («Куды імчыш мяне, цягнік?...»)	100
Насустрач будучыні нашай («Я ўспамінаю дні "вясны"...»)	58
«На схіле гор стаіць мой новы дом...».....	85
«На сьдзежках крыжавых сустрэлі навалініцу...» (Навалініца; Жывое праўдзівае слова, 2).....	16
«Нашу радасьць -- буйное калосьсе...» (Замест разьвітання).....	80
«Не багачыце і слава, а гонар душы...» (На парозе пары; Жывое праўдзівае слова, 4).....	20
Не зракуся («Хіба шмат такіх вась нашых раніц...»)	49
Не прабуджае сонцам раньне («Не хвалю нічога і ня ганю...»)	187
Не прадам я ніколі вясны («Неяк рана прыйшла вясна...»)	43
Неспадзявана («Неспадзявана сьцішылі хаду...»; Журботныя струны, 2).....	179
«Не хвалю нічога і ня ганю...» (Не прабуджае сонцам раньне).....	187
Нечакана зусім і проста («Нечакана зусім і проста...»)	78
Не шкадую яго і ня плачу («Лета выскубла жмук асакі...»)	45
«Неяк рана прыйшла вясна...» (Не прадам я ніколі вясны).....	43
Ні маністаў, ні зораў («Я адзін ля вакна ў суворай сяджу камяніцы...»)	26
«Ні сіла наймітаў, ні блуд, ні звады змоў...» (Дваццаць пяты).....	70
Ня было і няма... («Ня было і няма весялосьці...»)	153
Ня грэе сонца на чужыне («Ня грэе сонца на чужыне...»). З Тараса Шаўчэнкі...	206
«Ня крыўдуй, дарагая Мама...» (Да родных, блізкіх і далёкіх. Лісты, 1).....	168
«Нялёгка сьнянны пішуцца лісты...» (Жалобная струна).....	107
«Ня мёд п'юць, а чэмер упалыя грудзі...» (Зь незавершанага).....	201
«Ня першы раз і не апошні, мусіць...».....	25
Няпослуху дзівацкага сакрэт («Патоляй сьвет ня лашчыў нас ніколі...»; Журботныя струны, 6)...	183
«Ня пытайся, мой лобы дружа...» (Пакуль песьня яшчэ ня сыета; Песьні няволі, 4).....	13
«Ня сплямілася, не заліпла...» (Зь незавершанага).....	204
«Ня спляміцца і не залігне...» (Зь незавершанага).....	197
Ня сыходзяцца горы з горамі («Ня сыходзяцца горы з горамі...»)	148
«Ня ўкраў, не знявечыў нікога...» (На парозе турмы; Песьні няволі, 2).....	11
«Ня ўлукаткі, а проста -- напасткі...» (Шлях; Глухія шчасьця крокі, 5).....	177

О родны край («Са мною ты на яву і ў сьне...»)	110
«Пад кашуляй зь беларускага радна...» (Жылачка)	164
«Пад Менскам, на могілніку...» (Да пары, да часу...)	171
«Падышла і сказала...» (Верш)	54
«Пакідаючы попел узялі адно...» (Даты і іксы)	161
Пакуль песьня яшчэ ня сыпета («Ня пытайся, мой лобы дружа...»; Песьні няволі, 4)	13
Па-над кручай («Стаю па-над кручай...»; Жывое праўдзівае слова, 5)	22
«Пасьля адліву спадаў і няўдач...» (Зь незавершанага)	204
«Пасьля лета гаспадарыць восень...» (Шлях зусім вузкі)	37
«Патолай сьвет ня лашчэй нас ніколі...» (Няпослуху дзівацкага сакрэт; Журботныя струны, 6)	183
«Пачатак быў толькі такі...»	79
«Пачаў ды хутка змоўк...» (На папалішчы руж)	35
Пела мне маці («Помню, у час вечаровы...»)	47
«Перада мной -- прастор нябёс...»	105
«Перада мною новыя лісты...» (Зь незавершанага)	194
Перад бурай. Урывак з аповесці «Голас крыві»	274
Песьні няволі: Горкія ўспаміны («Цяжка ўспамінаецца зіма 1933 году...»)	9
1. Крокі і вёрсты («Сотні вёрстаў прайшоў...»)	10
2. На парозе турмы («Ня украў, не зьнявечыў нікога...»)	11
3. А ратунку ня было й няма («Колер неба хмары ўслалі густа...»)	12
4. Пакуль песьня яшчэ ня сыпета («Ня пытайся, мой лобы дружа...»)	13
Песьня («Хто-ж ня чуў Цябе і ня жыў Табой...»)	138
«Песьціў доўга цябе, шанаваў і сцярог...» (Жывое праўдзівае слова; Жывое праўдзівае слова, 1)	15
Плача кроплямі золата дзень («Сінь дзівосная неба, рассып...»)	67
Помнікі і абэліскі («На плошчы -- помнікі і абэліскі...»; Вэнэцуэля, 2)	190
«Помню, у час вечаровы...» (Пела мне маці)	47
«Праз горы, праз мора, праз акіяны...» (Зь незавершанага)	200
Пракалоліся вочы жалю («Я нікога зь сябе ня выжаў...»; Глухія шчасыя крокі, 4)	176
«Прамчаўся, рассятыты маланкаю час...» (Я зь песьняй упоруч пайду)	56
«Праўду кажуць...» (Маем сілу і край свой; Жывое праўдзівае слова, 3)	18
«Праўдзівы мой дружа!...» (На вечную памяць Катлярэўскаму). З Тараса Шаўчэнкі	209
«Прачнісеся, вусны і песьні...» (Вусны і песьні; Журботныя струны, 1)	178
«Пра што-ж я раскажу табе...» (Зь незавершанага)	196
Просьба («Я стаміўся ідучы...»)	87
Прыйдзі («З блакітай вышыні прыйдзі, мало, хутчэй...»)	156
«Прыляж да зямлі і паслухай, як кліча...» (На ганьбішчы славы; Журботныя струны, 4)	181
«Прыслухайся, зноў, як калісьці, нас кліча...» (Да зброі, да чыну)	72
Птушка («Слова -- птушка, любая, павер мне...»)	86
П'ю сок вясны («Мой родны брат, сястрыца мая, маці...»)	52
Пякельны дар («У новы край, далёкі і нязнаны...»)	144
«Пяскі дарог і лісьцяў медзь...»	106

«Радасьць якая, мой лобы сыне...» (Да родных, блізкіх і далёкіх. Лісты, 3).....	170
«Разышліся, як дарогі ў полі...» (Грахі; Глухія шчасся крокі, 3).....	175
«Рассыпайся драбноткім макам...» (Над слядамі шляхоў аджытых).....	69
Роднае слова («Я ня жыў безь цябе...»).....	192
«Са мною ты на яву і у сьне...» (О родны край).....	110
Сіла рэчы («Учора цяжка зробленая рэч...»; Вэнэзуэла, 1).....	189
«Сінь дзівосная неба, рассып...» (Плача кроплямі золата дзень).....	67
«Скажыце, дзе вы бачылі такое...» (Зь незавершанага).....	194
Скупыя заўвагі («Масква сьпявала...»; Жывое праўдзівае слова).....	14
«Слова -- птушка, любая, павер мне...» (Птушка).....	86
«Словы думак ня зловяць ніяк...» (Нараджаецца сьвет неапеты).....	82
«Слухаць мову тваю, Радзіма...».....	191
«Сонца, важнае і вельмі чырвонае...» (Спрытныя жарты).....	162
«Сонца плавіцца, а я, дзівак, бажуся...» (Вузкі стрыб дугі; Журботныя струны, 9).....	186
«Сотні вёрстаў прайшоў...» (Крокі і вёрсты; Песні няволі, 1).....	10
Спрытныя жарты («Сонца, важнае і вельмі чырвонае...»).....	162
«Стаіць півта нявыпітага кубак...» (Хай пеніцца віно).....	62
«Стаю па-над кручай...» (Па-над кручай; Жывое праўдзівае слова, 5).....	22
«Стомлены цяжкімі думамі...» (Зь незавершанага).....	198
«Стынуць хвалі і цяжэюць бышчам...».....	2
Сьвітанак («Сьвязжукі зары сьвітанак...»).....	145
«Сьвязжукі зары сьвітанак...» Сьвітанак.....	145
Сьцені. Ліра-паэма.....	149
Сябром («Мякка сьцелощ, ды мулка спаць...»; Журботныя струны, 8).....	185
«Сягоньня бачыўся ў сьне...» (Крывёю купленае права).....	75
«Сярод чужых палёў расьпіў свой агародчык...» (Зрада).....	155
«Сястрыца родная, паклон ад брата...» (Ліст да сястры).....	108
Тайніцы Сьляпянскага лесу.....	219
«Там, на Радзіме, ля Пічы-ракі...» (Зь незавершанага).....	193
«Тасуюцца і плямьшца тузы...» (Зь незавершанага).....	205
«Твая слава ня мной расьпечана...» (Адменная ода).....	143
«Ты наровіш, пазнаў я, употай паўзы...» (3 паэмы «Цені сьмерці»).....	88
«У далоні меў тваю далонь...» (Шчасьце; Глухія шчасся крокі, 2).....	174
«Уеша шлях гразкою каляінай...» (Ля берагоў крывішкае Нямігі; Журботныя струны, 7).....	184
«У жаўталістую, рудую восень...».....	28
«У маленстве чужыя казалі...» (Валікія шэльмы).....	113
«У новы край, далёкі і нязнаны...» (Пякельны дар).....	144
У палоне думак. Урывак з аповесці «Голас крыві».....	277
Упаў блакіт. 3 настраў ля Нёману («Упаў блакіт на шкло ракі...»).....	51
«Упершыню сустраў твае муры...» (Вільні).....	77
«Усё ня так, як думаеш...».....	154
Успаміны.....	222
«Усьмешкай сэрца мне параніў...» (Блакіт вачэй).....	60

«У цішыні трывожны шум...» (Зь незавершанага).....	203
«Учора цяжка зробленая рэч...» (Сіла рэчы; Вэнэцуэля, 1).....	189
Хай пеніцца віно («Стаіць пітва нявыпітага кубак...»).....	62
«Хвалі ад берагу -- далей і далей...» (Далей і далей; Журботныя струны, 3).....	180
«Хіба шмат такіх вась нашых раніц...» (Не зракуся).....	49
«Хоць у сьне ты мне, вазёрная, прысьніся...» (Зь незавершанага).....	193
«Хто-ж ня чуў Цябе і ня жыў Табой...» (Песьня).....	138
«Хто сказаў, што цяпер нявесела?...» (Восень).....	157
«Хто сказаў, што цяпер нявесела?...» (Залатая зямлі мяцеліца).....	158
Хутчэй, хутчэй... («З-пад сьнегу першы 'шчэ хросток...»).....	48
«Ці варта караць за нямудрае...» (Зь незавершанага).....	201
«Ці мала мелюць чутак-баек...» (Да родных, блізкіх і далёкіх. Лісты, 2).....	169
«Цішыню парушылі вятры...» (Зь незавершанага).....	196
«Хто сказаў, што цяпер нявесела?...» (Горкія ўспаміны; Песьні няволі).....	9
«Цяпер усё. Уласнымі вачыма пабачыў сьвет...».....	146
«Час кароткі мне векам здаўся...» (Жыві...).....	61
«Часам голаў ускружыць такое...» (Зь незавершанага).....	202
«Часта чую сьлёзна-шчыры, любы голас...» (Блізкі і такі знаёмы).....	63
Чорная карта («Як той колас у полі, адзін...»).....	167
«Чужое гора вымераць нялёгка...» (Зь незавершанага).....	202
«Чым акрылю і ўсьцешу чым душу?...» (Жыву і ня жыву).....	23
«Шанаваў я цябе, кунежыў...» (Жыцьцё; Журботныя струны, 5).....	182
«Шкада, гавораць, працы нашай, поту...».....	84
Шлях («Ня ўлукаткі, а проста -- напасткі...»; Глухія шчасьця крокі, 5).....	177
Шлях зусім вузкі («Пасьля лета гаспадарыць восень...»).....	37
«Што-ж, снуюцца няхай сьмерці чорныя здані...» (Напярэймы жаданьням).....	41
Шчасьце («У далоні меў тваю далонь...»; Глухія шчасьця крокі, 2).....	174
«Я адзін ля вакна у суворай сяджу камяніцы...» (Ні маністаў, ні зораў).....	26
«Я ведаю, ты не са мной...» (Зь незавершанага).....	197
«Я дружбы з радасьцяй ня меў...» (Былое трупам мусіць пасыці).....	65
Я зь песьняй упоруч пайдзі («Прамчаўся расцыты маланкаю час...»).....	56
«Як каралі і калечылі...» (Маладзіца).....	38
«Як ласку матчыну, у думках калышу...» (Зь незавершанага).....	196
«Як памру я, пахавайце...» (Запавет). З Тараса Шаўчэнкі.....	206
«Як той колас у полі, адзін...» (Чорная карта).....	167
«Я нічога зь сябе ня выжаў...» (Пракалоліся вочы жалю; Глухія шчасьця крокі, 4).....	176
Я ня ведаю, дзе ты... («Я ня ведаю, дзе ты...»).....	165
«Я пазнаў і Эўропу і Азію...».....	8
«Я стаміўся ідучы...» (Просьба).....	87
«Я ўспамінаю дні "вясны"...» (Насустрэч будучыні нашай).....	56
«Я шукаў цябе -- не знайшоў...».....	160

«Яшчэ адзін паставіў крок ты...» (Зь незавершанага)	200
«Яшчэ раз кленчу я ля сыценаў Храма...» (Апошняя малітва)	III

Зьмест

Ад рэдактара.....	V
Аnya Grain. Memory.....	VI
«Не карай за нямудрае, ойча мой!» Біяграфічна-крытычны нарыс <i>Лявона Юрэвіча</i>	VIII
Коротка аб сабе.....	XXVIII

Вершы. Паэмы

«Стынуць хвалі і цяжэюць бышчам...».....	2
«Дарэмна прамяннў я сон начы...».....	3
І мала слоў... («І мала слоў, каб выказаць настрой...»)	4
А я -- наадварот... («Вы кажаце, што не?...»)	5
«І так яно ад веку і да веку...».....	7
«Я пазнаў і Эўропу і Азію...».....	8
Песьні няволі	
Горкія ўспаміны («Цяжка ўспамінаеца зіма 1933 году...»)	9
1. Крокі і вёрсты («Сотні вёрстаў прайшоў...»)	10
2. На парозе турмы («Ня украў, не зьянячыў нікога...»)	11
3. А ратунку ня было й няма («Колер неба хмары ўслалі густа...»)	12
4. Пакуль песьня яшчэ ня сьпета («Ня пытайся, мой любы дружа...»)	13
Жывое праўдзівае слова	
Скупыя заўвагі («Масква сыпавала...»)	14
1. Жывое праўдзівае слова («Песьніў доўга цябе, шанаваў і сьцярог...»)	15
2. Навальніца («На сьцежках крыжавых сустрэлі навальніцу...»)	16
3. Маём сілу і край свой («Праўду кажуць...»)	18
4. На парозе пары («Не багацьце і слава, а гонар душы...»)	20
5. Па-над кручай («Стаю па-над кручай...»)	22
Жыву і ня жыву («Чым акрыло і ўсьцешу чым душу?...»)	23
Каб хоць раз усміхнулася шчасьце («Каб ня рукі, а крылы магутныя меў...»)	24
«Ня першы раз і не апошні, мусіць...».....	25
Ні маністаў, ні зораў («Я адзін ля вакна у суворай сяджу камяніцы...»)	26
«У жаўталістую, рудую восень...».....	28
Жывой крыві жывыя цельцы («Гулі вятры...»)	29
«Мая родная, любая, квояля...».....	30
«На небе -- зоры й месяц...».....	31
Зь першых вершаў («Каму-ж паскарджуся і напішу...»)	32
Маўклівасьць дум («Бывае так, што думаеш адно...»)	33
Гады крылатыя («Гады крылатыя, юнацкія гады...»)	34

На папалішчы руж («Пачаў ды хутка змоўк...»)	35
«Красою майскаю сады...»	36
Шлях зусім вузкі («Пасля лета гаспадарыць восень...»)	37
Маладзіца («Як каралі і калечылі...»)	38
Кідаў я сеці ў глыб рачную («За хваляй хваля ўсё шпарчэй...»)	40
Напярэймы жаданням («Што-ж, снуюцца няхай сьмерці чорныя здані...»)	41
Балючым накіпам свае крыві («Адчуў на скрыўджаным парой пагосьце...»)	42
Не прадам я ніколі вясны («Неяк рана прыйшла вясна...»)	43
Не шкадую яго і ня плачу («Лета выскубла жмук асакі...»)	45
Пела мне маці («Помню, у час вечаровы...»)	47
Хутчэй, хутчэй... («З-пад сьнегу першы 'шчэ храсток...»)	48
Не зракуся («Хіба шмат такіх вольных раніш...»)	49
І думы, і словы, і сны («Былі яны, словы і думы...»)	50
Упаў блакіт. З настрою ля Нёману («Упаў блакіт на шкло ракі...»)	51
П'ю сок вясны («Мой родны брат, сястрыца мая, маці...»)	52
Беларускай моладзі («Дарма, што сплямлены наш сад...»)	53
Верш («Падышла і сказала...»)	54
Ізноў я тут («Ізноў я тут, каля цябе...»)	55
Я зь песьняй упоруч пайдзі («Прамчаўся, рассяцаты маланкаю час...»)	56
Насустрач будучыні нашай («Я ўспамінаю дні "вясны"...»)	58
Была восень («Бяз прычын ня бывае гора...»)	59
Блакіт вачэй («Усьмешкай сэрца мне параніў...»)	60
Жыві... («Час кароткі мне векам здаўся...»)	61
Хай пеніцца віно («Стаіць пітва нявыпітага кубак...»)	62
Блізкі і такі знаёмы («Часта чуо сьлёзна-шчыры, любы голас...»)	63
Былое трупам мусіць пасыці («Я дружбы з радасцяй ня меў...»)	65
Плача кроплямі золата дзень («Сінь дзівосная неба, рассып...»)	67
Над сьлядамі шляхоў аджытых («Рассыпайся драбноткім макам...»)	69
Дваццаць пяты («Ні сіла наймітаў, ні блуд, ні звады змоў...»)	70
Да зброі, да чыну («Прыслухайся, зноў, як калісьці, нас кліча...»)	72
Крывёю купленае права («Сягоньня бачыўся ў сьне...»)	75
Вільні («Упершыню сустрэў твае мury...»)	77
Нечакана зусім і проста («Нечакана зусім і проста...»)	78
«Пачатак быў толькі такі...»	79
Замест разьвітаньня («Нашу радасьць -- буйное калосьсе...»)	80
Ля роднай бацькаўскай мяжы («Ля роднай бацькаўскай мяжы...»)	81
Нараджаецца сьвет неапеты («Словы думак ня зловяць ніяк...»)	82
Надпіс да фотаздымку («Зірні, мая радасьць...»)	83
«Шкада, гавораць, працы нашай, поту...»	84
«На схіле гор стаіць мой новы дом...»	85
Птушка («Слова -- птушка, любая, павер мне...»)	86
Просьба («Я стаміўся ідуць...»)	87
З паэмы «Цені сьмерці» («Ты наровіш, пазнаў я, употай паўзчы...»)	88
Клятва духу. Паэма...	89
Віюцца чорныя дарог брыжы («...І дзе ні стань...»)	99
На станцыі начы. Зь дзёньніка («Куды імчыш мяне, цягнік?...»)	100
«Матуля любая, даруй...»	101
«Да вас, суродзічы, да блізкіх і далёкіх...»	102

Ліст да маці («Ліст гэты, матуля, ад меншага сына...»)	103
«Перада мной -- прастор нябёс...»	105
«Пяскі дарог і лісьцяў медзь...»	106
Жалобная струна («Нялёгка сяньня пішуцца лісты...»)	107
Ліст да сястры («Сястрыца родная, паклон ад брата...»)	108
О родны край («Са мною ты на яву і у сьне...»)	110
Апошняя малітва («Яшчэ раз кленчу я ля сьценаў Храма...»)	111
«Адцвіла маіх надзеяў ружа...»	112
Вялікія шэльмы («У маленстве чужыя казалі...»)	113
«Веру я ў сілу сілаў...»	114
Зьвер двухногі. Паэма	115
Маіх уяў ружовых ранак. Паэма	135
Песьня («Хто-ж ня чуў Цябе і ня жыў Табой...»)	138
«Каля вакна равеснік-клён...»	140
Зь дзёньніка ДП'і («...І дзень ня спляміцца "заветны"...»)	141
Адменная ода («Твая слава ня мной расьпечана...»)	143
Пякельны дар («У новы край, далёкі і нязнаны...»)	144
Сьвітанак («Сьвязжуткі зары сьвітанак...»)	145
«Цяпер усё. Уласнымі вачыма пабачыў сьвет...»)	146
«Дарма, што на чужой зямлі живу...»	147
Ня сыходзяцца горы з горамі («Ня сыходзяцца горы з горамі...»)	148
Сьцені. Ліра-паэма	149
Ня было і няма... («Ня было і няма весялосьці...»)	153
«Усё ня так, як думаш...»	154
Зрада («Сярод чужых палёў расьціў свой агародчык...»)	155
Прыйдзі («З блакітнай вышыні прыйдзі, малю, хутчэй...»)	156
Восень («Хто сказаў, што цяпер нявесела?...»)	157
Залатая зямлі мяцеліца («Хто сказаў, што цяпер нявесела?...»)	158
«Найпрасцей яно -- зусім папросту...»	159
«Я шукаў цябе -- не знайшоў...»	160
Даты і іксы («Пакідаючы попел, узялі адно...»)	161
Спрятныя жарты («Сонца, важнае і вельмі чырвонае...»)	162
Жалоба («Было ды з вадю сплыло...»)	163
Жылачка («Пад кашуляй зь беларускага радна...»)	164
Я ня ведаю, дзе ты... («Я ня ведаю, дзе ты...»)	165
Чорная карта («Як той колас у полі, адзін...»)	167
Да родных, блізкіх і далёкіх. Лісты:	
1. «Ня крыўдуй, дарагая Мама...»	168
2. «Ці мала мелюць чутак-бакс...»	169
3. «Радасьць якая, мой любі сыне...»	170
Да пары, да часу... («Пад Менскам, на могільніку...»)	171
Глухія шчасьця крокі:	
1. Кавалачак неба («Да плямкі шкляной вакна...»)	173
2. Шчасьце («У далоні меў тваю далонь...»)	174
3. Грахі («Разышліся, як дарогі ў полі...»)	175
4. Пракалоліся вочы жалю («Я нічога зь сябе ня выжаў...»)	176
5. Шлях («Ня ўлукаткі, а проста -- напасткі...»)	177

Журботныя струны:

1. Вусны і песні («Прачніцесья, вусны і песні...»)	178
2. Неспадзявана («Неспадзявана сьцішылі хаду...»)	179
3. Далей і далей («Хвалі ад берагу -- далей і далей...»)	180
4. На ганьбішчы славы («Прыляж да зямлі і паслухай, як кліча...»)	181
5. Жыццё («Шанаваў я цябе, кунежыў...»)	182
6. Няпослуху дзівацкага сакрэт («Патоляй сьвет ня лашчыў нас ніколі...»)	183
7. Ля берагоў крывіцкае Нямігі («Уеща шлях гразкою каляінай...»)	184
8. Сябром («Мякка сьцелюць, ды мулка спаць...»)	185
9. Вузкі стрыб дугі («Сонца плавіцца, а я, дзівак, бажуся...»)	186
Не прабуджанае сонцам раньне («Не хвалю нічога і ня ганю...»)	187
Вэнэзуэля:	
1. Сіла рэчы («Учора цяжка зробленая рэч...»)	189
2. Помнікі і абэліскі («На плошчы -- помнікі і абэліскі...»)	190
«Слухаць мову тваю, Радзіма...»	191
Роднае слова («Я ня жыў безь цябе...»)	192

Зь незавершанага:

«Хоць у сьне ты мне, вазёрная, прысьніся...»	193
«Там, на Радзіме, ля Пічы-ракі...»	193
«Перада мною новыя лісты...»	194
«З табою, родны, блізкі і далёкі блакітны край...»	194
«Скажыце, дзе вы бачылі такое...»	194
«Вось і вуліца тая і ліпа...»	194
«Ад маленства і жыў і рос там...»	195
«Дзьверы насыцеж...»	195
«За горадам, як выдзьмуты пухір...»	195
«На зялёныя лісткі...»	195
«...І давядзецца мо' калі...»	195
«Як ласку матчыну...»	196
«Пра што-ж я раскажу табе...»	196
«Ля сініх вазёраў спаткаліся мы...»	196
«Цішыню парушылі вятры...»	196
«Гаварыла і "так" і "але"...»	197
«Я ведаю, ты не са мной...»	197
«Месяц ліпень і места Глыбокае...»	197
«Ня спляміцца і не заліпне...»	197
«Вечарэла, стомлены, ля ганку...»	197
«Стомлены цяжкімі думамі...»	198
«З-пад стэнаў-пустак прытаўкліся...»	198
«Нарадзіліся марудна і дасьпелі...»	199
«Заставацца -- небяспечна...»	199
«Праз горы, праз мора, праз акіяны...»	200
«Яшчэ адзін паставіў крок ты...»	200
«Ад Каракасу да Маракі...»	200
«Ісьці ці застацца?...»	200
«Адкрываць ня ўмею ніякіх Амэрык я...»	200
«Ці варта караць за нямудрае...»	201
«Ня мёд п'юць, а чэмер упалыя грудзі...»	201

«Калісь такім маленькім быў...».....	201
«Злыя хмары плылі з усходу...».....	201
«За днямі дні і месяцы за імі...».....	202
«Чужое гора вымераць нялёгка...».....	202
«Часам голаў ускружыць такое...».....	202
«Маўклівы і такі сівы...».....	202
«З расколін чэрвеньскага землятрусу...».....	202
«У цішыні трывожны шум...».....	203
«На няпростай, крутой дарозе...».....	203
«Гавораць, што ўсё ня гнуса я...».....	203
«І вузей 'шчэ прыжмурыў вочы...».....	203
«Думкі -- пыл лікое мелі...».....	203
«Ня сплямілася, не заліпла...».....	204
«На пераломе спады і няўдачы...».....	204
«На пераломе спадаў і няўдач...».....	204
«Пасля адліву спадаў і няўдач...».....	204
«Душылі іх майстры адметнай пробы...».....	204
«Тасуюцца і плямяцца тузы...».....	205
«Апошні ліст календара...».....	205
Пераклады з Тараса Шаўчэнкі:	
Запавет («Як памру я, пахавайце...»).....	206
Ня грэе сонца на чужыне («Ня грэе сонца на чужыне...»).....	206
Думы мае, думы мае («Думы мае, думы мае, цяжанька мне з вамі!...»)....	207
Мінаюць дні, мінаюць ночы («Мінаюць дні, мінаюць ночы...»).....	208
На вечную памяць Катлярэўскаму («...Праўдзівы мой дружа!...»).....	209
Каўказ. Урыўкі з паэмы («За горамі горы, хмарамі спавіты...»).....	210
 Проза	
«Даруй, што я плачу...». Замест успамінаў.....	216
Тайніцы Сьляпянскага лесу.....	219
Успаміны.....	222
Апавяданьне.....	258
Абразок.....	269
Перад бурай. Урывак з аповесці «Голас крыві».....	274
У палоне думак. Урывак з аповесці «Голас крыві».....	277
 Бібліяграфія і камэнтарый да твораў Ул. Дудзіцкага.....	280
Альфабэтны паказьнік.....	298
Зьмест.....	308

In the same series:

- № 1. **Наталья Арсеньева.** Між Берагамі. Выбар паэзіі.
New York -- Toronto, 1979. 350 p. + XXXIX
- № 2. **Алесь Салавей.** Нятуская краса. Збор твораў.
New York -- Melborne, 1982. 373 p. + XVI
- № 3. **Аляксандра Саковіч.** У Пошуках Праўды. Апавяданні й аповесці.
New York -- Cleveland, 1986. 245 p.
- № 4. **Міхась Кавыль.** Міжагнёўе. Выбраныя творы.
New York, 1990. 344 p. + XXI
- № 5. **Уладзімер Дудзіцкі.** Напярэймы жаданням. Збор твораў.
New York, 1994. 312 p. + XXIX

У. ДУДЗИЦКІ

НАПЯРЭЯМЫ
ЖАДАЊНЯМ

БІНІМ